

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN

JAN VAN BOENDAELE,
BRABANTSE YEESTEN, XXIV

EEN DIPLOMATISCHE EDITIE VAN BRUSSEL,
K.B. HS. 19607, FOL. 236 VA, 33 – FOL. 247 RA, 15
MET EEN ONDERZOEK NAAR DE INCORPORATIE VAN HET OORKONDENMATERIAAL

PROF. DR. G.H.M. CLAASSENS

VERHANDELING TER VERKRIJGING
VAN DE GRAAD VAN LICENCIAAT
IN DE TAAL- EN LETTERKUNDE
GERMAANSE TALEN

INGEDIEND DOOR:

KATELL DE GROOTE

LEUVEN 2003

INHOUDSTAFEL

Inhoudstafel	3
1. Algemene inleiding	5
1. Probleemstelling	5
2. Materiaal en methode.....	5
3. Opbouw van de verhandeling	6
2. Stand van onderzoek	7
1. Jan van Boendale	7
1.1. Biografische schets	7
1.2. Boendales oeuvre	14
1.2.1. <i>Werken van Boendale</i>	14
1.2.2. <i>Werken die niet helemaal zeker van Boendale zijn</i>	15
2. <i>De Brabantse Yeesten</i>	16
2.1. Boek I – V	16
2.1.1. <i>Datering</i>	16
2.1.2. <i>Bronnen</i>	18
2.1.3. <i>Doel en functie</i>	19
2.1.4. <i>Opdrachtgever(s)</i>	21
2.1.5. <i>Structuur</i>	21
2.2. Boek VI – VII.....	23
2.2.1. <i>Datering</i>	23
2.2.2. <i>Bronnen</i>	24
2.2.3. <i>Doel, functie en opdrachtgever(s)</i>	34
2.2.4. <i>Structuur</i>	39
2.2.5. <i>De Dichter</i>	40
3. De incorporatie van het oorkondenmateriaal	45
1. Inleiding	45
2. Lijst van oorkonden	47
3. Analyse van het oorkondenmateriaal.....	49
4. Besluit	68

4. Beschrijving van het handschrift.....	69
1. Handschriftelijke overlevering van de <i>Brabantse Yeesten</i>	69
2. Keuze van het handschrift.....	73
3. Beschrijving van het handschrift Vanden-Damme	74
3.1. Uitwendige beschrijving	75
3.1.1. Boekblok.....	75
3.1.2. Schrift.....	81
3.1.3. Decoratie.....	84
3.1.4. Varia	89
3.1.5. Boekband.....	96
3.1.6. <i>Geschiedenis van het handschrift</i>	97
3.2. Inhoud	104
5. Editieprincipes.....	107
6. Editie van Brussel, K.B., 19607, fol. 236 va, 33 – fol. 247 ra, 15	111
7. Namenindex.....	185
1. Inleiding	185
2. Namenindex	187
8. Bibliografie	241

Mijn dank gaat uit naar
Prof. G.H.M. Claassens,
mijn mama, papa, Sev
en Polle, voor de steun,
het nalezen en het vele geduld;
Mug en Simon,
voor nog meer steun en geduld.
En vooral Tommi voor het delen van
alle smart en leed!

HOOFDSTUK 1: ALGEMENE INLEIDING

1. PROBLEEMSTELLING

In de eerste helft van de veertiende eeuw begint Jan van Boendale, schepenklerk te Antwerpen aan zijn vijf boeken tellende rijmkroniek, *Brabantse Yeesten*. Het zal een indrukwekkende geschiedenis worden over de Brabantse hertogen. Een onbekende dichter neemt vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw Boendales werk over en voegt er nog twee boeken aan toe. Er zullen tegen mei 1444 zo'n vijfenvijftigduizend verzen geschreven zijn.

Zulk indrukwekkend werk schreeuwt uiteraard om een editie. De eersten en enigen die zich ooit aan een editie van de *Brabantse Yeesten* gewaagd hebben, zijn J.F. Willems en J.H. Bormans. De eerste hield zich bezig met de eerste zes boeken, terwijl Bormans sleutelde aan het zevende boek. Deze editie dateert echter van 1839 en is dus sterk verouderd. Een update van deze editie is genoodzaakt. Die update komt er wanneer in mei 1999 een werkgroep wordt opgericht die zich zou bezig houden met een volledig nieuwe editie van de *Brabantse Yeesten*, zoals het is overgeleverd in het handschrift- Vanden Damme. Deze verhandeling is een bijdrage aan dit project.

2. MATERIAAL EN METHODE

Deze verhandeling bevat onder meer een editie van een deel van boek VII van de *Brabantse Yeesten*, fol. 236 va, 33 – fol. 247 ra, 15, gebaseerd op het handschrift-Vanden Damme, hs. 19607 in het handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. Er werd eerst en vooral gebruik gemaakt van uitgeprinte microfiches. Zulke readerprints kunnen soms onleesbare passages vertonen, daarom werd er ook in de tweede plaats naar de microfiches zelf gekeken. Als laatste werd het handschrift zelf geraadpleegd om de resterende onduidelijkheden alsnog te kunnen oplossen.

De editie zou een diplomatische zijn volgens de voorlopige editieprincipes opgesteld door de werkgroep.

3. OPBOUW VAN DE VERHANDELING

Na deze korte algemene inleiding over de probleemstelling en de werkmethode, komen de belangrijkste personen met betrekking tot de *Brabantse Yeesten* aan bod. Er wordt uitvoerig aandacht besteed aan Jan van Boendale en uiteraard de Voortzetter. Leven en werk van beiden komen uitgebreid aan bod, dat van de Voortzetter uiteraard allemaal onder voorbehoud. Ook de huidige stand van onderzoek naar de *Brabantse Yeesten* en de *Voortzetting* zelf wordt hier naar voren gebracht.

In het aansluitende hoofdstuk wordt ingegaan op het onderzoeksonderwerp, namelijk de incorporatie van het oorkondenmateriaal. Voor het schrijven van de *Brabantse Yeesten* en van de *Voortzetting* werd enorm veel gebruik gemaakt van diplomatiek materiaal zoals oorkonden. Er wordt in dit hoofdstuk nagegaan

welk materiaal er gebruikt is en vooral hoe de Voortzetter dit materiaal in zijn werk heeft ingepast (werd er gemanipuleerd en zo ja, hoe en waarom?).

Hoofdstuk vier geeft meer uitleg over het handschrift-Vanden Damme zelf, zowel innerlijk als uiterlijk, codicologisch als literair.

Het vijfde hoofdstuk bevat de editieprincipes, zoals opgesteld door de werkgroep. Aansluitend volgt de volledige editie, met inbegrip van inhoudelijke en grammaticale verklaringen.

Hoofdstuk zeven stelt een uitgebreide namenindex tentoon.

Tenslotte wordt een uitgebreide bibliografie aangeboden van de naslagwerken gebruikt voor deze verhandeling.

HOOFDSTUK 2: STAND VAN ONDERZOEK

1. JAN VAN BOENDALE

1.1. BIOGRAFISCHE SCHETS

Het is de verdienste van R.P.A. Dozy geweest klaarheid te brengen in het waas rond de naam ‘Jan de Clerck’. In 1845 ontdekte hij namelijk in de Bodleian Library in Oxford een handschrift dat de werken *Melibeus*, *Jan Testeeye* en *Het boec vander Wraken* bevat. In de proloog van het tot dan toe onbekende *Jans Teesteye* stond er dit:

Alle die ghene die dit werc
Sien, lezen ende horen,
Die gruetic, Jan, gheheten Clerc,
Vander Vueren gheboren.
Boendale heet men mi daer,
Ende wone tAntwerpen nu,
Daer ic ghescreven hebbe menech jaer
Der scepenen brieve, dat seggic u. (1-8)¹

Van een ‘Jan de Clerck’ had men toen zeker al gehoord, J.F. Willems had deze Jan zelfs al aangeduid als auteur van de *Brabantse Yeesten*, alhoewel hij er eerst van overtuigd was dat de *Yeesten* moesten toegeschreven worden aan ene ‘Nicolas De Klerck’, in navolging van P. Divaeus.² Ook in het Leidse handschrift van de *Brabantse Yeesten* stond er geschreven:

Rijmchronijck van Brabant in rijme gestelt by NICLAES DE CLERCK in sijnen leven secretaris der stad van Antwerpen A° 1318.³

Willems ontdekte echter dat er oorspronkelijk niet ‘Niclaes’ had gestaan, aangezien deze naam op rasuur werd aangebracht. Wat er dan wel gestaan had, was ‘Jan De Clerck’.⁴ De reden dat iemand ‘Jan’ door ‘Niclaes’ had vervangen, lag volgens Willems in het feit dat men in de zestiende eeuw ontdekt had dat de

¹ Geciteerd naar Heymans 1983, p. 37.

² Willems 1839, p. x.

³ Overgenomen uit Willems 1839, p. XII-XIII. Ook Siegenbeek hield ene Niklaes De Klerck voor de auteur van de *Brabantse Yeesten*, Siegenbeek 1826, p. 31.

⁴ Willems 1839, p. XIII.

klerk van Antwerpen rond 1318 'Nicolas' heette. Toch lag de naam 'Jan' voor Willems zo goed als vast, mede door het feit dat verder in het handschrift kon gelezen worden:⁵

Anno 1351 sterf JAN DE CLERCK, secretaris van Antwerpen, die den Duytschen Doctrinael hadde ghemaect, in chronico rhythmico parvo.⁶

Hiermee had Willems dan wel de voornaam van de auteur van de *Brabantse Yeesten* kunnen definiëren; over de geslachtsnaam bestond nog twijfel. De toenaam 'De Clerck' stond voor de beroepsactiviteit van 'Jan', maar gold daarom nog niet als geslachtsnaam. Bij Valkenisses *Annales Antverpienses* echter vond Willems een variatie van bovengenoemd citaat:

In dit jaer stirf JAN DECKERS, secretaris deser stadt, die den Duytschen Doctrinael maecte en vele andere boecken.⁷

Ook hier ging het om het jaar 1351. Elders vond Willems nog de naam 'Jan Dekens' en veronderstelde dat deze 'Jan Dekens' dezelfde was als 'Jan Deckers' en 'Jan de Clerck'. Willems wist dat er in de eerste helft van de veertiende eeuw in Antwerpen een 'Jan de Clerck' gewoond had die twee werken geschreven had, de *Leeken Spiegel* en de *Dietsche Doctrinael*.⁸ Het is niet verwonderlijk dat Willems daardoor in verwarring geraakte en 'Jan de Clerck' als 'Jan Dekens' of 'Deckers' identificeerde.⁹ Het zou volgens De Vries echter allemaal gebaseerd zijn op een doorgewone leesfout van Valkenisse.¹⁰

'Jan de Clerck' zou dus tot Dozy's ontdekking als 'Jan Dekens / Deckers' gekend zijn. De Vries nam Dozy's stelling over evenals Génard, die in verschillende oorkonden in de stedelijke archieven van Antwerpen dit terugvond: *Johannes dictus de Boendale Clericus Oppidi*.¹¹

Dozy heeft dus wel degelijk klaarheid gebracht in het waas rond Boendales naam; het heeft dan ook niet lang geduurd eer de naam 'Jan Deckers / Dekens' niet meer gebruikt werd en iedereen eensgezind over 'Jan van Boendale' begon te spreken.

Er mag dan al wel duidelijkheid wezen over de naam 'Jan van Boendale', maar over de persoon zelf heerst nogal wat mysterie. Zo is er heel wat onduidelijkheid over zijn geboorte- en sterfdatum, zijn komst naar Antwerpen en wat nu juist die 'Clerck' betekende.

⁵ Volgens De Vreese had Gevartius, een zestiende eeuwse monnik die toen dit handschrift in zijn bezit had, deze aantekening gemaakt. De Vreese 1894, p. 157-158.

⁶ Overgenomen uit Willems, p. XIV.

⁷ Overgenomen uit Willems 1839, p. XIV.

⁸ Willems 1839, p. XV.

⁹ Er was in het midden van de 14e eeuw in Antwerpen wel een priester die 'Jan Decker' of 'Jan de Deckere' heette, maar dit was allerm minst Jan van Boendale. De Vries naar Génard 1855, p. 13

¹⁰ De Vries naar Génard 1855, p. 12.

¹¹ Génard 1855, p. 32.

Over het algemeen wordt aangenomen dat Boendale rond 1280 geboren is. Zelfs Siegenbeek, die nog in de waan was dat de auteur van de *Brabantse Yeesten* Niklaes De Klerk was, geeft ca. 1280 aan als geboortejaar.¹² Willems volgt hem hierin, evenals Génard, De Vries, Snellaert, Bormans, Serrure, Van Mierlo, Mellaerts en Stein.¹³ Enkelen zijn vager en vermoeden een geboortejaar tussen 1280 en 1290, zoals Jonckbloet, Te Winkel en Van Gerven.¹⁴ Deschamps geeft echter 1279 op als geboortejaar, Haerynck houdt het op het einde van de dertiende eeuw en Stecher vermeldt 1285.¹⁵ Ongeveer het enige waar iedereen het over eens is, is de geboorteplaats van Boendale, namelijk Tervuren. Boendale – als plaats – is een gehucht in Tervuren, daarvan komt dan ook Boendales naam.

Ook over het sterfjaar van Boendale is men niet echt zeker. De Vries geeft 1351 als enige mogelijkheid, waarmee hij zich afzette tegen Willems die aangaf dat Boendale in 1358 nog geleefd zou hebben. Willems' argument was het volgende: in 1358 zou te Sint-Wijnoxbergen een compromissale uitspraak mee ondertekend zijn door “Johannes, clerc van der stat (Antwerpen)”.¹⁶ Te Winkel gebruikt hetzelfde argument en specificceert zelfs het sterfjaar, namelijk 1365. Te Winkel verklaart zijn keuze voor 1365 als sterfjaar via Van Even die in de rekeningen van Leuven van 1365 dit vond: “Item van der doet van Jan van Boendale, van V stuyvers 's jaers – XXXII stuyvers payemants”.¹⁷

Dit voldoet volgens De Vries niet. De Jan van Boendale die bovenstaande uitspraak mee ondertekend heeft, is niet noodzakelijk onze Jan van Boendale. Daarbij komt dat Boendale op dat moment minstens 78 jaar oud moest zijn, wat een zeer hoge leeftijd zou zijn voor een diplomatisch uitstapje. Bovendien zou Boendale dan ruimschoots de tijd hebben gehad om de laatste vijf regeringsjaren van Jan III, die in 1555 gestorven was, ook in zijn *Brabantse Yeesten* op te nemen. Aangezien de *Brabantse Yeesten* met het jaar 1550 eindigen, is dit duidelijk niet gebeurd. De Vries zag dit vroegtijdige beëindigen van het relaas over de regeringsperiode van Jan III als een aanwijzing dat Boendale weleens oud begon te worden en niet meer kon schrijven.¹⁸ Het bovengenoemde citaat in het Leidse handschrift over de dood van Jan de Clerck steunt hem daarbij. Génard, Serrure, Van Mierlo, Stein volgen de mening van De Vries.¹⁹

Haerynck en Mellaerts zijn voorzichtiger en geven 1351 en 1365 als mogelijke sterfdata, maar geven toch de voorkeur aan 1351.²⁰

¹² Siegenbeek 1826, p. 31.

¹³ Willems 1839, p. x; De Vries naar Génard 1855; p. 16; Génard 1855, p. 26; Snellaert 1869, p. XXXVII; Bormans 1869, p. XCIV; Serrure 1872, p. 428; Van Mierlo 1928, p. 102; Mellaerts 1973, p. 38 en Stein 1990, p. 262.

¹⁴ Jonckbloet 1868, dl.2, p. 306; Te Winkel 1896, p. 18, Te Winkel 1922, dl. 2, p. 3 en Van Gerven 1979a, p. 49.

¹⁵ Deschamps 1972, p. 33; Haerynck 1888, p. 24 en Stecher naar Haerynck 1888, p. 22.

¹⁶ De Vries naar Génard 1855, p. 24

¹⁷ Te Winkel, 1922, dl. 2, p. 4 – 5. Ook in 1896 was Te Winkel al overtuigd van 1365 als sterfdatum van Boendale, Te Winkel, 1896, p. 18. Ook Snellaert, Jonckbloet en Van Gerven vinden 1365 plausibeler dan 1351, Snellaert 1869, p. XXXVII; Jonckbloet 1868, p. 306 en Van Gerven 1979a, p. 49.

¹⁸ De Vries naar Génard 1855, p. 24 - 25.

¹⁹ Génard 1855, p. 59; Serrure 1872, p. 429; Van Mierlo 1928, p. 102; Stein 1990. Stein is voorzichtig en geeft ‘midden veertiende eeuw’ op.

²⁰ Haerynck 1888, p. 43 – 44 en Mellaerts 1973, p. 38.

Over wat Boendale met zijn leven heeft aangevangen, is ook niet iedereen het eens. Vast staat dat Boendale een opleiding genoten heeft; zijn kennis van het Latijn is daarvoor een onmiskenbaar argument. Ook staat vast dat Boendale schepenklerk was. Waar niet iedereen het over eens is, is of Boendale geestelijke was. Volgens De Vries was Boendale een geestelijke; hij vond argumenten in het ambt dat Boendale bekleedde –schepenklerken waren veelal geestelijken – maar ook in Boendales werken, zoals *Der Leecken Spieghel*,²¹ wanneer Boendale zich uitlaat over leken in boek III:

Om dat die leeke van allen zaken
Rime ende dichte willen maken
Ghelijc clerken, dat wonder es,
So hebbic mi bewonden des
Dat ic nu wil bringhen voort
Wat enen dichter toe behoort (v. 1-6)

Want die niet en versinnet des
Wat consten gramarie es,
Alse leecke lieden, die en moghen
Te goeden dichters niet doghen (v. 39-42)²²

Volgens De Vries zou een leek dit nooit kunnen en mogen zeggen. Ook Mellaert gelooft hierin: uit Boendales werk zou overduidelijk naar buiten komen dat hij een opleiding ter voorbereiding van een geestelijk leven heeft gehad.²³ De Vries herinnert ons er echter aan dat een geestelijke opvoeding niet noodzakelijk betekende dat Boendale “als *priester*, te *Antwerpen* de kerkelijke dienst heeft waargenomen.”²⁴ Ook Jonckbloet vermeldt de geestelijke opleiding van Jan van Boendale.²⁵

Waar ook nog steeds geen éénduidigheid over bestaat, is wanneer Boendale nu precies naar Antwerpen vertrokken is. De Vries, Génard, Snellaert, Serrure geloven dat Boendale reeds in 1310 te Antwerpen verbleef,²⁶ terwijl Haerynck en Te Winkel de mening zijn toegedaan dat hij pas in 1312 naar Antwerpen vertrok.²⁷ Zeker is dat Boendale vanaf 1312 de positie van schepenklerk bekleedde, aangezien hij in dat jaar, in die positie van schepenklerk, een Statenvergadering bijwoonde in Tervuren.

²¹ Zie De Vries naar Génard 1855, p. 17.

²² De Vries naar Génard 1855, p. 17.

²³ Mellaerts 1973, p. 38.

²⁴ De Vries naar Génard 1855, p. 18.

²⁵ Jonckbloet 1868, p. 306.

²⁶ De Vries naar Génard 1855, p. 18; Génard 1855, p. 26; Snellaert 1869, p. xxxviii – xxxix en Serrure 1872, p. 428.

²⁷ Haerynck 1888, p. 20; Te Winkel 1896, p. 19; in 1922 is Te Winkel hiervan niet meer zo overtuigd en zegt enkel dat Boendale zeker in 1312 reeds schepenklerk was. Te Winkel 1922, dl. 2, p. 3-4.

Alhoewel Boendale een geboren en getogen Tervurenaar was, spreekt hij toch van Antwerpen als zijn stad. In *Vanden Derden Eduwaert* bijvoorbeeld kunnen we lezen:

Al 'tAntwerpen in die stat,
Daer ic woene, als ic thuis ben. (v. 108)²⁸

Génard zag in deze uitspraak een bewijs dat Boendale veel moest reizen. Dit zag Génard nogmaals gestaafd toen hij de rekeningen van 1324 bekeek; waaruit bleek dat Boendale uitstappen maakte naar Brussel, Gent, Male, Aerdenburg, Sint-Niklaas en Brugge.²⁹

Over de periode 1324-1330 weten we haast niets, documenten uit die tijd met Boendales naam zijn niet teruggevonden. Wel weet Génard dat hij in die periode *Der Leeken Spieghel* maakte.³⁰

Omme dat ic niet en wille leiden
In onnutter ledicheiden
Den tijt die mi gheeft onse here,
Die ghelooft si emmermere (v. 1-4)³¹

De volgende notie van Boendale die we terugvinden, is in 1332, waar hij aanwezig was bij “de monstering der troepen van den Hertog in het kamp van *Hellestem*”, aldus Génard.³² De volgende verzen uit het vijfde Boek van de *Brabantse Yeesten* zouden daar op wijzen:

Ic en sach nie so menighen man
als ic sach opten sondach,
daer men theerscouwene besach (BY, V v.2418-2420)³³

Na nog wat kleine vermeldingen³⁴ is Boendales ontmoeting met Koning Eduard III van Engeland wel het vermelden waard. Génard is ervan overtuigd dat Boendale de Engelse koning tijdens diens verblijf in Antwerpen (1338-1340) ontmoet heeft.³⁵ Hij beargumenteert dit met de volgende woorden uit *Vanden Derden Edewaert*:

²⁸ Overgenomen uit Génard 1888, p. 35.

²⁹ Génard 1855, p. 37.

³⁰ Génard 1855, p. 37.

³¹ Overgenomen uit Génard 1855, p. 37.

³² Génard 1855, p. 37. Dit vinden we ook terug bij De Vries naar Génard 1855, p. 26; Snellaert 1869, p. XLVI; Haerynck 1888, p. 32 en Te Winkel 1922, dl. 2, p. 4.

³³ Overgenomen uit Haerynck 1888, p. 32.

³⁴ Zoals het al dan niet aanwezig zijn van Boendale bij het gevecht van Ten Helleken in 1333 en de vertegenwoordiging van Boendale voor Antwerpen in het conflict van de kanunniken van de OLV-kerk. Beiden terug te vinden in o.a. Génard 1855, p. 38 en 44.

³⁵ Ook Snellaert en Haerynck beweren dit. Snellaert 1896, p. XLVI en Haerynck, 1888, p. 34.

Doe die coninc dat vernam
Dat die keiser niet en quam,
Sprac hij aldus dese woerde,
Also icse seggen hoerde.

(495-498)³⁶

Ook zou Boendale Jacob Van Artevelde ontmoet hebben.³⁷ Uit *Vanden Derden Eduwaert* neemt Génard dit over:

Nu moegdi horen vremde dinc
Hoet in Vlaenderen nu staen ginc.
Binnen Gent so was verhaven
Een knappe, niet rike van haven,
Ende van geenre grooter geboort.
Die so wart getogen voert.
Dat al tlant aen hem vel;
Maer hi conste spreken wel
Ende wart van groeter gewelde,
Ende hiet Jacob van Artevelde,
Daer al tlant aen viel seere,
Jeghen den grave sinen here.³⁸

Eén van de laatste vermeldingen van Boendale vinden we op een verkoopsakte uit 1344; Boendale staat er samen met Hendrik Suderman op vermeld; ze waren buren en goede vrienden.³⁹ Het jaar ervoor treedt Boendale trouwens als getuige op, samen met Nicolaas Noese, voor diezelfde Suderman bij de stichting van het Onze LieveVrouwe-convent.⁴⁰

³⁶ Overgenomen uit Génard 1855, p. 40.

³⁷ Génard 1855, p. 40-41; Snellaert 1869, p. XLVII en Haerynck 1888, p. 34-35.

³⁸ Overgenomen uit Génard 1855, p. 40.

³⁹ Génard 1855, p. 51-53 en Kinable 1997, p. 3.

⁴⁰ Genard 1855, p. 51-52; Haerynck 1888, p. 41; Te Winkel 1922, dl. 2, p. 4 en Kinable 1997, p. 3.

1.2. BOENDALES OEUVRE

Er zijn twee manieren om Boendales werken te categoriseren. Ten eerste kunnen we een onderscheid maken tussen zijn didactische (*Jan Testeeye, Der Leeken Spieghel*) en zijn historiografische werken (*Brabantse Yeesten, Vanden Derden Eduwaert* en de *Korte Rijkroniek van Brabant*) en ten tweede is er het onderscheid tussen de werken die zeker van Boendale zijn en werken waarvan zijn auteurschap niet helemaal vaststaat. We hanteren hier het tweede onderscheid en laten de *Brabantse Yeesten* buiten beschouwing aangezien dit uitgebreid behandeld wordt verderop in dit hoofdstuk. Er moet nog worden gezegd dat de beschrijving van Boendales werken op zeer summiere manier wordt gedaan, aangezien het zwaartepunt van deze verhandeling bij de *Voortzetting* ligt en niet bij de Boeken die Boendale geschreven heeft.

1.2.1 WERKEN VAN BOENDALE

Korte Rijkroniek van Brabant

Een samenvatting van de *Brabantse Yeesten*.

Voltooid in 1322.⁴¹

Der Leeken Spieghel

Een zedenkundig werk geschreven in Antwerpen dat uit vier delen bestaat en raadgevingen aan de leek meegeeft. Opgedragen aan Rogier van Leefeldale en diens vrouw met een vermelding aan Hertog Jan III.

Voltooid in 1330.⁴²

Dies boec was volmaect al

Doe dcarnationen was int ghetal

Dertien hondert ende dertich mede

(v. 9-12)⁴³

Jans Teesteye

Zedenkundig werk in dialoogvorm. Ook opgedragen aan Rogier van Leefeldale.

Voltooid in 1331-1332.⁴⁴

Vanden Derden Eduwaert

Loflied op de Engelse koning Eduard III en hertog Jan III van Brabant; het vertelt de gebeurtenissen van 1338-1340.

⁴¹ Snellaert 1869, p. LVIII.

⁴² Te Winkel 1896, p. 18.

⁴³ Overgenomen uit De Vries

⁴⁴ De Vries naar Génard 1888, p. 27; Haerynck 1888, p. 31; Te Winkel 1922, dl. 2, p. 18.

Slechts fragmentarisch overgeleverd. Gedateerd in 1348.⁴⁵

1. 2. 2. WERKEN DIE NIET HELEMAAL ZEKER VAN BOENDALE ZIJN

Melibeus of *Boec van troeste ende van rade*

Vermoedelijk geschreven in 1342 en door Snellaert en Serrure aan Boendale toegeschreven.⁴⁶

Dietsche Doctrinael

Dit zou ook een zedenkundig werk zijn. Door de aantekening van Gervartius “Anno 1351 sterf JAN DE CLERCK, secretaris van Antwerpen, die den Duytschen Doctrinael hadde ghemaect, in chronico rhythmico parvo”⁴⁷ aan Boendale toegeschreven. De Vries en Génard echter geloven dit niet.⁴⁸ Te Winkel en Stein durven er geen uitspraak over doen.⁴⁹

Boec van der Wraken

Bestaande uit drie boeken (al is er een verwijzing naar een vierde boek door de auteur), voltooid rond 1353.⁵⁰ Wegens gelijkenis met de *Brabantse Yeeften* aan Boendale toegeschreven. Opgedragen aan Hertog Jan III.

Exemplaer

Zou komen uit de *Dietschen Doctrinael*. Dit kan echter enkel van Boendale zijn als is bewezen dat ook de *Dietschen Doctrinael* van zijn hand is.⁵¹

2. DE BRABANTSE YEESTEN

Er kan nog meer worden onderzocht over de *Brabantse Yeeften* dan zijn auteur en het leven van die auteur. In dit deel worden achtereenvolgens de datering, de bronnen, de bedoeling en functie, de opdrachtgever en de structuur ervan behandeld. Er wordt eerst ingegaan op de *Brabantse Yeeften* en daarna op de *Voortzetting*.

2.1. BOEK I – BOEK V

2.1.1. DATERING

⁴⁵ Génard 1855, p. 27; Serrure 1872, p. 429 en Te Winkel 1896, p. 18.

⁴⁶ Snellaert 1869, p. XXV – XXVI; Serrure 1872, p. 429.

⁴⁷ Overgenomen uit Willems 1839, p. XIV.

⁴⁸ Génard 1855, p. 27.

⁴⁹ Te Winkel 1922, dl. 2, p. 19 en Stein 1994, p. 7.

⁵⁰ Snellaert 1869, p. XX; Te Winkel 1896, p. 18.

⁵¹ Te Winkel 1922, dl. 2, p. 18

De eerste die over meer dan twee redacties van de *Brabantse Yeesten* spreekt, is Stein.⁵² Tot dan toe is er altijd geloofd in twee redacties; één eerste voor het eerste deel (Boek I tot Boek V, v. 900) en een tweede voor het overige deel van het vijfde boek.⁵³ In Boek V echter staat in de verzen 877-890 een mededeling van Boendale dat – indien nodig – hij verder zou schrijven. Dit is een mededeling die Boendale eerder al had aangekondigd in Boek I.

Ende hier sal ic u tellen dan
Die yeeste tote opten derden Jan,
Oft vorder, eist Gods ghedoghe
Dat ic langher leven moghe

(BY I, v. 569-572)⁵⁴

Stein baseert zich op de overlevering van de verschillende handschriften van de *Yeesten*, waarin hij de uitgave van Willems als standaardtekst beschouwt.⁵⁵ Er zijn nogal wat afwijkingen tegenover de standaardtekst te vinden in de handschriften. Niet alleen staat er in in sommige handschriften een uitgebreidere versie van Boek IV, maar Stein ontdekte ook een panegyriek⁵⁶ in het vijfde Boek, die op verschillende plaatsen in de handschriften te vinden is. Deze panegyriek – in zijn volledigheid – bestaat uit twee hoofdstukken; het eerste gaat over hertog Jan III en het tweede over Maria van Evreux. Het vreemde aan deze panegyriek is niet alleen dat ze op verschillende plaatsen in de verschillende hoofdstukken voorkomt, maar ook dat ze niet eens volledig in alle handschriften voorkomt; sommige handschriften bevatten maar één van de twee hoofdstukken. Wat ook opmerkelijk is, is dat het hoofdstuk over Maria van Evreux nu eens in het in het praesens voorkwam en dan eens in het imperfectum. Stein gaat dieper in op het handschrift-Kluit om hiervoor een verklaring te zoeken. Dit handschrift werd namelijk gekopieërd door twee handen. Dit zorgde ervoor dat sommige delen tweemaal voorkwamen in de tekst. Eén van die dingen was de panegyriek. Stein kan niet anders dan besluiten dat er voor het afschrift van dit handschrift twee verschillende leggers moeten gebruikt zijn. Door de plaats waar de panegyriek voorkomt in het handschrift-Kluit, kon Stein besluiten dat deze panegyriek de afsluiting moet geweest zijn van de eerste ontstaansfase van het handschrift. Het eerste deel van het handschrift moet gebaseerd geweest zijn op een redactie die de tekst van BY I –BY V 1504 bevatte. Door deze werkwijze, door de verschillen in de tijden van de bovengenoemde werkwoordsvormen (voor of na de dood van Maria van Evreux) en door de feiten in de verschillende redacties, komt Stein tot de conclusie dat de *Yeesten* in vijf fasen moet zijn ontstaan:

⁵² Dit deel is gebaseerd op Stein 1990, p. 262-279. Verdere bibliografische referenties zullen in voetnoten vermeld worden.

⁵³ Boek I tot Boek V, v. 900 zou dan voltooid zijn tussen 1315 en 1317 en de rest van Boek V in 1347 of 1351. Zie daarvoor o.a. Génard 1855, p. 27; Serrure 1855, p. 246 en Jonckbloet 1868, p. 304 (zij dachten aan 1315). Bormans 1869, p. xxxi – xxxvi; Van Mierlo 1946, p. 103 en Hage 1989, p. 147-148 meenden eerder 1316 terwijl Te Winkel 1922, dl. 2, p. 16-17 niet kon kiezen tussen 1316 en 1317.

⁵⁴ Overgenomen uit Stein 1990, p. 262.

⁵⁵ Willems gaf het handschrift-Vlaminx uit. Voor een beschrijving van de verschillende handschriften; zie hoofdstuk 4

⁵⁶ Panegyriek: een lofrede, lofdicht

- ca. 1316: eerste redactie, Boek I tot Boek V, v. 900.
- 1318: tweede redactie, Boek V, v. 900-1302.
- ca. 1324: derde redactie, Boek V, v. 1302-1504. Het is waarschijnlijk dat hij in deze periode ook Boek IV heeft uitgebreid met passages uit Velthems *Voortzetting van de Spiegel Historiae*.
- ca. 1335: vierde redactie, vermoedelijk begonnen rond 1330. Boek V, v. 1505-3910.
- ca. 1348: vijfde redactie, Boek V, v. 3911-4954.

Boendale heeft dus woord gehouden, al is Stein zeer behoedzaam over de zekerheid van dit alles.

2.1.2. BRONNEN

De *Brabantse Yeesten* is vooral gebaseerd op *Spieghel Historiae* van Jacob van Maerlant. Willems, Te Winkel en Stein vertelden dit,⁵⁷ maar Boendale zelf zei het ook al:

Ende hoer hier al dat hercomen
 Alsoe ict hebbe vernomen
 In den *Spieghel historiael*,
 Daer ict uut trac al te male

(pag. 2)⁵⁸

Verder vermeldt Willems ook Van Heelu's *Slag bij Woeringen*, tweemaal een vermelding van een Latijnse tekst en vooral ooggetuigenverslagen; Boendale dicht vooral *de visu*.⁵⁹

Te Winkel liet weten dat Boendale – vooral voor de eerste drie Boeken – bijna letterlijk de woorden van Maerlant overnam, enkel het rijm werd gewijzigd (alhoewel hij vanaf v. 849 van het eerste boek stukken bijna volledig ongewijzigd overnam). In het eerste Boek zijn zo een 360 verzen letterlijk overgenomen, in het tweede Boek waren dit er maar liefst 4470 en in het derde boek 1640. Vanaf het vierde Boek moest Boendale dan zelfstandig gaan werken, aangezien Maerlant zo ver nog niet was gekomen en Boendale

⁵⁷ De belangrijkste onderzoekers die zich met een bronnenonderzoek van de *Yeesten* hebben bezig gehouden, zijn Willems (1839), Te Winkel (1922) en Stein (1991). Dit deel is dan ook vooral op hun bevindingen gebaseerd.

⁵⁸ Citaat overgenomen uit Willems 1839, p. XIX.

⁵⁹ Willems 1939, p. XIX-XX.

waarschijnlijk nog niet bekend was met de *Voortzetting* van Velthem. Boendale gebruikte dan ook Heelu's *Slag bij Woeringen* en Latijnse bronnen.⁶⁰

Stein sluit zich aan bij de bevindingen van Willems en Te Winkel in verband met Maerlant, maar hij vermeldt ook nog de anonieme *Chronica de origine ducum Brabantiae* als grote invloed op Boendale. Stein specificeert ook de invloed van Maerlant op Boendale. Aan de hand van Te Winkels berekeningen, zegt hij dat de eerste drie Boeken van de *Yeeften* inhoudelijk voor 90% ontleend zijn aan Maerlants *Spieghel Historiae*. De inhoudelijke aanvullingen van Boendale aan de *Spieghel* zijn van drieërlei aard. Ten eerste worden de dynastieke elementen versterkt en de legitieme positie van de voorouders van de Brabantse hertogen benadrukt. Ten tweede wordt ook de morele inhoud van het heersersschap versterkt (centraal staat hierbij dienstbaarheid aan God en Kerk) en tenslotte geeft Boendale een moraliserende toets aan zijn werk.⁶¹

2.1.3. DOEL EN FUNCTIE

Er zijn twee tegenstrijdige visies op het doel en de functie van de *Brabantse Yeeften*. De eerste visie is die van Willems, Jonckbloet en Stecher die stelden dat de *Yeeften* voor een verheerlijking en legitimatie van Brabantse hertogen stond.⁶² Boendale wilde zich afzetten tegen de loze verhalen dat de hertogen van Brabant zouden afstammen van de Zwaanridder. Jonckbloet verwoordt het zo:

Het is hem lang genoeg hen als afstammelingen van Karel den Groote voor te stellen: hij heeft niet noodig op hunne afkomst van den Zwaanridder te brallen; ja 't is vooral om dergelijke leugenverhalen uit te roeyen, dat hij zijn kronijk schrijft. Ook hij wil dus de geschiedenis tegenover de sage, wetenschap tegenover poëzie stellen en handhaven.⁶³

Hage, Van den Berg en De Ridder hebben een soortgelijke mening en zien het hertogelijke hof als plaats van ontstaan.⁶⁴ Van Gerven, Van der Eerden en Avonds zien dit echter anders. In de plaats van een duidelijke hertogelijke visie, zien zij de *Yeeften* als stedelijk en anti-hertogelijk. Boendale zou een sterke sympathie voor de arme stadsmensen hebben en daardoor anti-hertogelijke, anti-oligarchische idealen

⁶⁰ Te Winkel geeft als voorbeeld hiervan BY IV, v. 436 en 522. Hij geeft ook een vermoeden dat het gedicht van de *Grimbergse Oorlog* gebruikt werd, maar daar zijn geen bewijzen van. Te Winkel 1922, dl. 2, p. 6.

⁶¹ Stein 1991, p. 190-191.

⁶² Willems 1839, p. xviii; Jonckbloet 1868, p. 304 en Stecher 1886, p. 117.

⁶³ Overgenomen uit Jonckbloet 1868, p. 304.

⁶⁴ De Ridder 1979, p. 93-94; Van den Berg 1987, p. 6-7 en Hage 1989, p. 149.

koesteren. Boendale wilde vooral een goede samenwerking tussen alle klassen. Van der Eerden vindt Boendale, in tegenstelling tot Van Gerven, niet zozeer anti-hertogelijk, maar ook niet pro-hertogelijk.⁶⁵ Stein is van de mening dat de *Yeesten* wel ontstaan zijn in een stedelijk omgeving, maar dat dat daarom niet hoeft te betekenen dat de *Yeesten* anti-hertogelijk zijn. De steden hadden namelijk geen probleem met een hertog als gezaghebbend figuur; ze hadden problemen met de edelen die de macht van de steden probeerden te beknotten. In 1314 werd namelijk een staatsgreep gepleegd door de steden, ze zetten daarbij de edelen van hertog Jan III af en vormden een regentieraad, aldus Stein. Tijdens hertog Jan II hadden de steden namelijk al eens gezien dat de edelen rond de hertog het geld van de stad opsoupeerde en dit wilden ze vermijden. Boendale legitimeert én de stedelijke acties én de hertogelijke acties.⁶⁶ Om het met de woorden van Stein zelf te zeggen:

Mijns insziens geeft de *Brabantsche Yeesten* [...] een stedelijke visie weer op het hertogschap. Deze visie wordt echter niet gekenmerkt door een dualisme tussen hertog en steden, maar juist door een gemeenschappelijk belang, sinds 1314 gepersonifieerd door de stedelijke regentieraad.⁶⁷

2.1.4. OPDRACHTGEVER(S)

Boendale vermeldt zijn opdrachtgever zelf in zijn *Yeesten*. De Antwerpse schout Willem van Bornecolve zou hem de opdracht hebben gegeven om dit werk te schrijven:

Alsoe bat ende beval
Van Antwerpen heer Willem,
Bornecolve noemt men hem.⁶⁸

In één handschrift echter, het handschrift-Tongerlo, staat een andere opdracht, ditmaal aan hertog Jan III:⁶⁹

Hertoge Jan van Brabant
Die derde van den name int lant,
Ontfaet dit boexken; eist u bequame
Ende ontfankelic, zo dunkt my
Dat mijn pijn [wel] bestaet sy,
Ende den tijd die icker toe doe.
Ende en eest oic niet alsoe,

⁶⁵ Van Gerven 1979a; Van Gerven 1979b; Van der Eerden 1979 en Avonds 1982, p. 466-467.

⁶⁶ Stein 1991, p. 194-196.

⁶⁷ Overgenomen uit Stein 1991, p. 196.

⁶⁸ Overgenomen uit Bormans 1869, p. XXXXI.

⁶⁹ Willems 1839, p. XXI.

Soe sal my dat herte verseeeren;
Want ic maect in uwer eeren.⁷⁰

Hage heeft dit proberen te verklaren. Hij beargumenteert dat Jan III nog minderjarig was toen Boendale aan zijn *Yeesten* begon en dus moeilijk de opdracht gegeven kon hebben om een rijkroniek te maken. Toen Boendale echter aan zijn vervolg begon, was Jan III volwassen en Bornecolve waarschijnlijk overleden; daardoor kon de dedicatie aan de eerste worden doorgegeven aan de tweede.

2.1.5. STRUCTUUR

In navolging van zijn grootste bron – Jacob van Maerlant⁷¹–, deelde Jan van Boendale zijn *Brabantse Yeesten* op in vijf ongelijke boeken. De eerste vier Boeken behandelen elk zes vorsten, terwijl het vijfde de regeringen van Jan I, Jan II en Jan III verhaalt. Te Winkel vat de geschiedenis verteld in de vijf Boeken zo samen:

- Boek I: geschiedenis van +/- 600 tot 768	(1701 verzen)
- Boek II: geschiedenis tot 992	(5917 verzen)
- Boek III: geschiedenis tot +/- 1120	(2116 verzen)
- Boek IV: geschiedenis tot 1288	(1518 verzen)
- Boek V: geschiedenis tot 1316	(900 verzen) ⁷²

Na deze vijf Boeken volgen de twee Boeken van de anonieme *Voortzetting*. Deze anoniemus en zijn werk worden verder in dit hoofdstuk besproken onder 2.2.

Algemeen wordt aangenomen dat Jan van Boendale de auteur is van de *Brabantse Yeesten*, toch moet nog worden gezegd dat Heymans zo ongeveer de enige is die het schrijversschap van Boendale in vraag stelt. Hij legt dit uit aan de hand van het feit dat in de *Brabantse Yeesten* zelf de auteur nergens bij naam wordt genoemd en aan de hand van de proloog waarmee de Voortzetter zijn werk begint. Daarin wordt gesteld dat de *Yeesten* niet door één man geschreven zouden zijn.

Of si oec niet volbracht en waert
Bi hem allene, des mach men moeden,
Soe biddic Gode dat hi wil hoeden
Hare alre zielen, wi si sijn,
Of wie si waren, voor dewege pijn,

⁷⁰ Overgenomen uit Willems 1839, p. XXI.

⁷¹ Zie 2.1.2 Bronnen.

⁷² Te Winkel 1922, dl. 2, p. 6-7

Ende met den eewegen licht verlichten,
Die dese ieesten holpen dichten.

(VI 50-56)⁷³

Aangezien er verder geen aanwijzingen gegeven worden in de *Voortzetting*, kunnen we geen verdere argumentatie hierop voortbouwen, maar Heymans stelt dat dit toch op zijn minst vreemd is voor de middeleeuwse traditie.⁷⁴

2.2. BOEK VI-VII⁷⁵

2.2.1. DATERING

De datering van de *Voortzetting* is niet moeilijk te bepalen. Op 3 december 1432 voltooide de dichter van de *Voortzetting* het zesde Boek, dat 11982 verzen bevatte en het zevende Boek, goed voor 18186 verzen, werd voltooid in 1441.⁷⁶ Dit weten we niet alleen doordat de anonymus dit zelf vertelt in de *Voortzetting*, maar we kunnen het ook afleiden uit de autograaf van de *Voortzetting*, die onder signatuur 17017 in Brussel bewaard wordt. Deze autograaf bevat bijna de hele tekst van het zesde Boek (Johannes Gevartius voegde enkele folia toe) geschreven door de auteur van de *Voortzetting*. Er zit ook een latere kopie van Boek zeven in.⁷⁷ Wanneer we in het vervolg over de ‘autograaf’ spreken, dan bedoelen dan uiteraard het autografische gedeelte van het zesde Boek. De datering van de watermerken sluit heel goed aan bij de voorgenoemde data. Twijfel omtrent deze data is dus zo goed als uitgesloten.

Stein vermeldt dat, zoals de *Brabantse Yeesten*, de *Voortzetting* ook in fasen ontstaan is. Dit wordt duidelijk als we de autograaf bekijken. In die autograaf vinden we vier handen terug. De eerste hand, die 98% van het zesde Boek heeft geschreven, is die van de dichter zelf. De tweede hand is, net als de eerste, vijftiende eeuws en komt verspreid voor. Deze hand zorgde er met verwijzingstekens voor dat bepaalde stukken op een andere plaats terecht kwamen en hij herschreef ook verschillende verzen.⁷⁸ Stein noemt deze hand “structurerend en corrigerend.”⁷⁹ We zullen zien dat dit de hand van Petrus De Thimo is. De derde hand komt voor op fol. 48r en 49r. Omdat dit de enige plaatsen zijn waar ze voorkomt, is deze niet zo belangrijk. De vierde hand is een zeventiende eeuwse cursief van Gevartius die, naast het toevoegen van enkele folia, ook aantekeningen maakte bij de tekst.

Zoals gezegd, is de autograaf van onontbeerlijk belang voor het onderzoek naar de fasering van de *Voortzetting*. Stein ontdekte dat de dichter een verzentelling aanbracht terwijl hij aan het schrijven was. Dankzij deze verzentelling – en vooral het verstoren ervan – en dankzij de andere overgeleverde

⁷³ Overgenomen uit Heymans 1983, p. 36.

⁷⁴ Heymans 1983, p. 36.

⁷⁵ Dit deel is hoofdzakelijk gebaseerd op Stein 1994. Aanvullende bibliografische referenties worden in de voetnoten toegevoegd.

⁷⁶ BY VI, v. 11964-11969. Stein 1994, p. 37 en BY VII, v. 18131. Te Winkel 1922, dl. 2, p. 8. Ook Van Mierlo sloot zich aan bij deze datering. Van Mierlo 1928, p. 102.

⁷⁷ Stein 1994, p. 37. Voor een beschrijving van dit handschrift, zie hoofdstuk 4.

⁷⁸ Zoals op fol. 48 r en fol. 49 r.

⁷⁹ Stein 1994, p. 37.

handschriften waarin de *Voortzetting* is opgenomen⁸⁰ kunnen we de oudste delen van de tekst achterhalen. De vier ontstaansfasen van de *Voortzetting* zijn de volgende:

- ca. 1432: eerste fase. Het grootste deel van Boek VI wordt berijmd; ca. 11100 verzen.
- ca. 1441: tweede fase. Het zevende Boek wordt berijmd en het zesde wordt herzien; een toevoeging van ruim 1500 verzen en de verwijdering van een onbekend aantal in het zesde Boek.⁸¹
- na 1451: derde fase. Enkele genealogische passages worden toegevoegd.⁸²
- 1460: vierde fase. Een toevoeging van 162 verzen in het zesde Boek en 534 verzen in Boek VII.⁸³

Dankzij een vermelding van de auteur weten we dat de twee Boeken van de *Voortzetting* door éénzelfde dichter geschreven zijn en het voorkomen van zijn hand in alle schrijffasen bevestigt dit.⁸⁴ Enkel de hand van Petrus de Thimo komt ook voor in meerdere schrijffasen; de tweede en de vierde.

2.2.2 BRONNEN

Te Winkel is – behalve Stein, uiteraard – ongeveer de enige die iets vermeldt over de bronnen die de anonieme Voortzetter heeft gebruikt. Hij vertelt ons:

Als bron gebruikte de schrijver, behalve mededelingen van ooggetuigen, ook uitvoerig door hem vertaalde officiële stukken, het geschiedwerk van „Meester Jan Froysart”, het gedicht van den *Grimbergschen Oorlog* en de Latijnse kroniek van „Meester Emont van Dynter”, reeds onder Hertog Anthonys en verder tot aan zijn dood in 1448 geheimschrijver der Brabantsche hertogen, die zelf weer voor vroegeren tijd de *Yeasten* van Boendale had gebruikt.⁸⁵

Ook Stein vermeldt mondelinge overleveringen en historiografische werken als bronnen voor de *Voortzetting*. De werken die hij noemt zijn deze:

- de *Chroniques* van Froissart, waarop twee hoofdstukken uit Boek VI zijn gebaseerd.

⁸⁰ Voor een beschrijving van deze handschriften verwijs ik naar hoofdstuk 4.

⁸¹ Het handschrift – Vanden Damme (1444) bevat de toevoegingen en correcties van de tweede fase. Zie ook hoofdstuk 4.

⁸² De toevoegingen tot en met de derde fase kunnen gelezen worden in het handschrift – Vlaminckx (ca. 1470). Zie ook hoofdstuk 4.

⁸³ Het handschrift – Tongerlo (medio vijftiende eeuw) biedt de meest volledige versie van de *Voortzetting* met toevoegingen van alle fasen. Zie ook hoofdstuk 4.

⁸⁴ In BY VII 18179-18180 kunnen we lezen “Dus hebbic er dicke om ghewaect, // Tseste ende tsevende boec volmaect.” Soortgelijke tekst komt voor in BY VII 3-4, 1027-1028, 2204-2205 en 2223-2224. Stein 1994, p. 43.

⁸⁵ Te Winkel 1922, dl. 2, p. 8.

- Luikse kronieken als het *Chronicon* van Jan van Hocsem, de *Chronique Latine* van Jean de Stavelot en de *Chronique du règne de Jean de Bavière*.
- de *Rijmkroniek van de Grimbergse Oorlog*.
- *Yeeeste van de slag bij Woeringen* van Jan van Heelu.

Het is zeer waarschijnlijk dat er nog historiografische bronnen gebruikt zijn die verloren zijn gegaan.⁸⁶ Aangezien de dichter er zelf naar verwijst in de *Voortzetting* staat het gebruik van deze bronnen zo goed als vast, al zou het kunnen dat er tussen de *Chronique Latine* van Stavelot en de *Voortzetting* een omgekeerde relatie aan de gang was, evenals tussen de *Chronique du règne* en de *Voortzetting*. Het is mogelijk dat beide *Chroniques* schatplichtig waren aan de *Voortzetting* en niet omgekeerd.

Het moet ook vermeld dat het waarschijnlijk is dat de Voortzetter niet persoonlijk de *Chroniques* van Froissart heeft gebruikt, zoals is af te leiden uit de afkortingsfout die hij maakte in de naam; eerst schreef hij “Froysater” en pas later veranderde hij dit in het juiste “Froysart”.

Hoe belangrijk deze bronnen ook mogen geweest zijn, ze zijn lang niet zo belangrijk als twee andere bronnen die de Voortzetter kon gebruiken; *De Mutatione* van Emond De Dynter en de *Brabantiae historiae diplomatica* van Petrus De Thimo. Deze bronnen worden hier achtereenvolgens besproken.

De Mutatione

Dit is een kort traktaat van Emond De Dynter.⁸⁷ Deze naam kennen we volledig dankzij een notarisoorkunde uit 1411. *Emondus Ambrosii de Dynter alias de Gravia*, ondertekende de oorkonde.⁸⁸ Emond De Dynter stamt af van het riddergeslacht De Dynter, leenmannen van de heren van Cuyk en was waarschijnlijk afkomstig uit Grave, blijkens het hierboven genoemde citaat. Hij werd waarschijnlijk tussen 1370 en 1380 geboren als zoon van Ambrosius. Rond 1403 trouwde hij met Hildegonde van Olmen, waarmee hij een jaar later een zoon had. In oktober 1394 zien we hem eerst vernoemd als prebendehouder van de Sint-Pieterskerk in Braux en te Mezières in het diocees Reims. In Brussel, waar hij lange tijd woonde, wordt hij het eerst vernoemd in 1411. Men neemt aan De Dynter het Duits beheerste en waarschijnlijk de meestertitel in de *artes* behaalde in zijn jeugd. In 1412 trad hij waarschijnlijk in hertogelijke dienst. Zoals hierboven vermeld, was hij notaris, al gebruikte hij dit waarschijnlijk als opstap voor een ambtelijke carrière. Hij zou tot 1438 in dienst blijven van de hertogen en sterven in 1449. Ook zijn zoon Ambrosius trad in 1426 in hertogelijke dienst. De Dynter was hertogelijk secretaris en moest daarvoor veel reizen maken; hij maakte behoorlijk wat mee. In 1442 werd hij door Filips de Goede benoemd tot kannunik in de Sint-Pieters kapittel in Leuven, waar hij in 1425 mee de universiteit had opgericht. In 1443 moet hij echter weer in Brussel hebben gezeten, want hij gebruikte voor zijn *Chronica*

⁸⁶ Zoals bronnen met het relaas van Brusselse en Leuvense opstand.

⁸⁷ De hieropvolgende summier biografie is gebaseerd op Stein 1994, p. 73-99.

⁸⁸ Overgenomen uit Stein 1994, p. 77.

gegevens uit de hertogelijke kanselarij. Hij stierf in 1449 en werd begraven in de Sint-Jacobskerk op de Coudenberg.

Wat De Dwynter nu zo uitermate geschikt maakte voor zijn rol als informant aan De Thimo en de voortzetter, was uiteraard zijn positie als hertogelijk secretaris. Als hertogelijk secretaris moest De Dwynter vaak in de hertogelijke kanselarij zitten. Daar werden redacties en expedities van de akten van de hertog gemaakt, het was de ‘pedant’ van de kerkelijke en stedelijke administratie. Er waren zo vijf tot zeven secretarissen in de kanselarij die allemaal bijgestaan werden door klerken. Secretarissen moesten oorkonden en kopiën van oorkonden van het centraal gezag opstellen en zich ervoor garant stellen met een handtekening. Het was deel van hun taak om de hertogelijke raad bij te staan op diplomatieke missies en bij het beëdiging van de wet in steden, waar ze een formele rol van griffier en organisator vervulden. Het staat bij gevolg vast dat De Dwynter aanwezig was bij tal van belangrijke gebeurtenissen en beslissingen en zo veel kennis kon vergaren. Zo heeft hij de problematische relaties tussen Rooms-koning Sigismund en de Bourgondische en Brabantse hertogen, en de problemen met de Bourgondische erfopvolging in Brabant van dichtbij mogen meemaken. Beide aspecten zijn belangrijk in de *Voortzetting*. De Dwynter stond echter niet alleen passief toe te kijken, hij werkte ook actief mee aan bepaalde gebeurtenissen, zoals het huwelijk van Jan IV met Jacoba van Beieren, en het – later afgelaste – huwelijk van Filips van Sint-Pol met Jolanda van Sicilië. De Dwynter had dus veel kennis over het leven van de hertogen en de politieke situaties waarmee ze te maken kregen. Al deze kennis en informatie hield De Dwynter bij in een soort dagboek, zijn ‘memoriale’:

Qua missa finita, et dictis hiis que erant dicenda de tempore quo fuerunt penes regem, emondus, habens in manu sua memoriale suum, continuavit relacionem suam de hiis que viderat et audiverat ...⁸⁹

Dit dagboek heeft hij hoogstwaarschijnlijk gebruikt bij het samenstellen van *De Mutatione*; het tractaat dat hieronder besproken wordt. De diplomatieke kennis die De Dwynter bezat (hij kende de oorkondeschat als geen ander) en het feit dat hij die informatie bijhield, maakten De Dwynter dus de perfecte informant voor de *Voortzetting*. Deze informatie gaf hij door via zijn *De Mutatione*.

Het traktaat *De Mutatione* stamt uit ca. 1440,⁹⁰ deels geschreven in het Latijn, deels in het Middelnederlands. Het behelst de geschiedenis van Brabant van 27 april 1420 tot en met 20 april 1423. Ooit moet het echter uitgebreider geweest zijn, wat we weten door verwijzingen in de tekst:

Item des XXVIIsten in aprile int jair XIIIIC ende XX inder stat van antwerpen maecte ende ordineerde die **voirseide** hertoge Jan.⁹¹

⁸⁹ Overgenomen uit Stein 1994, p. 90.

⁹⁰ De datering is gebaseerd op het watermerk van de katern waarop het geschreven werd. Het traktaat is te vinden in een handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, onder signatuur IV 687.

⁹¹ KBB IV 687, fol. 20 r. Overgenomen uit Stein 1994, p. 47.

Dat er niet alleen een stuk vóór het overgeleverde fragment moet geweest zijn, maar ook een stuk erna, blijkt uit het volgende:

Ipsaque domina Jacoba, iudicio ecclesie non expectato, duci Gloucestrie se copulavit, unde plura scandala et guerrarum discrimina evenerunt, prout inferius patebit suo loco.⁹²

We weten zonder twijfel wie de auteur van dit traktaat is, aangezien hij zichzelf kenbaar maakt:

Et sic ego recedens de Bruxella ivi ad alia opida et francisias, que omnes sigillaverunt, excepto opido de Busco-Ducis, licet deputati ipsorum hoc consenserant, ubi communitas volebat me cum dictis literis submergere et in Diesam projicere, et in exitu meo clamabant post me sabbaterii, sartores, fabri et alii mechanici, pulsando cum malleis et aliis instrumentis: “Dat is die man, dat is die man mitter karten,” et ibidem vocatur in diem hodiernum *Carta Emondi*.⁹³

Ook de Voortzetter maakt zijn bron bekend:

Maer meester Emont, die aldaer [in 's-Hertogenbosch, KDG]
Die carte brachte, sijt seker das,
Om te bezeghelen, die was
In sorghen, in vreesen van sinen live;
Want die ghemeinte riepen stive
Ende spraken roekeloos sonder si
Te hem waerts, ghelikerwijs oft zi
Metter carten hem soudent te verliese
Gheworpen hebben in die Diese.
Maer hi stelde al sijn ghedochte
Uter stat te comene soe hi ierst mochte;
Ende als hi uut riden soude,
Soe clopten die smede herde boude
Met haren hameren vreeselijc,
Ende die cleedermakers derghelijc
Met haeren sceeren, dat es waer,
Ende die scoenmakers hier ende daer
Met haren snimessen ende leesten.

⁹² *De Mutatione*, p. 85. Overgenomen uit Stein 1994, p. 47.

⁹³ *De Mutatione*, p. 89. Overgenomen uit Stein 1994, p. 47.

Meester Emonde meshaeghde der feesten.
Desghelijc ooc met wreetheden
Ander ambachtsliede deden
Met haren wapenen, dit vernem,
Ende instrumenten, roepende op hem:
“Dats de man, dats de man, sijts ghewes,
Metter carten!” ende alsoe es
Dat voorseide Nuwe Regement
Noch heden sdaeghs, dat ghijt versent,
In der stat van den Bossche, wilt weten,
Meester Emonts Carte gheheeten.⁹⁴

Dat we zonder twijfel kunnen zeggen dat de Voortzetter *De Mutatione* als bron heeft gebruikt, is duidelijk, maar er is meer. *De Mutatione* is speciaal geschreven om de Voortzetting te vervaardigen! Het doel van *De Mutatione* was het vergaren van informatie om een historiografisch werk te schrijven. Ook dat dat historiografisch werk de *Voortzetting* was, valt nauwelijks te betwijfelen; de enige andere historiografische werken die in aanmerking zouden komen, zijn de latere *Chronica* van De Dynter zelf en de *Historia* van Petrus De Thimo. Aangezien de *Chronica* vertaald is uit de *Voortzetting*⁹⁵ valt dit al uit de boot en aangezien de oudste versie van de *Historia* vermoedelijk vijftien jaar voor *De Mutatione* is geschreven, is het zeer waarschijnlijk dat *De Mutatione* specifiek voor de vervaardiging van de *Voortzetting* werd geschreven.

Voor *De Mutatione* werd vooral gebruik gemaakt van oorkonden en cartularia, waar De Dynter, in zijn positie van hertogelijk secretaris, gemakkelijk toegang tot had. De oorkonden en cartularia werden via kopieën in de *Voortzetting* overgenomen, zij het geparafraseerd, zij het letterlijk berijmd. Zo kunnen we in de *Voortzetting* lezen:

Soe ic u hier na scriven sal
Int corte die substantie claer ...
Uter copien die ic selve las.⁹⁶

Hoewel een groot deel van het traktaat verloren is gegaan, kunnen we aannemen dat De Dynter via zijn *De Mutatione* ook informatie doorgaf voor het zesde en andere delen van het zevende Boek. Toch kan dit niet genoeg geweest zijn. Niet alle oorkonden die De Dynter opnam in zijn traktaat zijn berijmd, en aanwijzingen als *Hic merito veniet laudana fidelitas Brabantinorum*⁹⁷ werden door de Voortzetter vrolijk

⁹⁴ BY VII 13776-13804. Overgenomen uit Stein 1994, p. 47-48.

⁹⁵ Zoals blijkt uit tekstvergelijking.

⁹⁶ BY VII 3332-3335. Overgenomen uit Stein, p. 49.

⁹⁷ Overgenomen uit Stein 1994, p. 50.

genegeerd.⁹⁸ Ook zijn er in *De Mutatione* geen geschreven aanwijzingen teruggevonden; de dichter van de *Voortzetting* kan dus een bewerking van *De Mutatione* gebruikt hebben. Daar komt nog bij dat een opmerking in *De Mutatione* doet vermoeden dat De Dynter zich tot meer dan één persoon richtte:

... et fuerunt III scabini puniti et in crastinum depositi, quorum nomina ignoro. Pelatis ergo.⁹⁹

Andere opmerkingen en bewerkingen in *De Mutatione* bevestigen het vermoeden dat een derde persoon bij de *Voortzetting* betrokken was. Zo zijn er notities in de marges te vinden die noch van de anonieme dichter, noch van De Dynter zijn, maar die wel betrekking hebben op het tot stand komen van de *Voortzetting*. Diezelfde hand bleek dan nog de hand te zijn die 113 folia volgeschreven had met historische aantekeningen en extracten in hetzelfde handschrift waar ook het vijf folia tellende *De Mutatione* in te vinden is. De volgende aantekening geeft ons zekerheid dat dit niet de hand van Emond De Dynter is:

Anno Domini XIIIc quinquagesimoprimo secundum stiluum ecclesie Gallicane, et quinquagesimosecundo secundum stilum ecclesie Romane, mensis aprilis die XIXma, que fuit dominica letare Jherusalem, ad medium quadragesime, dominus Fredericus tercius fuit Rome per Nicolaum papam quintum in imperatorem Romanorum coronatus ...¹⁰⁰

Dit kan de hand van De Dynter niet zijn, aangezien de kroning van Frederik III, waar het hierover gaat meer dan twee jaar na het overlijden van De Dynter plaats vond. De onbekende hand die deze aantekening – en de overige aantekeningen in het handschrift IV 687 – gemaakt heeft, is waarschijnlijk van Petrus De Thimo. Andere delen in het handschrift kunnen namelijk in verband worden gebracht met andere twee teksten van De Thimo; *De origine Trevirensium en Tungrorum* en *Brabantiae historia diplomatica*. Met zekerheid kan dit niet worden gesteld, omdat paleografische vergelijkingen dit slechts ten dele bevestigen, maar het is zeer waarschijnlijk. Hieronder wordt het aandeel van De Thimo in de *Voortzetting* verder besproken.

Brabantiae historia diplomatica

Petrus De Thimo (of in zijn oorspronkelijke vorm; Peter van der Heyden) schreef dit werk.¹⁰¹ Hij werd rond 1393 geboren bij Herentals in de Kempen. Op 22-jarige leeftijd begon De Thimo rechten te studeren in Keulen, waar hij vermoedelijk zeven jaar later afstudeerde. Het is vooral zijn kennis van het Romeins

⁹⁸ De Dynter heeft veel dergelijke aanwijzingen opgenomen, maar aan veel van die aanwijzingen heeft de dichter geen gehoor gegeven.

⁹⁹ Overgenomen uit Stein 1994, p. 50.

¹⁰⁰ KBB IV 687, f. 52 v. Overgenomen uit Stein 1994, p. 51. Stein voegt hieraan toe dat er een fout gemaakt is; “De kroning vond plaats op 19 maart, niet op 19 april. Dat het slechts gaat om een vergissing blijkt uit de toevoeging ‘letare Jherusalem’, in 1452 (n.s.) viel dit inderdaad op 19 maart.”, aldus Stein.

¹⁰¹ Dit biografische deeltje is gebaseerd op Stein, p. 101-124.

recht die hem aan zijn positie van pensionaris zou helpen. Een pensionaris was een juridisch vertegenwoordiger van de stad bij verscheidene gelegenheden en De Thimo kreeg deze functie rond 1424; wanneer hij ermee ophield, is niet zo duidelijk, maar het zou wel eens recht tot aan zijn dood in 1474 geweest kunnen zijn. De Thimo had zijn lagere wijdingen ontvangen toen hij als pensionaris begon en werd priester in 1455, toen hij kanunnik van de Sint-Goedelekerk benoemd werd. In 1464 werd hij aangesteld als thesaurier, iemand die toezicht had op de waardevolle objecten van de kerk en die de archieven ervan beheerde. In die positie voerde hij een nieuw archiefsysteem in en vervaardigde hij verschillende cartularia, inventarissen en lijsten met kapellen. Met deze aanstelling kwam een hoge maatschappelijke positie en na een rijk leven, stierf De Thimo in 1474. De Thimo was de eerste pensionaris in Brussel – en waarschijnlijk ook in Brabant – ooit. Mede door de moeilijkheden tussen hertog Jan IV en de Staten, poogde de stadsmagistraat zijn macht te vergroten door een pensionaris aan te stellen. Deze pensionaris moest raad geven en bemiddelen bij allerhande geschillen in naam van de stad Brussel. Het is dan ook niet te verwonderen dat Petrus De Thimo, net zoals De Dynter, op de hoogte was van vele politieke gebeurtenissen en dat hij er een deel van persoonlijk meemaakte. Dat én het feit dat hij regelmatig in de secretarie moest zijn en dus toegang had tot vele officiële documenten zorgde ervoor dat ook De Thimo uitermate geschikt was om mee te werken aan de *Voortzetting*.

Zijn *Brabantiae historia diplomatica* heeft ook een grote invloed gehad op de *Voortzetting*. In de *Alderexcellentse cronyke van Brabant*, uitgegeven door Roland van den Dorpe in 1498, schrijft de samensteller deze verantwoording van zijn bronnen:

[Die compositoer dees boecs gheeft te kennen] dat hij niet van den siner daer ingeset en heeft, maer dese cronike getrocken uut vele ander autentike boecken, te weten: uten beghin van der bibelen ... (hier volgen enkele titels) ende sonderlinge uten Cronike van Brabant, die ten eynde vergadert sijn ierst van meester Janne die Clerc van antwerpen ende daer na van den eerwerdighen heere meester Peter van der Heiden, tresorier van der kerken Sinte Goedelen in Bruessel, die de Latijnsche cronike int langhe stelde ende lietse voortmaken in Dietscher rimen in VII boecken tot hertoghden Karels van Bourgoignen ende Brabant tijden.¹⁰²

Stein leidt hieruit drie dingen af:

- 1) De Thimo gebruikte Jan van Boendales *Brabantse Yeeften* bij het samenstellen van de *Historia*.
- 2) Wanneer de ‘Compositoer’ terecht aanneemt dat de *Historia* als bron fungeerde voor de *Voortzetting*, moet Petrus De Thimo noodzakelijkerwijs zijn werk hebben voltooid voordat de Middelnederlandse kroniek ontstond. Omdat het eerste deel van de *Voortzetting* dateert uit 1432, zou de *Historia* moeten zijn afgerond voor dat jaar.

¹⁰² *Alderexcellentse cronyke*, fol. 3 r. Overgenomen uit Stein 1994, p. 14.

3) De *Voortzetting* is geïnspireerd op de *Historia*.¹⁰³

Wat ons in dit deeltje interesseert, is de laatste veronderstelling. Bij inhoudelijke vergelijking van de twee teksten zijn er zeker aanwijzingen dat dit waar kan zijn, maar de *Historia* – of toch de delen ervan die zich afspelen in de periode die de *Voortzetting* beschrijft – is te fragmentarisch overgeleverd om zoiets met zekerheid te kunnen beweren. Toch kunnen we aan de hand van het oorkondemateriaal tot een zekere vergelijking komen.¹⁰⁴ Zo zien we dat bijna alle – berijmde – oorkonden in Boek VI ook voorkomen in de *Historia*. Uitzonderingen hierop zijn charters in verband met de oorlogen tussen Gelre en Brabant. Boek VII vertoont echter minder gelijkenissen met de *Historia*: veel minder oorkonden die in de *Voortzetting* te vinden zijn, zien we ook in de *Historia*. Voor die oorkonden moet de dichter dus een andere bron gehad hebben. Belangrijker is hier dat waar *De Mutatione* tekort schiet tegenover de *Voortzetting*, de *Historia* de gaten opvult. Dit betekent dat de *Voortzetting* gebaseerd was op én *De Mutatione* én de *Historia*. Er zijn echter nog delen in de *Voortzetting* die in geen van beide bronnen voorkomen. We mogen daarbij niet uit het oog verliezen dat de *Historia* slechts fragmentarisch is overgeleverd en we moeten misschien in het achterhoofd houden dat de invloed van De Dynter weleens groter kan zijn geweest dan we uit *De Mutatione* kunnen afleiden. De Dynter kon over bepaalde gebeurtenissen veel meer informatie verschaffen aan de *Voortzetter* dan De Thimo omdat hij er vaak – in zijn positie van hertogelijk secretaris – zelf aanwezig was en die gebeurtenissen zijn net de gebeurtenissen die bij De Thimo ontbreken.¹⁰⁵

Zo leverde De Thimo vooral informatie die handelde over Brussel en de Staten van Brabant, waar De Dynter eerder de hertogen en hun hof en internationale betrekkingen ging navolgen. Hun informatie werd waarschijnlijk – al dan niet deels – aangeleverd in dossiers. Zo bevindt zich in het rijksarchief in Antwerpen een dossier uit de vijftiende eeuw dat over het geschil tussen Brussel en Mechelen handelt. Dit dossier is samengesteld uit oorkonden die vooral Brussel bevoordelen, aantekeningen uit het leenboek van de Brabantse hertogen en historische passages uit de kroniek van Jan van Hocsem. Een passage in de *Voortzetting* lijkt verdacht veel op dit dossier.¹⁰⁶ Waarschijnlijk is dit dossier dan ook samengesteld in opdracht van Petrus De Thimo, die pensionaris van Brussel was en daardoor hoogstwaarschijnlijk kennis had van dit dossier. Meer nog, een groot aantal oorkonden eruit komen ook voor in zijn *Historia*.

¹⁰³ Stein 1994, p. 14.

¹⁰⁴ Het oorkondemateriaal zoals het voorkomt in de versie SAB II / III van de *Historia*. SAB I, SAB II en SAB III zijn de signaturen waaronder drie handschriften van de *Historia* in het Brusselse stadsarchief bewaard worden. Versies SAB II en SAB III worden vaak samen genomen aangezien ze op elkaar aansluiten en stillistisch zeer veel gelijkenissen vertonen; waar in SAB I primair historiografisch gewerkt wordt en secundair diplomatisch, is dat bij SAB II en SAB III omgekeerd. SAB II / III bevat daardoor veel oorkonden en net daarom is versie SAB II / III uitermate geschikt om met de *Voortzetting* te vergelijken. SAB I behelst de Brabantse geschiedenis van Constantijn de Grote tot en met Godfried met de Baard en SAB II / III de Brabantse geschiedenis van Karloman tot Johanna in SAB II en de de hulding van Antoon tot 1429 in SAB III. Stein 1994, p. 15-19.

¹⁰⁵ Zoals de oorlogen tussen Brabant en en Gelre, de Luxemburgse kwestie van Antoon, het huwelijk van Jan IV met Jacoba van Beieren en het daaruit volgende geschil Henegouwen – Holland – Zeeland. Zie Stein 1994, p. 53.

¹⁰⁶ BY VI, 3034-3066. Stein 1994, p. 55.

We mogen concluderen dat Petrus De Thimo de informatie die Emond De Dwynter hem aanleverde in zijn *De Mutatione*, bewerkte en doorgaf aan de dichter van de *Voortzetting*. Stein vergelijkt dit procédé met de constructie van een bouwwerk. De vergelijking is te mooi en te sprekend om ze niet over te nemen:

Petrus De Thimo was de bouwmeester, hij ontwierp het gebouw, leverde bouwmaterialen en had als opzichter van de werkzaamheden vooral een controlerende functie. Emond De Dwynter was de grootschalige leverancier van bouwmaterialen. De dichter tenslotte representeert de grote groep werklieden die betrokken was bij de bouw : hij hakte en metselde de stenen, gaf vorm aan de ornamenten die de gevel moesten sieren. De dichter bepaalde daarmee duidelijk de uiterlijke vormgeving van het werk; maar op de structuren had hij geen invloed.¹⁰⁷

2.2.3. DOEL, FUNCTIE EN OPDRACHTGEVER(S)

De Voortzetter geeft ons zelf zijn bedoeling aan. Zoals Boendale wilde hij de geschiedenis van de Brabantse hertogen in kaart brengen, opdat niemand hen zou vergeten:

Ende want, na deser heeren doot,
In Brabant sijn bleven heeren groot,
Ende princhen van hogher macht,
Bi den welcken dat volbracht
Sijn soe vele notabel saken,
Dat wel betemt daer af te maken
Een boec, om te continueren
Die croniken der Brabants heeren.¹⁰⁸

Om te weten in welk milieu de *Voortzetting* functioneerde, is het nodig om de opdrachtgever even in de kijker te zetten. De Voortzetter vermeldt zelf – in vier fragmentjes van de *Voortzetting* – dat er sprake is van een opdrachtgever. We kunnen uit deze fragmenten ook afleiden dat de opdrachtgever weleens dezelfde zou kunnen zijn als zijn informant:

Want seker, die mi beval dit werc
Die woude den esel maken clerc;
Maer troulic hopic in hem vast,
Dat hi den esel met sinen last
Ten minste doch sal laten gestaen.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Overgenomen uit Stein 1994, p. 57.

¹⁰⁸ BY VI 93-100, 52-63; BY VII 6-35. Overgenomen uit Stein 1994, p. 2.

Maer hoe langhe hi daer bleef
Mijn meester mi niet claer en schreef.¹¹⁰

Soe verre als ics mi conde bemoeden
Bi wisen meesteren ende bi vroeden.¹¹¹

Ic bidde hem, die mi des bad
Vort te dichten dese historie,
Dat hi aensie die clein memorie
Mijns aermen stompers, grof ende ruut,
Die corrigere, set in, doe uut,
Alse hem dat sal genoeghen,
Ende hulp altoes ten besten voegen,
Die waerheit volgen, die logen vlien:
Oetmoedelic biddic hem tot dien;
Want hijs slapende bat es vroet
Dan ic, hoe hijs niet en bestoet;
Maer hem te lieve provic mijn best.
Clein vogelken maect cleinen nest.
Op zijn verbeteren doe ict al.¹¹²

We hebben al gezien dat de samensteller van de *Alderexcellenste cronyke* suggereert dat de *Voortzetting* gebaseerd was op de *Historia* van De Thimo en dat De Thimo eventueel zelf de opdrachtgever van de *Voortzetter* was. Daar komt nog een andere bron bij; in een handschrift van de *Voortzetting* staat in de inhoudsopgave deze opmerking van de ‘compositoer’:

Tafele van den VI^{en} boeke van den croniken van Brabant, welke croniken in Latijne gecopuleert zijn van meester Peter de Thimo, tresorier van sinte Goedelen te Bruessel, uten welke dese yerst in Dietsce gemaect zijn, ende van hem gevisiteerd.¹¹³

¹⁰⁹ BY VI 135-139. Overgenomen uit Stein 1994, p. 32.

¹¹⁰ BY VI 7295-7296. Overgenomen uit Stein 1994, p. 32.

¹¹¹ BY VI 121-122. Overgenomen uit Stein 1994, p. 32. Merk op dat hier in de pluralis over “Meester” gesproken wordt.

¹¹² BY VI 24-37. Overgenomen uit Stein 1994, p. 32. Hier zegt de Voortzetter expliciet dat zijn opdrachtgever zijn werk ook controleert en verbetert.

¹¹³ KBB 17017, fol. 210 bis^v. Overgenomen uit Stein 1994, p. 31.

Er is eeuwenlang een discussie geweest over wie nu de feitelijke opdrachtgever was van de *Voortzetting*.¹¹⁴ Twee mensen werden daarbij genoemd; aangezien we weten dat de opdrachtgever ook de informant was van de *Voortzetting*, kunnen ook maar twee mensen in aanmerking komen voor dit opdrachtgeverschap; Petrus De Thimo en Emond De Dynter. Hoewel men heeft aangenomen dat De Dynter weleens de opdrachtgever kon zijn – uit onderzoek is immers gebleken dat zijn *Chronica nobilissorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regnum Francorum* grotendeels gebaseerd is op de *Voortzetting*. Daarom werd aangenomen dat De Dynter de *Voortzetting* liet maken om er zijn *Chronica* op te kunnen baseren – , is het eigenlijk waarschijnlijker dat Petrus De Thimo de opdrachtgever was.

Maar is het wel allemaal zo simpel? Stein laat immers weten dat als De Thimo al de opdrachtgever was, hij de secundaire opdrachtgever was. Om de primaire opdrachtgever te vinden, moeten we ons even toespitsen op het milieu waar de *Voortzetting* heeft gefunctioneerd. Om dat milieu te vinden, bekijken we allereerst de vorm van deze kroniek. Het was namelijk erg vreemd dat de *Voortzetting* berijmd werd. Nogal wat kronieken uit die tijd werden namelijk ontrijmd;¹¹⁵ door het grote aantal oorkonden en officiële documenten die in zulke kronieken voorkwamen was het rijm niet een geschikte vorm voor bijvoorbeeld historiografische werken. Dit merken we aan het groot aantal stoplappen dat in de *Voortzetting* voorkomt. De oorkonden worden zo nauwkeurig mogelijk opgenomen in de tekst, maar de dichter moest dit laten rijmen, daarom flanste hij stoplappen als *si u bekant, als ic vernam* en *dats waer* in zijn tekst. Dat het berijmen van officiële documenten – zonder te veel aan de inhoud te veranderen – niet altijd even gemakkelijk was, bewijst volgend fragment waarin de dichter naar het origineel verwijst:

Die copie van den accorde
Volght hier na, van worde te worde, ...
Maer uut der prose dat ghijt wet,
Soe hebbict in rime gheset,
Die selve supstancien ende den sin;
Ende niet vele worde meer no min,
Hopic, en sal den rijm uut geven,
Dan in de copie staet gescreven,
Dat tot der saken mocht ontrieven.
Des ghedragic tot den brieven,
Die men te Bruessel onder die wet
Vinden soude, ende elder met.¹¹⁶

¹¹⁴ Zie Stein p. 32-34.

¹¹⁵ Zelfs De Dynter heeft actief meegewerkt aan de ontrijming van zulke werken, onder andere – hoe vreemd ook – De *Brabantse Yeeften*.

¹¹⁶ BY VI 6643-6656. Overgenomen uit Stein 1994, p. 145.

Een ander argument tegen de rijmvorm was ook dat het rijm een slechte reputatie genoot; rijm was namelijk de vorm waarin leugenachtige verhaaltjes geschreven werden. Waarom werd voor de *Voortzetting* dan toch de rijmvorm gebruikt? Allereerst moest de *Voortzetting* aansluiten bij de *Brabantse Yeesten*, die in rijmvorm geschreven werd. De *Yeesten* werd beschouwd als één van dé autoriteiten op het vlak van de Brabantse geschiedschrijving, dus vreemd is die wens tot aansluiting op de *Brabantse Yeesten* niet. Daar komt dan nog bij dat door de *Voortzetting* te laten aansluiten op een grote autoriteit als de *Brabantse Yeesten*, de autoriteit van de *Voortzetting* ook stijgt. Een tweede verklaring voor de keuze voor de rijmvorm, kan gevonden worden in de Brabantse historiografische traditie. Tot in de vijftiende eeuw werden namelijk alle Middelnederlandse kronieken in rijmvorm geschreven.¹¹⁷ Het derde argument is dat rijmteksten populair waren zowel aan het hof als aan hoofds geïntendeerde kringen.¹¹⁸ Het laatste argument ligt in de voorleescultuur, rijm leest nu eenmaal gemakkelijker voor dan proza. De Voortzetter hield ook rekening met het feit dat zijn tekst kon worden voorgelezen; dit kunnen we afleiden uit de talloze uitdrukkingen als *Hoort wat ic coute*, *Hoert mi spreken* en dergelijke uitdrukkingen. Toch hield de dichter ook rekening met een individuele leescultuur, zoals uit volgende citaten blijkt:¹¹⁹

Diet horen sullen ofte lesen,
Dat si daer ane mogen leren.¹²⁰

Ic bidde hen allen utermaten
Die dit lesen selen oft hooren
Dat si bidden alles te voren
Voor die hertoghen met herten fijn
Die van der werelt versceiden sijn
Segt amen alle tsiere baten.¹²¹

Met betrekking tot de vraag wie nu die primaire opdrachtgever was, kunnen we stellen dat er een mecenas Petrus De Thimo opdracht heeft gegeven om de *Voortzetting* samen te stellen. Die mecenas kunnen we waarschijnlijk terug vinden in het collectief van de Brusselse magistraat aangezien De Thimo, als pensionaris, ondergeschikt was aan het Brusselse stadsbestuur. Dat de Brusselse magistraat waarschijnlijk als mecenas optrad, hoeft niet verbazingwekkend te zijn; ook voor ander historiografisch werk fungeerde de magistraat als mecenas. Over de lokalisering van het geïntendeerde publiek – en de mecenas – in Brussel kunnen we vrij zeker zijn. Vele passages in de *Voortzetting* gaan over lokale gebeurtenissen waar

¹¹⁷ Proza werd behouden voor in het Latijn geschreven kronieken.

¹¹⁸ Deze kringen zijn patriciërskringen die wel rijk genoeg waren om als adel te leven, maar die de naam niet hadden. Ze bewonderden de adel en hun levenswijze en probeerden ze zo goed mogelijk over te nemen.

¹¹⁹ De *Brabantse Yeesten* echter was primair bedoeld om voorgelezen te worden.

¹²⁰ BY VI 156-157. Overgenomen uit Stein 1994, p. 151.

¹²¹ BY VII 18148-18165. Overgenomen uit Stein 1994, p. 151.

geen explicitering van plaats bij staat omdat het publiek deze diplomatische voorkennis al had; ze wisten waarover het ging.¹²²

Voorts moeten we ook opmerken dat, hoewel de kroniek over de geschiedenis van de Brabantse hertogen handelt, vaak ook de politieke ordening van Brussel aan bod komt. Dit wijst erop dat het publiek geïnteresseerd was zowel in de geschiedenis van de hertogen als in de Brusselse constitutionele aangelegenheden of dat de opdrachtgever zijn publiek hierover iets wou bijbrengen.

Stein waarschuwt er ons echter toch voor om het geïntendeerde publiek niet enkel in de stadsmagistraat te gaan zoeken. Hij wijst ons erop dat de *Voortzetting* in het Diets werd geschreven. In het Diets sluit het uiteraard beter bij de *Brabantse Yeeften* aan, maar dat is niet alles. Het Diets was de voertaal van de meeste Brabantse kronieken; de *Voortzetting* plaatst zich dus in een traditie. Door het Diets te gebruiken, hield de *Voortzetting* rekening met zijn geïntendeerde publiek. Het Diets was de belangrijkste taal in Brussel in die dagen – al kwam het Frans aan het hof in opgang door de komst van de Bourgondische hertogen – en daarom kon een breder deel van de bevolking dan enkel het stadsbestuur van de *Voortzetting* genieten.

Al heeft de stadsmagistraat dus waarschijnlijk de opdracht gegeven voor het vervaardigen van de *Voortzetting*, het is een triumviraat geweest dat de eigenlijke realisatie ervan in gang heeft gezet. Bouwmeester Petrus De Thimo, leverancier Emond De Dynter en metselaar Anonymus hebben aldus de *Voortzetting* tot stand gebracht voor én de magistratuur én een breder Brussels publiek.

2.2.4. STRUCTUUR

De *Voortzetting* bestaat uit twee Boeken die vaak in één adem met de *Brabantse Yeeften* worden vernoemd, daarom kregen ze de namen Boek VI en Boek VII als aansluitend op de *Yeeften*. De structuur ziet er zo uit:

- Boek VI: de regering van Wenceslaus en Johanna (1356-1406) (11982 verzen)
- Boek VII: regeringen van Anthonijs, Jan IV en Philips I tot ten laatste 1441 (18186 verzen)¹²³

De 16000 verzen die Jan van Boendales *Brabantse Yeeften* al rijk waren, werden nu vervolledigd met meer dan 30000 verzen.

2.2.5. DE DICHTER

¹²² Zoals BY VI 9221-9232, 10473-10502; BY VII 330-354, 9611-9696, 10332-10342, 10847-10962 etc. Zie Stein 1994, p. 156.

¹²³ Te Winkel 1922, dl. 2, p. 8.

Wie schreef nu eigenlijk de *Voortzetting* op de *Brabantse Yeesten*? Te Winkel geeft aan dat de dichter in dienst moet geweest zijn van – en zeer gehecht aan – Jan IV. Hij zou zijn kroniek geschreven hebben in het klooster van Groenendaal in het Zoniënwood. Van Mierlo meent te kunnen zeggen dat de dichter een monnik was, eveneens te Groenendaal.¹²⁴

Stein waagt zich aan een biografie van de dichter, wat vrij moeilijk is aangezien de enige gegevens die we hebben in de autograaf van de *Voortzetting* te vinden zijn. Inhoudelijke gegevens van deze autograaf zijn bijgevolg het enige waarop we kunnen afgaan. Drie onderzoekers hebben zich vóór 1994 aan een naam gewaagd.¹²⁵ W. Van Eeghem dacht – op grond van stilistische overeenkomsten met de *Cornicke van Brabant* – dat Hennen van Merchtem de *Voortzetting* schreef. Op grond van genealogische argumenten dacht P. van den Bogaert of van den Bogaerde¹²⁶ dat Henricus Pommericus of Uten Bogaerde de Voortzetter was. Deze Henricus zou overigens een afstammeling zijn van Jan van Boendale en, jawel, Jan de Clerc. P. Avonds deed een poging Ambrosius de Dynter – zoon van – aan te duiden als auteur van de *Voortzetting*. Deze drie pogingen zijn helaas vruchtenloos geweest, zoals hieronder zal blijken.

Wat we uit de *Voortzetting* kunnen halen, is dat de dichter, zoals Te Winkel terecht opmerkte, in dienst was van Jan IV en dat hij in 1432 in het Zoniënwood was. Dat hij in dienst was van Jan IV, kunnen we afleiden uit volgend citaat:

Ende boven al soe was hi
Van sinen dieneren, si u ghesaeght,
Onsprekelike zeere gheclaeght.
Ic spreke ooc wel acherme ! met recht;
Ic was sijn dienere ende sijn knecht,
Sijn doot magh ic wel claghen zeere:
Die edel goedertieren heere
Gaf mi tot soe menegher stont
Soe menich suet woort met sinen mont,
Dat mi allen dat leven mijn
In mij herte gheprint sal sijn.¹²⁷

De dichter was overigens waarschijnlijk ook in dienst van hertogin Johanna – althans in 1406, toen Johanna stierf –, wat blijkt uit zijn verslag van haar begrafenis. Daarin lijkt hij goed op de hoogte te zijn van

¹²⁴ Te Winkel 1922, dl. 2, p. 8; Van Mierlo 1928, p. 103. Ook van Duinkerken geloofde dit in 1917 al. Van Duinkerken 1917, p. 34-36.

¹²⁵ Overgenomen uit Stein 1994, p. 126.

¹²⁶ Zo overgenomen uit Stein 1994, p. 126. Door middel van wat creativiteit met zijn naam, kon P. van den Bogaert claimen dat hij een verre afstammeling van de *Voortzetter* was, vermoed ik.

¹²⁷ BY VII 17096-17106. Overgenomen uit Stein, 1994, p. 127.

sommige hovelingen.¹²⁸ Ook zijn er aanwijzingen in de tekst dat de dichter in 1409 en zelfs 1430 nog aan het hof verbonden was.¹²⁹

De functie van de Voortzetter aan het hof omschrijft hij zelf als ‘dienere’ en ‘knecht’. Zulke dienaren of knechten zijn lagere beambten; lager dan Petrus De Thimo en Emond De Dynter, zoals hij zelf vaak nederig toegeeft.¹³⁰ Dankzij wat we al weten over het aandeel van De Thimo en De Dynter, kunnen we stellen dat dit niet enkel het overbekende nederigheidstopos was, maar dat hij in de hofhouding echt lager stond dan zijn informanten.

Wat we weten over zijn kennis en opleiding, kunnen we ook gemakkelijk uit de *Voortzetting* halen. De dichter moet bekend zijn geweest met kanselarijtermen, hij moet het Frans, het Duits en het Latijn beheerst hebben. Stein besluit over de aard van de functie van de Voortzetter dat hij een klerk moet geweest zijn die nabij de Brusselse kanselarij verbleef.

De dichter vertelt ons dat hij ‘int wout van Sonyen’ zijn zesde Boek heeft voltooid.¹³¹ De drie augustijner priorijen komen hiervoor in aanmerking; Groenendaal, Rooklooster en Zevenborren. Enkele feiten wijzen op Groenendaal; Ambrosius De Dynter was een belangrijke sponsor van dit klooster en één van de kopieën van de *Brabantse Yeesten* werd in Korsendonk vervaardigd, een zusterklooster van Groenendaal. De dichter wijst echter nergens in zijn tekst een specifieke plaats aan. Daarbij komt dat Stein denkt dat de Voortzetter geen geestelijke geweest kan zijn.¹³² Hij doet teveel beroep op autoriteiten die wel tot de geestelijke stand behoren.

Toch kan de aanwezigheid van de dichter in het Zoniënwoud als volgt verklaard worden: het is mogelijk dat de Voortzetter in dienst van de hertog in het Zoniënwoud verbleef. Dat zou wel betekenen dat hij in 1432 nog in dienst van de hertog was. Twee plaatsen zouden dan aangeduid kunnen worden als verblijfplaats van de dichter; het jachthuis van Bosvoorde en het hertogelijk slot in Tervuren, waarbij Stein een zekere voorkeur voor Tervuren toont. De Dynter heeft immers rond 1435 in Tervuren meegewerkt aan de inventarisering van de Brabantse oorkondenschat en het is niet onwaarschijnlijk dat ook de Voortzetter in zijn hoedanigheid van klerk daaraan meewerkte.

Stein laat de identiteitsvraag uiteindelijk open, maar eindigt met argumenten die uitleggen waarom de drie bovengenoemde geopperde namen onmogelijk aan de Voortzetter kunnen gegeven worden. Hennen van Merchtem zou geboren zijn in 1355; dat hij in 1460 de laatste hand aan de Voortzetting legde is dan zeer onwaarschijnlijk. Henricus Uten Bogaerde was nooit in dienst van hertog Jan IV en is in 1432 niet in de buurt van het Zoniënwoud geweest. Ambrosius De Dynter tenslotte werd geboren in 1404 en kan dus onmogelijk in hertogelijke dienst geweest zijn in 1409; meer nog, we weten dat hij in 1424 in dienst trad en dat zijn positie hoger was dan die van de dichter.

¹²⁸ BY VI 11754-11774.

¹²⁹ Zie BY VII 2067-2077 en BY VI noot bij v 4982, 11-15.

¹³⁰ Zoals in BY VI 24-34.

¹³¹ BY VI 11964-11969.

¹³² Al denkt Sleiderink daar anders over, volgens hem mag men niet uitsluiten dat de Voortzetter eventueel een (lagere) geestelijke geweest kan zijn. Sleiderink 1995, p. 66.

In 1995 schoof Sleiderink een nieuwe naam naar voren. Volgens hem zou Ywanus van Cothem oftewel Weinken Van Cothem mogelijk de dichter kunnen zijn. Deze Van Cothem was kapelaan van Driënborren, een kasteeltje in de buurt van Rooklooster in het Zoniënwood en hij zou kort voor 9 juli 1457 overleden zijn. Hij wordt vermeld in 1402 in de Brabantse hofrekeningen als één van de *jonghen clercken, singhers op die capelle* en in 1429 zou hij nog lid geweest zijn van de hertogelijke kapel. Dat deze man weleens de Voortzetter geweest zou kunnen zijn, blijkt uit het feit dat hij tijdens de regering van Johanna reeds in dienst van het hof was en dat hij ook Antoon, Jan IV en Filips van Sint-Pol diende. Zoals hierboven vermeld werd, is het mogelijk dat de Voortzetter in een klooster zijn Boek VI afrondde; dit kan evengoed het kasteel Driënborren geweest zijn. Aangezien dit rond 1460 gebeurde, is het goed mogelijk dat we met de in 1457 overleden Weinken van Cotthem eindelijk een naam op de Voortzetter kunnen plakken.¹³³

¹³³ Sleiderink 1995, p. 66-67.

HOOFDSTUK 3: DE INCORPORATIE VAN HET OORKONDENMATERIAAL

1. INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het oorkondenmateriaal. Het probleem is dat om in te gaan op oorkondenmateriaal, er ook oorkondenmateriaal voorhanden moet zijn. In dit deel van de *Voortzetting* zijn er, zoals in de rest van de *Voortzetting*, verwijzingen naar oorkonden genoeg, de erbij behorende historische stukken zijn nagenoeg helemaal verdwenen. Een klassiek oorkondenonderzoek is hier dus niet mogelijk.

We weten uit hoofdstuk twee reeds hoe belangrijk diplomatiek materiaal en de leveranciers van dit diplomatiek materiaal zijn, maar er moet toch nog iets gezegd worden over oorkonden zelf.

Van Caeneghem leert ons wat oorkonden nu juist zijn. Oorkonden of charters worden opgesteld als bewijs van de verkrijging of bevestiging van een recht of om het leveren van bewijs mogelijk te maken. De oorkonden worden officieel gemaakt door de opsteller of oorkonder door ze van zijn zegel te voorzien. Zulke oorkonden zijn de zogenaamde *carta*. Oorkonden zonder rechtsbewijs bevatten meestal een lijst van getuigen die een rechtsovereenkomst hebben meegemaakt of iets dergelijks waar bewijskracht uit geput kan worden. Zulke oorkonden zijn *notitia*. Verder worden er nog *diplomata* onderscheiden. Dit zijn oorkonden in hun meest plechtige vorm; ze werden opgesteld in naam van pausen, keizers, koningen en vorsten van rang. Deze oorkonden waren in de karolingische tijd bekend onder de naam *praeceptum* of *placitum*. Oorkonden werden vanaf de twaalfde eeuw meestal opgesteld door kanselarijen.

Oorkonden geven ons objectieve informatie, we krijgen exacte data, exacte cijfers, exacte informatie, maar we kunnen ons de vraag stellen of we die informatie wel mogen vertrouwen. Oorkonden bevatten naast feitelijke informatie namelijk ook een verhalend element. Daar komt bij dat er in de Middeleeuwen meer dan eens valse oorkonden zijn opgesteld, meestal niet met kwaad opzet, maar om de echte die verloren gegaan was of te zeer beschadigd, te vervangen. Ook werden gulle schenkers weleens mooier en rijker voorgesteld in oorkonden dan ze feitelijk waren. Voorzichtigheid bij het onderzoek naar oorkonden is dus geboden.¹³⁴

Nu we weten waarvoor oorkonden staan, kunnen we ernaar op zoek. Stein maakte een lijst van oorkonden die hun oorsprong in de *Historia* van De Thimo vinden.¹³⁵ Die lijst echter is niet volledig en kan worden aangevuld. Dat is wat dit hoofdstuk poogt te doen. De eerste poging om de lijst van Stein te vervolledigen, is naar het werk van Verkooren kijken. Verkooren maakte samenvattingen van wat er in oorkonden allemaal te vinden was.¹³⁶ De oorkonden die betrekking hadden op mijn stuk; zou ik dan gaan opzoeken in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het Rijksarchief bood evenwel niet veel hulp. De weinige oorkonden die er te vinden waren, waren ofwel in het Latijn opgesteld en / of vrij tot zeer onleesbaar. Bij

¹³⁴ Van Caeneghem 1962, p. 62.

¹³⁵ Stein 1994, p. 317-320.

¹³⁶ Verkooren 1988, dl. III, p. 159-180.

het opstellen van deze oorkonden werd klaarblijkelijk niet veel rekening gehouden met het ‘uiterlijk’; het zou dus goed kunnen zijn dat de stukken die ik onder ogen heb gehad tot de categorie van de *notitia* gerekend moeten worden. De letter was dan vaak een snelle – lees onontcijferbare – cursief. Ik had graag kopieën ingesloten om dit te bewijzen, maar dit werd mij in het Rijksarchief helaas niet toegestaan. Wegens tijdsgebrek kon ik geen andere archieven bezoeken, wat ervoor zorgt dat de volgende analyse – een inhoudelijke vergelijking van het oorkondemateriaal met het door mij geëditteerde deel van de *Voortzetting* – dus bijna volledig op Verkooren is gebaseerd. Heel veel van wat in Verkooren staat, zijn trouwens hoofdstukken¹³⁷ van de *Chronica* van De Dynter dat, zoals we weten uit het tweede hoofdstuk, gebaseerd is op de *Voortzetting*. Als nu de *Voortzetting* gebaseerd is op diplomatiek materiaal en de *Chronica* is gebaseerd op de *Voortzetting*, moet de *Chronica*, – rechtstreeks of onrechtsreeks – ook op dat diplomatiek materiaal gebaseerd zijn. De stukken van De Dynter waar Verkooren naar verwijst, zijn echter allemaal bijna letterlijke vertalingen van de overeenkomstige stukken die in de *Voortzetting* voorkomen. Voor een vergelijkend onderzoek heeft de *Chronica* dus weinig relevantie, maar voor de volledigheid wordt het werk van De Dynter echter wel altijd vermeld.

Rest mij nu nog te zeggen dat er een grote autoriteit aan Verkooren wordt toegewezen; er moet vanuit gegaan worden dat wat Verkooren altijd aanhaalt als ‘substance’ van het door hem bestudeerde ambtelijk materiaal, juist is.

2. LIJST VAN OORKONDEN

De volgende lijst is gebaseerd op Stein en Verkooren. De oorkonden die Stein aangeeft, zijn gemarkeerd met een asterisk. De stukken uit de *Chronica* worden gemarkeerd met een superscripte o (een ‘gradenbolletje’). In de eerste kolom staat het nummer dat ik zelf aan de oorkonden gegeven heb, in de tweede kolom de datum, in de derde een titel die aangeeft waarover de oorkonde gaat en in de laatste kolom de versregels waar de oorkonde in is verwerkt.¹³⁸

NR	DATUM	INHOUD	REGELS
1	02.09.1420° 03.09.1420*	Jan Clutinc wordt amman en sluit zich aan bij het broederschap.	1-117
2	11.09.1420	Jan IV benoemt zijn raadslieden.	119-148
3	29.09- 08.11.1420°	De aankomst van Filips van Sint-Pol in Brussel en de vlucht van Jan IV naar Leuven.	151-355
4	29.09- 20.11.1420°	De belegering van Hoesdein.	356-559

¹³⁷ Verkooren verwijst ons regelmatig door naar hoofdstukken van De Dynters *Chronica*. Hij geeft dan een korte inhoud of ‘substance’ van wat er in dat hoofdstuk staat.

¹³⁸ De versregels zijn die van mijn editie.

5	[28.11.1420]	[De aanstelling van Filips van Sint-Pol tot ruwaard.]	[573-577]
	[29.11.1420]	[De aanvaarding van Filips van de taak]	[...]
	[eind november]	[Reden waarom voor Sint-Pol gekozen is als ruwaard]	[592-601]

NR	DATUM	INHOUD	REGELS
6	24.11.1420- 20.01.1421°	Verschillende dagvaarten die gehouden werden om de hertog terug naar Brussel te krijgen.	560-687
7	21.01.1421°	Jan IV bereidt zijn terugkomst naar Brussel voor.	700-834
8	22.01-27.01. 1421°	Filips van Sint-Pol gaat naar Leuven	835-959
9	27.01.1421°	De opstand in Brussel en wat Jan IV doet om het volk te sussen	960-1028
10	29.01.1421°	De gevangenneming van de 'vreemde gasten'	1029-1070
11	29.01- 30.01.1421°	De gevangenneming van nog andere sympathisanten van Jan IV.	1071-1146
12	31.01- 09.02.1421° 09.02.1421*	Veroordeling van de edelen / sympathisanten van hertog Jan en de benoeming van nieuwe schepenen. Staten regelen veroordeling edelen	1147-1331
13	09.02.1421*	Philips van Sint-Pol creëert nieuw politiek statuut in Brussel.	1332-1387
14	11.02.1421°	Hoe Brussel voortaan geregeerd zal worden	1332-1387
15	16.02- 26.03.1420°	Tochten van Jan IV, vertrek van Jacoba naar Engeland en bezoek van Filips de Goede in Brussel	1388-1429
16	16.03- 18.04.1421°	Arrestatie Geert vander Straten. Executie van enkele edelen.	1430-1509
17	20.04.1420*	Filips van Sint-Pol verdedigt de gang van zaken in een brief aan Sisismund en andere Duitse vorsten.	1510-1917
18	04.05.1421* 04.05.1421	Jan IV erkent het ruwaardschap van Filips van Sint-Pol	1918-2023

3. ANALYSE VAN HET OORKONDENMATERIAAL

Hier probeer ik te onderzoeken hoe de oorkonden en mijn stuk uit de *Voortzetting* bij elkaar passen. Het probleem hierboven uitgelegd (geen of nauwelijks toegankbare oorkonden) dwingt mij ertoe om een iets andere aanpak te volgen dan de aanpak die in eerdere verhandelingen is gepraktiseerd. Waar ik wil proberen achter te komen, is waar ooit een oorkonde of een ander stuk diplomatiek materiaal voorhanden geweest moet zijn en hoe dat materiaal in de *Voortzetting* werd ingepast (heeft de Voortzetter de oorkonde of een origineel gezien of niet?) Ik baseer mij hiervoor, zoals aangekondigd vooral op Verkooren, maar ik probeer ook zoveel mogelijk tekstinterne informatie toe te voegen. Voor zover het materiaal het toelaat wil ik ook bezien of er een zinvolle hypothese opgesteld kan worden over een eventuele manipulatie van het ambtelijk materiaal (schriftelijk dan wel mondeling aan de Voortzetter bezorgd): is er een *parti pris* van de kant van de Voorzetter (en/of zijn informanten) zichtbaar in de tekst?

De stukken tekst die in bovenstaande lijst voorkomen behandel ik stuk per stuk. De titel ik die eraan geef, is de titel zoals die in de *Voortzetting* voorkomt. Als er stukken tekst uit de *Voortzetting* geciteerd worden, worden de opgeloste afkortingen niet gecursiveerd.¹³⁹ De analyse wordt steeds voorafgegaan door een korte inhoudelijke samenvatting.

1. HOE JAN CLUYTINCK EVERAERTS SONE AMMAN TE BRUESELE WERT ENDE WAER TOE HIJ HEM VERBANT

Dit stuk gaat over de aanstelling van Jan Clutinc als amman door Jan IV. Waarschijnlijk vond de hertog dat Jan Taye van Elewijt te veel sympathie had voor de Staten en zette hij hem om die reden af. Clutinc moest echter ook enkele beloften doen tegenover Jan IV. Zo moest hij kiezen voor de edelen in de broederschap (d.i. het geheim genootschap dat Jan IV had opgesteld tegen de Staten van Brabant, die volgens hem teveel macht wilden. De Staten van Brabant beschuldigden Jan IV echter van hetzelfde) en sommige edelen afzweren.

Stein verwijst hier naar als afkomstig van een oorkonde en afkomstig van de *Historia* van De Thimo.¹⁴⁰ Een blik in Verkooren levert echter enkel een verwijzing naar De Dynters *Chronica* op.¹⁴¹ Het is uiteraard goed mogelijk dat Verkooren de *Historia* niet heeft geraadpleegd, hij verwijst immers nooit naar de *Historia*. Het is ook goed mogelijk dat Verkooren hier gewoon geen diplomatiek materiaal voor gevonden heeft. De *Chronica* geeft een bijna letterlijke vertaling van de *Voortzetting* in het Latijn; zelfs de titel van het kapittel is dezelfde (*Qualiter Johannes Clutinck, filius Everardi, fuit factus ammanus Bruxellensis, et ad que se oblavit*).¹⁴² Er moet echter wel een oorkonde of tenminste een brief geweest zijn over de aanstelling

¹³⁹ De transcripties zijn de mijne.

¹⁴⁰ Stein 1994, p. 319

¹⁴¹ Verkooren, 1988, dl. III, p. 159-160, nr 9863 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 366).

¹⁴² De stukken van De Dynters *Chronica* zijn altijd een bijna letterlijke vertaling van de *Voortzetting*. Er wordt door Verkooren zeer vaak naar verwezen en om niet in herhaling te vallen, vermeld ik nu dat het altijd om een bijna letterlijke vertaling gaat; in de hoofdtekst zal dit dus niet meer vermeld worden.

van Jan Clutinc als amman, want de Voortzetter verwijst er zelf naar: op v. 10 verwijst hij naar een *open beseghelde brieve*. Of hij deze onder ogen heeft gehad, is mij een raadsel. Hij neemt ze in ieder geval niet letterlijk over, want hij geeft de *substantie* (v. 11). Hij besluit deze samenvatting als volgt:

Dits die s(u)stantie des briefs ende sen
Met meer woirden beghepen daer in

(v. 117-118)

Het is dus goed mogelijk dat De Dynter voor een samenvatting van het diplomatiek materiaal heeft gezorgd en dat de dichter deze samenvatting in rijm omzette. Juist omdat de dichter hier over 'sustantie' spreekt, ga ik ervan uit dat het De Dynter of De Thimo was die de samenvatting maakte. We weten immers al dat de rol van de dichter niet echt creatief was en dat hij enkel de dingen die hij aangereikt kreeg in rijm omzette. Er blijft uiteraard ook de mogelijkheid dat de dichter op aanwijzen van De Dynter en De Thimo de brief heeft samengevat.

2. VANDEN ANDREN RAETSLIEDEN DIE DE HERTOGHE JAN VAN BRABANT MAECTE ENDE ONTHIELT

De titel zegt reeds waarover dit gaat; het is een opsomming van de nieuwe raadsleden door Jan benoemd. Verkooren verwijst hier naar een oorkonde die ik onder ogen heb gekregen en naar de *Chronica* van De Dynter.¹⁴³ De oorkonde is opgesteld in het Middelnederlands en lijkt heel sterk op de tekst die de Voortzetter geeft. Zoals de *Voortzetting* ons een lijst van namen voorschotelt, zo krijgen we in de oorkonde ook een lijst van de nieuwe raadsleden (niet enkel de naam, maar ook met specificaties als *Heer van...*). De stoplappen en minieme verschillen in de grammaticale constructies zijn op het eerste zicht zowat het enige merkbare verschil. Wanneer we echter verder kijken, weidt de oorkonde nog uit over de functies van deze nieuwe raadsleden en hoe ze deze functies moeten invullen, maar liefst anderhalf folium van de oorkonde komt niet in de *Voortzetting* voor. Wie deze informatie overbodig vond, is echter niet af te leiden. Ik veronderstel dat de Voortzetter de oorkonde of minstens een kopie ervan onder ogen heeft gehad wegens de bijna letterlijke overeenkomst en dat één van de informanten heeft gezegd dat een opsomming van de namen van de nieuwe raadsleden zou volstaan. De verwijzing die de Voortzetter maakt is deze:

Ghelijc alst blijft biden
Brieven van haerer commissien die ghegeven
Waren te Bruesele ende ghescreven

(v. 146-148)

¹⁴³ Verkooren 1988, dl. III, p. 161 nr 9867 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 454 v° en f° 366 v°).

Ik vermoed dat de informatie over de invullingen van de functies is weggelaten omdat ofwel, De Thimo of De Dynter het niet belangrijk genoeg vonden of omdat ze het niet nodig vonden. Aangezien de *Voortzetting* in opdracht van de stadsmagistraat vervaardigd werd, zal dit wel gelezen (of aanhoord) zijn door mensen die iets van het besturen van een stad afwisten. Waarschijnlijk vonden de informanten (of één ervan) de informatie over de bestuursfuncties overbodig omdat het publiek toch al wist welke die functies waren en hoe die functies ingevuld moesten worden.

3. HOE DE BAENROETSEN METTER STAD VAN LUEVENE DEN GREVE VAN SIMPOEL UYT VRANCKERIJCKE DADEN HALEN EN HOE HERTOGJE JAN VAN BRUESELE SCHIET ENDE WAER HIJ TOECH TOT DAT HIJ TE TRICHT QUAM¹⁴⁴

De enige die hierover informatie geeft, is Verkooren en dan gaat het nog over een stuk uit de *Chronica*.¹⁴⁵ Het bevat een samenvatting van de gebeurtenissen tussen 29 september en 8 november 1420. Op vraag van de Staten van Brabant, kwam Filips van Sint-Pol, samen met de ambassadeurs van de Franse koning en de Bourgondische hertog naar Brussel zodat Filips van Sint-Pol er het ruwaardschap kon opnemen. De Staten waren namelijk misnoegd over de manier waarop Jan IV regeerde. Na eerst zijn broer ontmoet te hebben, vluchtte Jan IV met zijn sympathisanten uit Brussel alhoewel er de volgende dag een dagvaart naar Vilvoorde gehouden werd bij wijze van verzoening. Hertog Jan kwam in Herlaar, Nieuwland, 's Hertogenbosch, Bokhoven, Hees, Deurne en Maastricht. Verkooren vermeldt hier ook, op basis van de *Chronica*, Ravenstein, maar in de *Voortzetting* komt dit niet voor.

Rest mij enkel nog naar de tekst zelf te kijken zoals ze in de *Voortzetting* voorkomt. Er wordt in dit stuk tekst ook verwezen naar twee brieven, één van de stad aan hertogin Jacoba en haar moeder en één brief die hun antwoord zou bevatten:

Die baenroetse ende edelen van Brabant

Die hem pijnden te weckene sijts ghewes

Die stede aen hem alst voirseit es

Des ghelijc screven sij met minnen

Aen miere vrouwen der hertoginnen

Ende haer moeder seggic u bloet

Die doen lagen tot Keynoot

Ende die screven hem weder alsoe dat

Die edele ende van Lovene die stat

Hem troesten ende verlieten in allen zinnen

Op mier vrouwen der hertoginnen

(v.160-170)

¹⁴⁴ Dit gaat over twee kapitels in de *Voortzetting*, waarvoor Verkooren slechts één verwijzing geeft.

¹⁴⁵ Verkooren 1988, dl.III, p.162, nr 9873 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 367).

Of die brieven bewaard zijn gebleven en zo ja, waar ze zich dan bevinden, is mij onbekend. Aangezien de Voortzetter er eigenlijk niet veel over schrijft, betwijfel ik ook of hij ze onder ogen heeft gehad. Wat wel opvallend is, is dat dit stukje niet in De Dynters *Chronica* voorkomt. Ofwel heeft ook De Dynter deze brieven niet gezien, ofwel vond hij het, tegen de tijd dat hij zijn *Chronica* schreef, niet relevant meer. Waar de Voortzetter deze informatie vandaan heeft, is mij dus een raadsel. Ik vermoed dat het hier om een ‘à-propos’-tje gaat en dat iemand dit het oor van de Voortzetter heeft ingefluisterd.

In vers 155 staat er *hoerdic sagen* en in vers 267 zien we *soe wij hoerden*. Dit kan een aanwijzing zijn dat er een mondelinge informatieoverdracht heeft plaatsgevonden. Toch lijken mij dit eerder een stoplappen, want in vers 290 kunnen we de uiting *seeght die gloese* zien. Dit kan op twee dingen slaan; enerzijds kan er diplomatiek materiaal zijn waar de Voortzetter naar verwijst en waar een glosse bijstaat, maar die Verkooren noch Stein heeft teruggevonden. Anderszijds kan dit slaan op *De Mutatione* waar De Dynter of zelfs De Thimo een voetnoot heeft geschreven bij het desbetreffende stuk.¹⁴⁶ De context maakt ons niet veel wijzer. Het gaat hier over de personen die Jan IV hielpen vluchten uit Brussel. Misschien had De Dynter niet vermeld wie deze personen waren en vond hij het ofwel zelf nog interessant om het te vermelden ofwel had hij op aanwijzen van De Thimo nog snel de namen erbij geschreven, als het al niet De Thimo zelf was die de *gloese* schreef. Of *hoerdic sagen* nu effectief wijst op een mondelinge informatieoverdracht, dan wel als stoplap is te beschouwen, is moeilijk te zeggen. Het kan uiteraard dat er én een mondelinge én een schriftelijke overdracht is geweest. Over de schriftelijke overdracht kunnen we, naar mijn mening, vrij zeker zijn. De mondelinge overdracht durf ik betwijfelen.

¹⁴⁶ We weten uit hoofdstuk twee dat de Voortzetter informatie gebruikte uit o.a. *De Mutatione*. We weten ook dat hij waarschijnlijk een bewerking van *De Mutatione* heeft gebruikt aangezien er in de overgeleverde versie geen aantekeningen staan. In die bewerking kan evengoed een voetnoot of een glosse gestaan hebben, van de hand van De Thimo of De Dynter. Zie Stein 1994, p. 50, zie ook hoofdstuk twee, 2.2.2.

4. HOE DIE GREVE VAN SIMPOUL REWAERT VAN BRABANT WERT GHEMAECT ENDE VAN HOESDEYN ENDE SINTE GHEERTRUDEN BERGHE

Ook hier staat in Verkooren enkel een verwijzing naar De Dynter.¹⁴⁷ Hier worden de gebeurtenissen van 29 september tot en met 20 november samengevat. Het begint met een dagvaart die gehouden werd naar Vilvoorde en de beslissing om de verloren gebieden van Hoesdein (Heusden) en Sint-Geertruiden-Bergen terug te winnen op Jan van Beieren. Deze gebieden lagen in Holland, dat Jan IV samen met Zeeland en Friesland in pand had gegeven aan Jan van Beieren zonder dat de rechtmatige eigenares, Jacoba van Beieren, Jan IV van Brabants vrouw daar iets van afwist. Samen met de Staten en Filips van Sint-Pol, slaagden ze erin deze gebieden te herovereren, maar niet zonder belegering. Arend van Zevenbergen slaagde erin het kasteel van Hoesdein terug te winnen en het bezet te houden; daarvoor werd hij dan ook rijkelijk beloond. Ondertussen werd Filips van Sint-Pol trouwens officieel beëdigd als ruwaard van Brussel in de afwezigheid van zijn broer. Het enige document dat we hierover hebben, is zoals vermeld, het stukje samenvatting van de tekst van De Dynter. We moeten dus weer tekstinterne informatie zoeken. Die tekstinterne informatie is er echter vrijwel niet. Er staat nergens een aanwijzing over een bepaalde oorkonde, brief of zelfs glosse. Dit is vrij vreemd, want normaalgezien werden dagvaarten wel vastgelegd in diplomatieke teksten. Ofwel is het diplomatieke materiaal van dit stuk verdwenen, ofwel was er gewoon geen. Ook staat er nergens een aanwijzing als zou de dichter de informatie mondeling gekregen hebben. Nu weten we uit het vorige hoofdstuk wel dat Emond De Dynter persoonlijk aanwezig was bij deze moeilijke erfkwestie en goed op de hoogte was van de problemen daaromtrent. Ik acht het met andere woorden zeer waarschijnlijk dat De Dynter de informatie mondeling heeft doorgegeven. Misschien is dat ook de reden dat er in zijn *Chronica* zoveel aandacht aan geschonken wordt. Verkooren geeft weliswaar enkel een 'substance', maar deze samenvatting is toch wel vrij lang in vergelijking met de andere.

Omdat er van dagvaarten normaliter schriftelijke verslagen vervaardigd werden, moet er wel diplomatiek materiaal geweest zijn. Het is niet gezegd echter dat de Voortzetter dit materiaal ook gezien en gebruikt heeft. Alleszins is het materiaal dat er normaal had moeten zijn, waarschijnlijk verloren is gegaan (of Verkooren heeft het gewoon niet teruggevonden), dus vergelijken kunnen we niet. Ik besluit voor dit stukje dat de Voortzetter waarschijnlijk zijn informatie mondeling heeft gekregen – mede door het ontbreken van verwijzingen naar een schriftelijke bron. Daar komt bij dat, als we de tekst in de *Voortzetting* nog eens onder ogen nemen, ik toch moet constateren dat het verhaal over de belegering van Hoesdein verdacht veel weg heeft van een ooggetuigenverslag – eventueel dat van De Dynter.

[5. DE AANSTELLING VAN FILIPS VAN SINT-POL TOT RUWAARD]

Dit vinden we niet letterlijk in de tekst van de Voortzetter terug, maar ik vind dat dit zeker niet mag ontbreken. Verkooren verwijst ons drie keer naar de aanstelling van Filips van Sint-Pol tot ruwaard van

¹⁴⁷ Verkooren 1988, dl. III, p. 164, nr 9876 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 367 v° en f°338).

Brabant.¹⁴⁸ Op 28 november werd een oorkonde gemaakt waarin de redenen van Filips' aanstelling tot ruwaard uit de doeken gedaan werden. Die redenen kunnen kortweg samengevat worden met: de Staten vonden dat Jan IV te veel beslissingen op eigen houtje nam. Ook stond erin dat de graaf zolang in Jans naam mocht regeren als die weg bleef. Bij Verkooren wordt er verwezen naar zo een oorkonde. Die oorkonde heb ik teruggevonden in het Rijksarchief. Ze is opgesteld in het Middelnederlands en bevat, behalve de formele tekst over de aanstelling van Filips van Sint-Pol als ruwaard, een hele lijst namen van aanwezigen. Dat dit dan een *notitia* zou zijn en geen *carta* zou ik echter niet durven beweren. Verkooren zegt namelijk expliciet: "Noms des membres qui furent présente à l'assemblée et qui appendirent leurs *sceaux* à la présente *charte*."¹⁴⁹

Op 29 november werd een oorkonde gemaakt waarin Filips van Sint-Pol zijn taak als ruwaard aanvaardde. Ook deze Middelnederlandse oorkonde heb ik teruggevonden, maar ze was weer vrij tot zeer onleesbaar. De namen van de betrokkenen kon ik – met verschrikkelijk veel fantasie – nog herkennen, maar dat was het dan ook. Maar de oorkonde bestaat tenminste.

Eind november tenslotte werd er nog een oorkonde opgesteld die nogmaals de redenen van de aanstelling van Filips van Sint-Pol duidelijk maken. Deze was in volkomen onleesbaar Middelnederlands opgesteld; zelfs een naam kon ik niet herkennen. Ik neem Verkooren dus op zijn woord wat de inhoud betreft.

De Voortzetter vermeldt eigenlijk maar vluchtig dat Filips officieel tot ruwaard is gemaakt,¹⁵⁰ dus één van deze drie oorkonden – laat staan alle drie – echt vergelijken met een stuk tekst uit de *Voortzetting*, is nogal moeilijk. Ook verwijst de Voortzetter niet naar oorkonden of brieven met zulke inhoud. Waarom ik ze dan toch vernoem, is omdat ze – naast het feit dat het zowat de enige oorkonden zijn die ik gevonden heb – toch een belangrijke gebeurtenis bevatten en daarom mogen ze zeker niet over het hoofd gezien worden. De vraag is natuurlijk, waarom de Voortzetter niet uitvoeriger op deze kwestie is ingegaan. Zijn opdrachtgevers hebben altijd de Staten van Brussel gesteund en daarmee waarschijnlijk ook Filips van Sint-Pol.¹⁵¹ Dat ze dan juist diens aanstelling achterwege laten, is eigenlijk heel vreemd. Misschien vonden ze dit niet interessant genoeg of misschien verdiende de aanstelling van de Filips tot ruwaard geen of weinig aandacht omdat hij maar tot ruwaard is benoemd, en niet tot hertog. Een vergelijking met andere aanstellingen van bijvoorbeeld Jan IV zou wel eens interessante informatie kunnen opleveren.

6. VANDEN DACHVAERDEN ENDE TRACTATEN TUSSCHEN DEN HERTOGE JAN TER EENRE ENDE DEN REWAERT SINEN BRUEDER TER ANDER SIJDE

¹⁴⁸ Verkooren 1988, dl. III, p. 165,-166 nrs 9878, 9879 en 9880 (Chambre des Comptes, n° 131, f° 144 en f° 147).

¹⁴⁹ Citaat overgenomen uit Verkooren 1988, dl. III, p. 165. De cursivering is van mij, KDG.

¹⁵⁰ *Op der stat huys van Bruesele nu hoert / Wert die greve van Saintpoul rechtvoert / Int ruwaertscap gheconfirmeert* staat er te lezen in v. 574-576.

¹⁵¹ Zie Stein 1994, p. 93.

Hier geeft Verkooren een samenvatting van de gebeurtenissen tussen 24 november 1420 en 20 januari 1421.¹⁵² Jan van Brabant was naar Maastricht gevlucht en ondertussen werd Filips tot ruwaard van Brabant beëdigd. Hij stelde Willem van Montenaken aan als drossaart en Jan van Diedegem werd amman. Hij wilde zich verzoenen met zijn broer Jan IV en stuurde delegaties eerst naar Maastricht en daarna tweemaal naar Diest, waar Jan IV ondertussen heen getrokken was en tenslotte naar Eindhoven. Alle pogingen waren vruchteloos.

Verkooren vermeld weer enkel De Dynter als bron hier. De Voortzetter vermeld slechts een enkele maal een schriftelijke bron:

Met hueren brieven dat es waer
Van gheloeve ghemechticht daer

(v. 596-597)

Maar verdere informatie daarover is er niet te vinden. Op v. 650 is er wel te lezen *hebbic vernomen*, maar dat kan weer louter een stoplap zijn en daarmee weten we nog steeds niet of de dichter dit mondeling dan wel schriftelijk vernomen heeft. Er wordt wel nogal wat uitgeweid over de dagvaarten, die – zoals we ondertussen al wel weten, sowieso gedocumenteerd werden – dus de dichter zal wel informatie genoeg gehad hebben, maar van wie en op welke manier valt hier niet sluitend uit af te leiden.

7. HOE DIE HERTOGHE MET SINEN VRIENDEN TE BRUESELE INNE QUAM

Hier is sprake van een brief gedateerd op 21 januari 1421, die volgens mij, niet teruggevonden is, maar die Verkooren aan de hand van De Dynter heeft kunnen reconstrueren.¹⁵³ Jan IV wilde terug naar Brussel, omdat er maar geen eind kwam aan de vete tussen hem en zijn broer Filips. Hij was echter niet zeker dat, of hoe, hij ontvangen zou worden. Een aantal ex-schepenen, zoals de afgezette Jan Clutinc, wilden de terugkeer van de hertog voorbereiden. Met zijn gevolg (dat bestond uit Duitse troepen gestuurd door Sigismund en Jan van Beieren) keerde Jan terug naar Brussel, waar zijn sympathisanten hem stonden op te wachten, maar de poorten van de stad bleken gesloten. Uiteindelijk mocht hij binnen en had hij een kort onderhoud met Filips.

Ik veronderstelde hierboven dat de brief waarover sprake niet werd teruggevonden, anders had Verkooren er zeker wel naar verwezen. De Voortzetter verwijst naar de brief als volgt:

Ende hertoge Jan alsic u las
In siere stat van tsHertogenbossche comen was
Heeft hij doen scriven cort na dat

¹⁵² Verkooren 1988, dl. III, p.171-172, nr 9897 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 368).

¹⁵³ Verkooren 1988, dl. III, p. 172, nr 9898 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 368 v°).

Hij geeft in enkele verzen de inhoud van de brief mee (Jan wilde weten of hij en zijn vrienden – lees: binnen- en buitenlandse medestanders – de stad Brussel binnen mochten). Dit is misschien nogal wat kort. Of de voortzetter deze brief onder ogen heeft gehad, is daarom misschien twijfelachtig. Of hij heeft orders gekregen om het zo kort te houden. Er is voor de rest geen verwijzing in het stuk naar de informatie die de Voortzetter kreeg, we hebben enkel de verwijzing naar de brief die hertog Jan schreef. De Dynter was bij dit alles echter nauw betrokken (hij zorgde grotendeels voor de communicatie) en daarom is het goed mogelijk dat hij deze informatie mondeling doorgegeven heeft aan de Voortzetter. In vers 726 kunnen we overigens *hoerdic verclaren* lezen. We moeten toch uiterst voorzichtig met deze informatie zijn. Direct concluderen dat de Voortzetter zeker en vast zijn informatie mondeling kreeg, is wat voorbarig. Op vers 822 tenslotte lezen we nog eens *hebbic vernomen* en op 828 *alsic vernam*. Dat er een bron moet geweest zijn, is duidelijk, en dat de Voortzetter ze gebruikt heeft, ook. Maar in welke mate, kunnen we moeilijk opmaken.

8. HOE DIE GREVE VAN SAINTPOUL REWAERT VAN BRABANT TOT LOVENE TRAC ENDE WAT DE HERTOGE DOEN DEDE ENDE HOE HIJ GHETROEST WAERT

Een samenvatting van de gebeurtenissen van 22 tot 27 januari 1421 op basis van De Dynter's *Chronica*: Filips van Sint-Pol trok naar Leuven en de hertog wilde zijn plaats als machthebber terug. Het gevolg van de hertog gedroeg zich echter abominabel en de inwoners van Brussel voelden zich bedreigd. Een opstand was in de maak.

Ook hier vermeld Verkooren enkel De Dynter als bron.¹⁵⁴ We weten ondertussen al dat De Dynter bij dit alles nauw betrokken was en het dus zeer goed mogelijk is dat hij – aangezien hij er met zijn neus op stond te kijken – alles mondeling aan de dichter heeft medegedeeld (ook hier lijken vele stukken op een ooggetuigenverslag), maar de verwijzingen door Stein naar zijn memoriale spreken dit iet of wat tegen.¹⁵⁵ Uiteraard is er veel informatie waarschijnlijk mondeling overgeleverd, maar voor dit stukje kunnen we in vers 955 lezen *alsoe wi lesen*. Aangezien er geen origineel voorhanden is, kunnen we niet weten wat, hoeveel en hoe de Voortzetter overgenomen heeft wat hij gelezen heeft, maar hij laat tenminste weten dat hij hier iets las. Op vers 837 staat er ook nog *alsic vernam*, maar veel hebben we daar niet aan. We weten alleszins dat er iets moet geweest zijn. Verkooren biedt ook niet veel hulp, die vernoemt enkel de geciteerde namen.

9. HOE DIE GHEMEYNTE TE BRUESELE OP STONT EN OM WAT ZAKEN

¹⁵⁴ Verkooren 1988, dl. III, p. 172, nr 9899 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 369).

¹⁵⁵ We weten (wederom uit hoofdstuk twee) dat De Dynter een dagboek bijhield waaruit hij zijn *De Mutatione* baseerde. Het zou mij sterk verbazen dat hij over een opstand-in-de-maak niet zou schrijven. Ook de stoplappen wijzen op een geschreven bron. Zie ook hoofdstuk twee, 2.2.2 en Stein 1994, p. 90.

De Brusselse bevolking had genoeg van de vreemde bezetters in hun stad en kwam in opstand op 27 januari. Jan IV probeerde de gemoederen te bedaren door de bevolking toe te spreken. Dit is het enige wat Verkooren hierover kwijt wil en hij verwijst weer enkel en alleen naar De Dynter.¹⁵⁶ We zullen onze informatie weer enkel tekstintern moeten zoeken. De Voortzetter lijkt precies te weten wat de hertog allemaal gezegd heeft en hoe de bevolking erop gereageerd heeft. Hij moet over dit gedeelte van de geschiedenis zeer goed geïnformeerd geweest zijn (als hij er trouwens ook al niet bij was). Hij verwijst ook naar de informatie die hij gekregen heeft. In vers 1006 staat er *Mids der informatie voirscreven* (al kan dit tekstintern zijn). In vers 966 zien we *hoerdic tellen* en op het einde van dit kapittel laat de Voortzetter wat meer los:

Wat ic niet wel clær en weet dbediet
Weder dopsat was ghemaect of niet
Soe en canic niet voor waer
Te rechte daer af ghedoen verclaer
Maer ic scrive daer met latict liden
Dat ic hebbe gehoert van beiden siden (v. 1023-1028)

Het is duidelijk; de Voortzetter heeft zijn informatie mondeling verkregen en dan heeft hij nog wel beide versies van het verhaal gekregen (weer doet het hier aan als een ooggetuigenverslag). Aangezien De Dynter in opdracht werkte van de stad, zal hij de ene kant van het verhaal vertegenwoordigen en misschien heeft de Voortzetter de andere kant van het verhaal van hertog Jan zelf gekregen. We weten immers dat de Voortzetter de hertog persoonlijk gekend hebben,¹⁵⁷ al besef ik dat dit een misschien wat zware en voorbarige gevolgtrekking is.

10. HOE DIE HEERE VAN HEYNSBERGHE EN DANDER VREMDE GASTE ENDE DIE GREVE VAN MOURS GHEVANGEN WORDEN

Jan van Heinsberg en de graaf van Mours vallen in handen van Jan Clutinc, die zichzelf weer amman waande. Zij werden gevangen gezet samen met andere edelen die Filips van Sint-Pol steunen in het stadhuis. Verkooren vermeldt alweer enkel De Dynter als bron en geeft een zeer korte samenvatting.¹⁵⁸ Veel is er over dit stuk niet te zeggen; in de *Voortzetting* gaat dit over een 40-tal verzen waarin er geen

¹⁵⁶ Verkooren 1988, dl. III, p. 173, nr. 9900 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 369v°).

¹⁵⁷ Stein vermeldt immers dat de Voortzetter regelmatig in contact kwam met hertog Jan IV en dat hij zeer gehecht was aan zijn hertog. Het zou kunnen dat hertog Jan IV en de Voortzetter af en toe tot een gesprek kwamen en dat de Voortzetter zo extra informatie kreeg. Dit is een zeer zware hypothetische veronderstelling en ik wil daarom ook niet beweren dat het heel waarschijnlijk is; het zou enkel een mogelijkheid kunnen zijn. Stein 1994, p. 127.

¹⁵⁸ Verkooren 1988, dl. III, p. 173, nr. 9901 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 369 v°).

enkele verwijzing is naar een geschreven of gesproken bron, geen verwijzing naar een brief of een oorkonde, enkel *soe ic vernam* (v. 1048 en *als ic vernam* op v. 1059), waar we niets uit kunnen afleiden, behalve dan dat de Voortzetter zijn informatie ergens vandaan heeft. We zouden hier dus terecht de vraag kunnen stellen of er aan deze passage in de *Voortzetting* daadwerkelijk diplomatiek materiaal ten grondslag ligt.

11. HOE DIE REWAERT TOT BRUESELE QUAM ENDE INT TSHERTOGHEN HOF SIJN RESIDENTIE HIELT ENDE VAN ANDREN DINGHEN DIE DOEN GHESCHIEDEN

Filips van Sint-Pol kwam terug naar Brussel om orde op zaken te stellen. De edelen die het hof had overgenomen, werden gevangen genomen en de oorspronkelijke amman Jan van Diedegem werd weer in zijn functie hersteld. De onrust in Brussel werd wat getemperd.

Ook hier vermeldt Verkooren enkel De Dynters *Chronica*.¹⁵⁹ Toch vinden we tekstintern wat informatie. Wanneer het over de personen gaat die gevangen worden (de aanhangers van de hertog, dus) schrijft de dichter tot tweemaal toe *hoerdic verclaren* (v. 1092 en 1100) Er wordt dus niet gesuggereerd dat er een schriftelijke bron voorhanden was, maar het is uiteraard wel mogelijk. We mogen natuurlijk ook niet uit het oog verliezen dat de voorgenoemde *hoerdic verclaren* een doodgewone stoplap kan zijn en dus niets te maken heeft met een mondelinge bron. Als het dan toch een mondelinge bron is, dan is de kans weer heel groot dat deze bron Emond De Dynter heet. Weer kan het hier ook om een ooggetuigenverslag gaan, dat dan weer grote kans heeft dat die ooggetuige Emond De Dynter is.

12. HOE DE HERTOGHE VAN BRUESELE TOT LUEVENE TRACK ENDE HOE JAN CLUETINCK TSHERTOGHEN AMMAN GHERICHT WERT VANDEN LIVE ENDE VIERE SCEPENEN TE BRUESELE ONTSET ENDE VELE NOTABELE PORTERS GHEVANGHEN GHEPIJNT ENDE TOT DIVERSEN PLAETSSEN GHEVUERT

Toen Filips zijn residentie in het hof op de Coudenberg had genomen, begon hij orde op zaken te stellen. De aanhangers van hertog Jan (de zogezegde ‘vremde gasten’) werden vervoerd naar diverse gevangenschappen, verbannen of onthoofd. De aanhangers op internationaal en landelijk niveau werden gevangengezet; die op lokaal niveau terechtgesteld. De schepenen aangesteld door hertog Jan werden vervangen door nieuwe schepenen aangesteld door Filips en de Staten van Brabant. De Staten hadden met andere woorden, samen met Filips van Sint-Pol, hun macht terug genomen.

Verkooren vermeldt nog maar eens enkel De Dynters *Chronica*.¹⁶⁰ Textintern kunnen we dan weer eens afleiden dat er een mondelinge informatieoverdracht heeft plaatsgevonden. Tweemaal kunnen we weer

¹⁵⁹ Verkooren 1988, dl. III, p. 173, nr 9902 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 370).

¹⁶⁰ Verkooren 1988, dl. III, p. 173-174, nr 9903 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 370).

lezen *hoerdic verclaren* (v. 1149 en 1164). Ik vermoed dat de gebeurtenissen die hier plaatsvonden wel zo belangrijk en vooral zo berucht waren dat het niet anders kon dan dat De Dynter en eventueel De Thimo zelf ze hadden meegemaakt of er tenminste uitgebreid over hadden horen vertellen. Toch vind ik het vreemd dat er geen aanwijzing van een schriftelijke bron is, net omdat deze gebeurtenissen toch belangrijk geweest zijn voor de stad Brussel. Stein vermeldt namelijk twee oorkonden over de gebeurtenissen in februari 1421; twee oorkonden die dateren van negen februari.¹⁶¹ Verkooren vermeldt niets. Ik volg Stein; er moeten wel oorkonden – of ander diplomatiek materiaal – geweest zijn, maar waar die zich bevinden, is mij niet duidelijk geworden, en hoe ze in de *Voortzetting* passen, is ook een raadsel.

13. HOE DIE STAT VAN BRUESELE VOORTANE BIJDEN VII GHESLECHTEN ENDE IX NATIEN SAL WERDEN GHEREGEERT.

Onder invloed van de Staten van Brabant creëert Filips van Sint-Pol een nieuwe politiek in Brussel. De ambachten werden gegroepeerd in negen naties. Zeven schepenen zouden jaarlijks worden aangeduid, samen met twee ontvangers (*rintmeesters*) en een burgemeester. Daaraan werden een tweede burgemeester, zes raden en twee ontvangers toegevoegd. Deze bestuurders werden gekozen uit de voorname geslachten van Brussel.

Verkooren vermeldt hier naast (weer eens) de *Chronica* van De Dynter ook een oorkonde.¹⁶² Deze oorkonde, opgesteld in het Middelnederlands heb ik gezien. Ik vermoed dat het deze oorkonde is, die Stein als tweede van 9 februari 1421 vermeldt, al dateert Verkooren ze twee dagen later. Ze zag er zeer mooi uit, maar enkel de titel heb ik na lang staren kunnen ontcijferen; *De privilegien vanden burtenmeesterscape rentmeesterscape ende vande scape den natien verleent*. Ik vermoed dat de Voortzetter deze oorkonde wel onder ogen heeft gehad. Ze is niet overgenomen, want het stuk in de *Voortzetting* is een stuk korter dan de oorkonde zelf. Ook vermeld de Voortzetter dat er nog meer in de brief stond dan dat hij opschreef:

Alle die zaken vore vercleert
Met meer andren poenten dits waer
Verleende ende gaf aldaer
Die greve van Saintpoul als ruwaert
Des lants van Brabant die hij ter vaert
Der stat met sinen openen brieven
Bezegelde met groeter lieven

(v. 1359-1375)

¹⁶¹ Stein 1994, p. 319.

¹⁶² Verkooren 1988, dl. III, p. 174-175, nr 9904 (Manuscrit divers, n°5/A, f° 278, n°5/B, f°164 v° en Chambre des Comptes, n° 10, f° 370 v°).

Dit is ook de reden waarom ik aanneem dat de dichter de oorkonde zelf onder ogen heeft gehad en niet een samenvatting van De Dynter. Hoe zou de Voortzetter namelijk anders weten dat er nog meer in de brief stond dan wat hij net opgeschreven had. Op aanwijzingen van zijn informanten zal hij dan de essentieelste informatie uit deze oorkonde gehaald hebben.

14. HOE HERTOGHE VAN LEUVENE TOT BRUESELE ENDE VAN DAER TOT ANTWERPEN ENDE NAMAELS IN HENEGOUWE TRAC ENDE WEDER TE BRUESELE QUAM ENDE HOE DE HERTOGHINNE TRAC IN INGHELANT

In dit stuk wordt een samenvatting gegeven van de gebeurtenissen tussen 16 februari en 26 maart 1421. Filips ging zijn broer halen in Leuven en nam hem mee naar Brussel. Tegelijkertijd vertrok hertogin Jacoba naar Engeland. Zij zou er gaan trouwen met Humphrey van Gloucester (deze vooruitwijzing komt enkel in De Dynters *Chronica* voor, niet in mijn deel van de *Voortzetting*). Jacoba was lichtjes misnoegd omdat Jan IV haar gebieden Holland, Zeeland en Friesland in leen had gegeven aan Jan van Beieren. De hertog ondernam nog wat tochten. Filips De Goede (die Filips van Sint-Pol altijd gesteund had) kwam naar Brussel en ter ere van hem werden er toernooien gehouden.

Nogmaals wordt hier enkel naar De Dynters *Chronica* verwezen door Verkooren.¹⁶³ Ook de Voortzetter laat niets los over waar hij zijn informatie vandaan heeft. Het kan gebaseerd zijn op mondelinge informatie, maar ook schriftelijke; de Voortzetter laat niets los. Het is natuurlijk altijd mogelijk dat het hier om een gegeven gaat dat nu eenmaal niet schriftelijk vastgelegd werd. In dat geval is het niet verbazingwekkend dat hier geen schriftelijke bronnen voor werden gevonden.

15. HOE DIE PROOFST VAN COUDENBERGHE GHEVANGHEN HER EVERAERT T SERCLAES RIDDERE GELD OF VAN COUDENBERGHE ENDE WILLEM PYPENPOY GHERICHT WORDEN

In alweer een hoofdstuk van De Dynters *Chronica* als enige verwijzing worden de gebeurtenissen van 16 maart tot 18 april 1421 verhaald. Enkele leden van de geheime genootschap (de broederschap) die hertog Jan IV had opgericht, werden alsnog veroordeeld en onthoofd, zoals Everaert Serclaes. De dag erna werden er nog toernooien en steekspelen georganiseerd ter ere van Filips de Goede in Brugge en in Rijsel, waar Jan en Filips van Sint-Pol uiteraard heen trokken.

Zoals gezegd, is De Dynter hier weer de enige waarop Verkooren beroep doet.¹⁶⁴ Ook de Voortzetter vermeldt zijn bronnen niet. Hij spreekt wel over *orconde* met betrekking tot het geheime genootschap, maar de term kan hier niet opgevat worden als een verwijzing naar een ambtelijk bescheid; het betekent hier veeleer iets als ‘kennis, nieuws’:

¹⁶³ Verkooren 1988, dl. III, p. 173, nr 9909 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 371).

¹⁶⁴ Verkooren 1988, dl. III, p. 173, nr 9919 (Chambre des Comptes, n° 10, f° 371).

Ende als men wiste die waere orconde
Dat selcke geheime verbonde
Ende vrientscapen ghevesticht waren (v. 1444-1446)

Toch ligt het voor de hand dat er diplomatiek materiaal geweest moet zijn; ik kan me nauwelijks voorstellen dat veroordelingen en executies nergens schriftelijk werden bijgehouden. Ook over de steekspelen zal er wel iets officiëels gedocumenteerd geweest zijn; de spelen waren immers ter ere van Filips de Goede, toch niet de eerste de beste. Die documentatie over de steekspelen zou misschien in Brugge of Rijsel te vinden kunnen zijn, maar zeker ben ik daar niet van: een raadpleging van archieven aldaar viel buiten het bestek van deze verhandeling.

16. HOE DE GREVE VAN SAINTPOUL REWAERT VAN BRABANT SCREEF DEN ROEMSCHEN CONINC ENDE ANDREN PRINCEN VORSTEN ENDE HEEREN

Op 20 april schreef Filips van Sint-Pol een open brief naar de Rooms-Koning Sigismund en naar andere vorsten om uit te leggen wat er zich in Brabant allemaal had afgespeeld. Hij verdedigde zijn acties en de acties van de Staten van Brussel. Eigenlijk is dit één grote samenvatting van wat er allemaal gebeurd en reeds verteld is, vanuit het standpunt van Filips van Sint-Pol, natuurlijk.

Verkooren maakt hier geen melding over, maar Stein wel.¹⁶⁵ De brief zelf heb ik niet gezien, ik wist namelijk niet waar ik had moeten zoeken. Aangezien er ruim 400 verzen aan deze brief gewijd zijn in de *Voortzetting*, hebben we veel tekstinterne informatie. Het lijkt alsof de Voortzetter de brief vrijwel woord voor woord overnam. De verwijzingen naar de brief zijn de volgende:

Greve van Saintpoul ende van Lynxi
Als ruwaert van Brabant seggic dij
Sijn open brieve screven ter stede
Daer hij sinen zegel aenhangen dede (v. 1514-1517)

Onder meer ander poente dits waer
Die bescreven volgen hier naer (v. 1536-1537)

Item die greve screef voirt aen (v. 1684)

Voort screef hij sij u bekant (v. 1699)

Daer op ende screef hoe ende twij (v. 1738)

¹⁶⁵ Stein 1994, p. 317.

Met sinen openen brieven tot dien
Niet eer ghescreven maer aen ghesien
Dat hij nu die waerheit blijckelike
Bevinden hadde claerlike
Soe cundichde hij allen dien met lieve
Daer ane sijn voirseide open brieve (v. 1870-1875)

Sijn open brieve souden comen (v. 1894)

Inden poenten bescreven hier boven (v. 1902)

Ende in oirconden van der waerheit
Heeft die greven van Saintpoul voirseit
Sinen properen zeghel doen hangen na dat
Aen den openen brief daer inne dat
Alles dese poente blijckelijcke
Begrepen stonden volcomelijcke
Welcken brief ghemaect was ende gegeven (v. 1908-1914)

Al deze verwijzingen doen mij vermoeden dat de dichter de brief waarvan hier sprake, of minstens een kopie, voor hem had liggen. Er wordt zo vaak verwezen naar de brief dat het bijna niet anders kan dan dat de dichter de brief in handen heeft gehad. Dat de brief hoogstwaarschijnlijk van De Dynter zelf kwam, valt nauwelijks te betwijfelen. Het is goed mogelijk dat De Dynter deze brief in handen heeft gehad of hem zelf heeft geschreven. Alleszins kunnen we hier, al zijn er misschien geen rotsvaste bewijzen, toch wel aannemen dat de dichter deze brief gezien heeft. Of hij die letterlijk overnam, is een andere zaak en aangezien er niets is om mee te vergelijken, kunnen we hier ook niets sluitend over zeggen, maar ik denk wel dat we uit de tekstinterne informatie kunnen aannemen dat er vrij letterlijk geciteerd is. Toch moet nog worden vermeld dat de dichter ook nog naar een mondelinge informatiebron verwijst: in vers 1666 staat er *hoerdic verclaren*, op vers 1801 *hoerdic rueren*. Deze twee uitingen zijn mij een beetje een raadsel. Ik neem aan dat het stoplappen zijn, want het is nogal duidelijk dat de Voortzetter de brief van Sint-Pol voor zich had liggen en dat hij daar zijn informatie uitnam. Het lijkt mij vreemd dat er hier nog een tweede – mondelinge – bron aan te pas kwam.

17. HOE DIE HERTOGE BEKINDE DAT SIJN BRUEDER TE RECHTE REWAERT VAN BRABANT GHEMAECT WARE ENDE CONFIRMEERDE AL DAT HIJ INDEN REWAERTSCAPE GHEDAEN HADDE.

Dit is een bekentenis van hertog Jan. Hij beseft dat hij 'stout' geweest is en dat de aanstelling van Filips tot ruwaard een goede zaak is geweest voor de stad en voor hem zelf. Hij ziet zijn fouten in en neemt de verdere gang van zaken aan.

Verkooren vermeldt hier, naast De Dynter, ook een oorkonde.¹⁶⁶ Deze heb ik kunnen bekijken in het Rijksarchief, maar ook hiervan kon ik enkel de titel ontcijferen: *De confirmacie vanden rewaertscape ende vanden handelingen ende ... te Brussel geschiet*. Uit de tekstinterne informatie kunnen we afleiden dat de dichter ofwel een korte inhoud ofwel een kopie (of de brief zelf?) ter beschikking had. Wat volgt in de tekst van de *Voortzetting* is namelijk een samenvatting van wat de brief bevat. De Voortzetter vermeldt:

(...) hertoge Jan ende gaf
Sijn open bezeghelden brieve daer af
In houdende ter substancien claer
Tghene dat bescreven volgt hier naer. (v. 1920-1923)

Met vele meer poenten ende clauselen
In sinen openen brieven bescreven. (v. 2019-2020)

De conclusie is weer dezelfde; het is zeer waarschijnlijk dat De Dynter deze brief kon bemachtigen en dat hij die (of een kopie ervan) aan de dichter kon doorgeven, maar het is even goed mogelijk dat De Dynter of De Thimo rechtstreeks een samenvatting van deze brief aan de Voortzetter gaf. Het eerste geval veronderstelt meer creativiteit van de dichter dan het tweede, maar we kunnen echt niet sluitend zeggen welke van de twee gevallen hier aan de orde is. Waarom dan informatie uit de brief is weggelaten (zoals blijkt uit vss. 2019-2020, hierboven geciteerd), is ook onduidelijk. Het gaat hier immers om een zeer belangrijke brief. Misschien moeten we ook in dit geval weer voorkennis van de het geïntendeerde publiek veronderstellen; er zullen zeker wel geruchten de ronde hebben gedaan over deze brief, veronderstel ik. Of misschien was de rest van de brief niet relevant. Wat we uit de *Voortzetting* te weten komen, is de reactie van hertog Jan IV op de gebeurtenissen die vroeger in de *Voortzetting* beschreven staan. Misschien bevatte de rest van de brief informatie over gebeurtenissen die niet in de *Voortzetting* vermeld staan of die het publiek niet interesseerde.

4. BESLUIT

We weten dat er veel diplomatiek materiaal gebruikt is voor het schrijven van de *Voortzetting*, maar we kunnen het moeilijk achterhalen. Veel van dit diplomatieke materiaal is verloren gegaan, al zouden we in andere streken misschien wel kopieën vinden (ik denk hierbij aan het de brief van Sint-Pol aan Sigismund).

¹⁶⁶ Verkooren 1988, dl. III, p. 180, nr 9921 (Manuscrits divers, n° 5B, f° 170 en Chambre des Comptes, n° 10, f° 371 v°).

Door de afwezigheid van veel informatie, heb ik mij vooral moeten toespitsen op tekstinterne informatie en de informatie die Verkooren kon geven. Wat we daaruit kunnen besluiten, is echter louter speculatief. Er zijn vele aanwijzingen dat de Voorzetter verschillende documenten of kopieën ervan onder ogen heeft gehad; de aanwijzingen in de tekst duiden dat aan, maar over hoe die informatie precies verwerkt is, kunnen we echter enkel speculeren. Ook kunnen we zien dat de Voortzetter bij sommige passages diplomatiek materiaal in handen moet hebben gehad, maar zelf maakt hij daar geen opmerkingen over en we kunnen het materiaal ook niet via bijvoorbeeld Verkooren terugvinden. Toch kunnen we uit de context van de passages afleiden dat de Voortzetter diplomatiek materiaal moet hebben gebruikt, hetzij mondeling aan hem overgeleverd, hetzij schriftelijk.

Wat we kunnen besluiten, is dus vooral dat we niet veel kunnen besluiten en dat aangereikte oplossingen vooral bij gissingen en speculaties blijven.

HOOFDSTUK 4: BESCHRIJVING VAN HET HANDSCHRIFT¹⁶⁷

1. HANDSCHRIFTELIJKE OVERLEVERING VAN DE *BRABANTSE YEESTEN*

De *Brabantse Yeesten* is ons overgeleverd in een tiental al dan niet fragmentarische handschriften. De meeste informatie over de ons bekende handschriften is gebaseerd op de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*, een online database van handschriften. Eventuele aanvullingen gebeuren op basis van Stein (1994), Willems (1839), Sleiderink (1995 en 2002) en De Smedt (1996), en worden in de voetnoten vermeld. De siglen bij de handschriften zijn gebaseerd op Willems.

- Handschrift-Vlaminx

Brussel K.B. 17.012-17.013

Het handschrift-Vlaminx alias handschrift-Korsendonk dateert van ca. 1470 en bestaat uit 277 folia. Het omvat ca. 46.000 verzen. De folia zijn van papier of perkament, en de tekst is opgesteld in *littera hybrida*. De kopiist van dit handschrift maakte zich aan het eind bekend als Antonius Vlaminx van Bergen op Zoom:

Hier eynden die croniken vanden edelen hertoghen ende princen van brabant. Die welke ghescreuen heeft broeder anthonijs van berghen opten zoem priester ende cantor in de convente van korstendonck.¹⁶⁸

Hij was dus priester in de priorij van Korsendonk, maar hij bleek tevens een ervaren kopiist die in de tweede helft van de vijftiende eeuw nog heel wat andere handschriften heeft afgeschreven.¹⁶⁹ Het handschrift omvat de vijf Boeken door Jan van Boendale en de laatste twee Boeken van de Voortzetter. Mede omdat het zo volledig was, gebruikte Willems dit handschrift als legger voor zijn editie van de *Brabantse Yeesten*.¹⁷⁰

- Handschrift-Kluit (A)

Leiden U.B. Ltk 1.019

Dit handschrift, vermoedelijk afgewerkt rond 1430, omvat de eerste vijf Boeken maar geen *Voortzetting*. Hoewel het ouder is dan handschrift-Vlaminx, heeft het nogal wat aanpassingen door een recente hand

¹⁶⁷ Dit hoofdstuk is het resultaat van de samenwerking tussen Katell De Groote en Tom De Man.

¹⁶⁸ K.B. 17.012-17.013, fol. 277vb.

¹⁶⁹ De Smedt 1996, p. 18.

¹⁷⁰ Willems 1839, p. XXII.

ondergaan. Dat is ook de reden waarom Willems het niet als legger voor zijn editie heeft gebruikt.¹⁷¹ Het handschrift bestaat uit papier en perkament en is opgesteld in *littera cursiva*. Op basis van de watermerken van het papier heeft men kunnen uitmaken dat het werk in Antwerpen moet zijn geschreven.¹⁷² Elke bladzijde van het handschrift is ingedeeld in twee kolommen, waarvan de eerste telkens werd gevuld met verzen van de *Brabantse Yeesten*, terwijl de tweede leeg bleef. Nadien gebruikte Petrus de Thimo – Stein is er althans van overtuigd dat het de hand van De Thimo is¹⁷³ – deze lege kolommen om er aantekeningen op te schrijven en om er Latijnse kronieken in te voegen. De Thimo liet dit handschrift overigens vervaardigen als basis van zijn eigen *Historia*.¹⁷⁴

- Handschrift-Vanden Damme (B)

Brussel K.B. 19.607

Net als handschrift-Vlaminx is dit een zeer volledig handschrift; het bevat eveneens de eerste vijf en de laatste twee Boeken van de *Brabantse Yeesten*, maar een interessante meerwaarde is de aanwezigheid van een *Voorwerk*, voorafgaand aan de *Brabantse Yeesten*, handelend over de voorgeschiedenis van de Brabantse hertogen van de Trojanen tot Chilperik.¹⁷⁵ Dergelijk *Voorwerk* vinden we bij het handschrift-Vlaminx niet terug, maar wel in het handschrift-Tongerlo. Het handschrift werd door Henricus Vanden Damme op 15 mei 1444 voltooid in opdracht van de stad Brussel.¹⁷⁶ Het bestaat uit 274 folia en is opgesteld in een *littera textualis*. Een uitgebreide en gedetailleerde beschrijving van dit handschrift volgt verder in dit hoofdstuk.

- Handschrift-Tongerlo (C)

Antwerpen S.B. 15.828.

Dit is het derde handschrift, naast het handschrift-Vlaminx en het handschrift-Vanden Damme, dat de volledige *Brabantse Yeesten* bevat. Het bestaat uit 270 perkamenten folia, waarbij elke bladzijde in twee kolommen van 50 regels is verdeeld. Het handschrift werd voltooid in de tweede helft van de vijftiende eeuw bij de Norbertijnen van Sint-Maria te Tongerlo, maar de naam van de kopiist is ons niet bekend. Hij schreef zijn handschrift in een *littera cursiva*. Naast de volledige *Brabantse Yeesten* vinden we hier, net als in het handschrift-Vanden Damme, een *Voorwerk* dat voorafgaat aan de *Brabantse Yeesten*. Willems acht de anonieme kopiist zelfs verantwoordelijk voor dit nogal aparte voorwerk.¹⁷⁷ De tekst van de *Brabantse*

¹⁷¹ Willems 1839, p. XXIV.

¹⁷² Willems 1839, p. XXIV.

¹⁷³ Stein 1994, p. 25-26.

¹⁷⁴ Sleiderink 1995, p. 65.

¹⁷⁵ Stein 1994, p. 307.

¹⁷⁶ Willems 1839, p. XXV.

¹⁷⁷ Willems 1839, p. XXIX.

Yeeften zelf is aangevuld met passages uit Velthems continuatie van de *Spieghel Historiae* en Van Heelu's *Slag bij Woeringen*.

- Handschrift-Affligem (D)

K.B. IV 684 en 685

Dit handschrift, voltooid in 1445, is het mooiste maar zeker niet het volledigste handschrift van de *Brabantse Yeeften*. Enkel Boek IV en V van de *Brabantse Yeeften* vinden we erin terug. Het handschrift opent met afbeeldingen van Affligem en was in de zestiende eeuw in dat klooster aanwezig. Het bestaat uit twee codices en is geschreven in een *littera hybrida*. Boek IV, dat voornamelijk handelt over de regering van Jan I van Brabant (1267-1294), is overvloedig geïllustreerd. Dit gaat echter gepaard met een vreemd fenomeen: sommige gebeurtenissen worden namelijk twee keer afgebeeld, onder meer de troonsafstand van Hendrik IV ten voordele van Jan I in 1267 (fol. 34r en fol. 40r). Dit komt omdat Boendale na zijn eerste redactie in 1316 in contact kwam met de kroniek van Lodewijk van Velthem, waar zeer veel relevante informatie met betrekking tot Jan I van Brabant stond. Hierop besloot Boendale de tekst van Velthem in zijn reeds afgewerkte tekst te incorporeren.¹⁷⁸ Boek V is niet geïllustreerd, hoewel daar wel de nodige plaats voor was voorzien. Het vertelt de geschiedenis na de Slag van Woeringen in 1288.

Dit handschrift biedt de meest geactualiseerde versie van Boendale's tekst (1351).

- Fragment I (E)

Brussel K.B. 19.576

Dit handschrift werd volgens Willems vervaardigd in het midden van de veertiende eeuw, en is daarmee het oudst overgeleverde handschrift van de *Brabantse Yeeften*.¹⁷⁹ Het is slechts fragmentarisch overgeleverd; het bevat enkel een hondertal verzen van Boek V (v. 1650 – v. 2377). Deze verzen zijn geschreven op twee perkamenten bifolia, en elke bladzijde is verdeeld in twee kolommen. Tot 1846 behoorde het fragment toe aan Willems zelf, sindsdien is het in het bezit van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek.

- Autograaf van de *Voortzetting* (17.017)

Brussel K.B. 17.017

Dit handschrift werd door een anonieme dichter voltooid op 3 december 1432 in het Zoniënwood nabij Brussel. Het bestaat uit 210 papieren folia, en de tekst is geschreven in een *littera cursiva*. We dienen voorzichtig te zijn met de benaming Autograaf, want enkel Boek VI (de eerste 94 folia van het handschrift) kan worden toegekend aan de anonieme dichter, de tekst van Boek VII (de laatste 116 folia van het

¹⁷⁸ Sleiderink 2002

¹⁷⁹ Willems 1839, p. XXX.

handschrift) is een zeventiende-eeuws afschrift gemaakt door Johannes Gevartius. Met betrekking tot de tekst van Boek VI kunnen we vier handen onderscheiden. Vooreerst is er de hand van onze anonieme Voortzetter; deze neemt logischerwijs het leeuwendeel van de tekst voor zijn rekening; een tweede hand kunnen we toekennen aan Petrus de Thimo; de derde hand is van weinig belang omdat ze slechts voorkomt op fol. 48r – fol. 49r, en de vierde hand tenslotte is van de reeds vermelde Johannes Gevartius.¹⁸⁰ Dit was het handschrift dat Willems gebruikte voor zijn editie van Boek VI, omdat hij zo het dichtst bij de oorspronkelijke tekst kon blijven.

- Fragment Norwich

Norwich N.R.R.O. Act 5 bk. 5 1533-8

Dit fragment, afkomstig uit zuidelijke Nederlanden, bestaat uit twee folia en werd voltooid tegen het midden van de veertiende eeuw. Het bevat 202 verzen van Boek III en 177 verzen van Boek IV.

- Fragment Wenen

Wenen O.N.B. Series Nova 216

Dit fragment omvat slechts Boek I en II van de *Brabantse Yeeesten*.

- Tenslotte zijn er nog enkele fragmentarisch overgeleverde achttiende-eeuwse kopieën van de *Brabantse Yeeesten*: K.B. 17.014, 17.015, 17.016, 173018, 21.550 en 22.480.

2. KEUZE VAN HET HANDSCHRIFT

De opzet van dit project is trachten te komen tot een diplomatische editie van de *Brabantse Yeeesten*, inclusief de *Voortzetting*. Dergelijke keuze veronderstelt één tekstgetuige als basis. Dit in acht nemend kunnen we meteen verscheidene handschriften schrappen als mogelijke kandidaat, namelijk diegene die de *Voortzetting* niet bevatten. De overblijvende handschriften zijn het handschrift-Korsendonk, het handschrift-Tongerlo en het handschrift-Vanden Damme. Vooraleer we overgaan tot de verantwoording van onze keuze voor het handschrift-Vanden Damme, bespreken we even de keuze van Willems. Toen die in 1839 met zijn editie van de *Brabantse Yeeesten* begon, pleitte hij voor het handschrift-Korsendonk als legger van zijn editie. Hij geloofde in de capaciteiten van de beroepskopiist Antonius Vlaminckx, maar belangrijker was dat de andere twee handschriften volgens hem teveel lacunes bevatten. Hieruit kunnen we besluiten dat Willems' grootste betrachting was om de oorspronkelijke tekst zo dicht mogelijk te benaderen. Hij beging hier echter de fout door van de veronderstelling uit te gaan dat de oudste tekst het dichtst bij de tekst van de auteur stond; dat is echter niet altijd het geval. Zoals eerder gezegd meende Stein

¹⁸⁰ Stein 1994, p. 37.

dat de *Brabantse Yeesten* in verschillende fasen tot stand kwam, namelijk in 1316, 1318, 1324, 1335 en 1348.¹⁸¹ Na grondig onderzoek wist hij ook dat het oudste deel van respectievelijk het handschrift-Tongerlo en het handschrift-Vlaminx gebaseerd moest zijn op een legger met de oudste redactie van 1316, terwijl het oudste deel van het handschrift-Vanden Damme terugging op de redactie van 1335. Dat wil zeggen dat dit handschrift op een tekstversie werd gebaseerd die het meest door Boendale werd ‘gevisiteerd’. Dit is het meest doorslaggevende argument geweest om uiteindelijk toch voor het handschrift-Vanden Damme te kiezen, samen met het feit dat dit handschrift het meest uitgebreid is overgeleverd; het omvat immers een anoniem *Voorwerk* op de *Brabantse Yeesten*, de *Brabantse Yeesten* van Boendale zelf, en de anonieme *Voortzetting*.

3. BESCHRIJVING VAN HET HANDSCHRIFT-VANDEN DAMME

Koninklijke Bibliotheek Brussel, Albert I.

- HS 19.607.
- 1. *Voorwerk* - anoniem
- 2. *Brabantse Yeesten* – Jan van Boendale
- 3. *Voortzetting* – anoniem
- Middelnederlands.
- voltooid te Brussel door kopiist Henricus Vanden Damme op 15 mei 1444.

De handschriftenbeschrijving die nu volgt is opgesteld naar het model beschreven in *De descriptione codicum* van Hermans en Huisman (1981); een korte uitbreiding wordt evenwel toegevoegd, waar enkele opmerkingen met betrekking tot het handschrift verder en meer gedetailleerd zullen worden behandeld. De afkortingen ‘r’ en ‘v’ staan respectievelijk voor recto- en versozijde van een folium (fol.). De linker-en rechterkolom worden voorgesteld door respectievelijk ‘a’ en ‘b’. De rechterkolom op de versozijde van een folium wordt bijgevolg aangeduid als ‘vb’.

3.1. UITWENDIGE BESCHRIJVING

3.1.1. BOEKBLOK

Het handschrift-Vanden Damme telt in totaal 274 perkamenten folia in behoorlijke staat.¹⁸² Hoewel het laatste folium nochtans CCVXXV als nummering heeft, kunnen we

¹⁸¹ Stein 1990, p. 262-263.

¹⁸² Stein ging er eerder echter van uit dat het handschrift slechts 273 folia telde, maar na herhaaldelijk checken blijkt het toch om 274 folia te gaan. Hoogst waarschijnlijk zal Stein zijn voortgegaan op de

logischerwijs toch besluiten dat er slechts 274 folia zijn, aangezien het folium CCXXXIV uit het handschrift is verwijderd ; daar volgt folium CCXXXV immers meteen op CCXXXIII, en op de plaats waar folium CCXXXIV had moeten zitten, is de kim bovendien nog duidelijk zichtbaar.¹⁸³

Collatie

De katernstructuur wordt hier voorgesteld op basis van een variant van de Duitse formule:

$$(1) + 1 + [14 \times \text{IV}] + [\text{IV} + 1] + [14 \times \text{IV}] + [\text{IV} - 1] + [2 \times \text{IV}] + [3 \times \text{III}] + 1.$$

Het Arabische cijfer tussen ronde haken staat voor het papieren blad dat later aan het handschrift werd toegevoegd. De Arabische cijfers zonder ronde haken staan voor de perkamenten schutbladen, één vlak vóór de tekst, één vlak erna. De Romeinse cijfers tussen rechte haken geven het aantal dubbelbladen weer, en de Arabische cijfers die bij de Romeinse cijfers horen (binnen dezelfde rechte haken) tonen aan hoeveel katernen dat aantal dubbelbladen bevatten. Wanneer bepaalde folia zijn verwijderd of toegevoegd aan het handschrift, wordt dat voorgesteld door respectievelijk een min- en een plusteken.

Uit deze formule blijkt al snel dat de meeste katernen bestaan uit vier dubbelbladen. Enkel op het einde zijn er drie katernen met slechts drie dubbelbladen. Aan katern vijftien werd een folium toegevoegd, daar bevinden zich immers negen in plaats van acht folia. In de dertigste katern bevond zich folium CCCXXXIV dat, zoals reeds gezegd, werd verwijderd uit het handschrift. We tellen inderdaad slechts zeven in plaats van acht folia binnen deze katern.

Om te vermijden dat de katernen in verkeerde volgorde zouden worden ingebonden, duidde de kopiist de juiste volgorde aan door middel van zogenaamde custoden.¹⁸⁴ Over het algemeen zijn deze custoden in *littera cursiva* geschreven, helemaal anders dus dan de eigenlijke tekst, die in *littera textualis* is geschreven, maar daarover straks meer.

Arabische cijfers in de rechterbovenhoek van de folia; op het laatste folium staat daar inderdaad 273; Stein 1994, p. 307.

¹⁸³ Ook hier merken we dat Stein uitging van de Arabische nummering; hij meent dat het niet folium 234 maar 233 is dat ontbreekt; wanneer we de Arabische nummering volgen klopt dat wel, maar het lijkt ons toch beter om de oorspronkelijke nummering als uitgangspunt te nemen; Stein 1994, p. 307.

¹⁸⁴ custode: aantekeningen in de rechterbenedenhoek op de versozijde van het laatste folium van een katern. Hier betreft het steeds (de eerste woorden van) het eerste vers van de volgende katern.

Hieronder volgt een overzicht van alle custoden uit de tekst. Afkortingen werden opgelost en gecursiveerd; aangezien het op basis van de *littera cursiva* niet altijd even gemakkelijk uit te maken is of de custode nu met een hoofdletter begint of niet, laten we elke custode in het overzicht beginnen met een hoofdletter.

Folium VIII

Sulc die coept sulc vercoept

Op de versozijde van het laatste folium van de tweede katern (fol. XVI) staat geen custode.

*Folium XXIII*¹⁸⁵

Nu es Sinte Lam(brecht openbaer)¹⁸⁶

Folium XXXII

Noyt nap

Folium XL

Van graemheden was wit sijn haer

Folium XLVIII

Dus quamen sij ten stride

Folium LVI

Lodewijc kalu karels sone

Folium LXIII

Te Messeborch in Hongerien

¹⁸⁵ Romeinse cijfers worden in het handschrift vaak op een andere manier geschreven dan nu; zo wordt het getal vier niet als IV geschreven, maar als IIII. Om dubbelzinnigheden te vermijden verkies ik in de schrijfwijze uit het handschrift: vier wordt dus voorgesteld door IIII, en niet door IV.

¹⁸⁶ Aangezien het blad te strak is ingebonden, kunnen we wat tussen haakjes staat niet lezen. We hebben daarom het volledige eerste vers van de volgende katern als basis genomen.

Folium LXXII

Van Limborch hertoghe Heinrike

Folium LXXX

Tlants Mombore en soude wesen

Folium LXXXVIII

Willem Dardenoes *daer* ic af seyde

Folium XCVI

Maer het was I bastaerdinne

Folium CIV

Als hem voren was doen *verstaen*

Folium CXII

Van Cattenellebogen *die* grave

Folium CXXI

Dit huwelijc eer dat hij starf

Folium CXXIX

Oec soude hebben *gheseit* int fijn

Folium CXXXVII

Want van sier siden bleef daer doot

Folium CXLV

Domible faite die sy plagen

Folium CLIII

Dat alle wancost *ende* aensprake

Folium CLXI

Soe hebben wij met lieve

Folium CLXIX

Groot moedich *ende* hoverdich *seere*

Folium CLXXVII

Soe ghevielt dat een mesdede

Folium CLXXXV

Stille te sittene *het* en waer (*littera textualis*)

Folium CXCHIII

Daer vyt *ende* in moghen riden

Folium CCI

Was hij *met hem zeere* heimelijc

Folium CCIX

Hebben verstaen met snellen *keere*

Folium CCXVII

Metten *greve* van Chaerloys

Folium CCXXV

Soe dese bleven *onghedeert* (*littera textualis*)

Folium CCXXXIII

Gegheven waren ic *seker* ben (*littera textualis*)

Folium CCXLI

Sij en *quamen binnen* der Vaelgien niet

Folium CCXLIX

Groete plagen daer af mochten geschien

Folium CCLVII

Der ghecreech *ende* behilt meer no men

Folium CCLXIII

Hertoghine in Beyeren

Folium CCLXIX

Van rechte der lande dats waer

Ik wil nog even opmerken dat custoden niet altijd integraal en onveranderd werden omgezet in het eerste vers van de volgende katern; vaak veranderde de kopiist nog enkele details met betrekking tot de vorm. Op de versozijde van folium CLXXXV staat bijvoorbeeld de custode :

Stille te sittene *het* en waer

Op de volgende katern wordt dit echter :

Stille te sittene het en ware

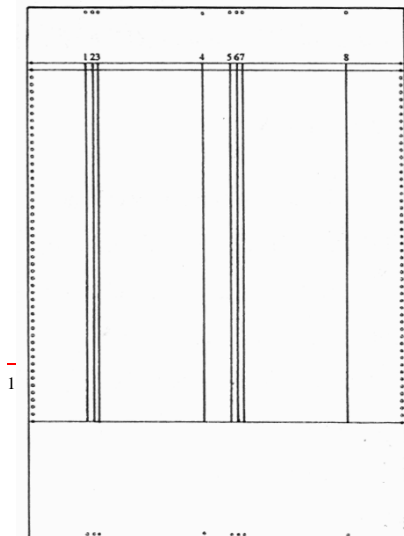
We kunnen ons hierbij de vraag stellen wat nu eigenlijk als eerste werd geschreven ; de custode of de vers van het volgende katern. Het is echter een open vraag waarop we het antwoord niet weten.

Bladopmaak

Elke bladzijde bestaat uit twee kolommen van elk 50 regels. Deze regels zijn gemiddeld 5 mm hoog. Doorheen het hele handschrift vinden we nog sporen terug van de liniëring, onder meer de lijnen zelf, maar ook de lijngaten in de marges links en rechts van de kolommen. Het gaat om 51 lijngaten per bladzijde die verticaal en op telkens 5 mm van elkaar waren aangebracht. Tussen deze lijnen werden dan de 50 regels van beide kolommen beschreven. In de marge boven en onder de kolommen bevinden zich per kolom nog eens twee lijngaten ter markering van de majuskelkolom en vervolgens telkens één voor het begin en het einde van de regelkolom. De liniëring zelf is met potlood aangebracht en is op de meeste plaatsen nog steeds goed zichtbaar. De bladen zelf meten 385 mm op 278 mm. De kolommen zijn 84 mm breed met 20 mm ruimte ertussen. Die 84 mm is in feite de optelling van de breedte van de majuskelkolom (5 mm), de breedte van de lege kolom die de majuskelkolom van de feitelijke kolom scheidt (3 mm), en de breedte van de feitelijke kolom (76 mm).

*Foliëring*¹⁸⁷

De folia zijn genummerd met Romeinse cijfers, aangebracht in rubriek. Deze nummering bevindt zich steeds in de rechterbovenhoek van de rectozijde van de folia. Folia II, III en

CXVIII hebben geen oorspronkelijke nummering in Romeinse cijfers. Met betrekking tot de nummering blijken er eveneens kopiistenfoutjes te bestaan; op de folia 253 en 254 staat er bijvoorbeeld twee keer CCLIII, terwijl dat de tweede keer CCLIIII had moeten zijn.

¹⁸⁷ d ingelast, is overgenomen uit Deklerck 2002.

Een latere hand heeft naast de nummering met Romeinse cijfers nog een nummering aangebracht in Arabische cijfers. Deze werd aangebracht in potlood. Meteen moet worden opgemerkt dat beide nummeringen niet altijd overeenkomen. Deze ongelijkheid begint op folium XLI, waar de recentere nummering 40 bis van maakt. Dit moet het gevolg geweest zijn van een fout tijdens de recente hernummering van de folia. Vanaf folia XLI loopt de Arabische nummering dus telkens één achter. Vanaf folium CCXXXV worden dat er zelfs twee, maar dat komt omdat folium CCXXXVIII is verwijderd uit het handschrift, waardoor folium CCXXXV als 233 wordt aangeduid.

3. 1. 2. SCHRIFT

De kopiist van het handschrift, Henricus Vanden Damme,¹⁸⁸ schreef zijn werk in een *littera textualis*.¹⁸⁹ Wat het niveau betreft, neigt het schrift naar *formata*: zorgvuldig, bijna gekalligrafeerd schrift. Bij de correcties in de marge en de hierboven reeds vermelde custodes werd er echter van deze vorm afgeweken; in beide gevallen werd er (meestal) overgeschakeld op *littera cursiva*.

Op folium LXXXII vb komt er waarschijnlijk een andere hand dan die van Henricus voor. Deze herstelde de letters die waarschijnlijk door een vlek onleesbaar waren geworden.

Correcties

Fouten in de tekst werden aangeduid door middel van doorhalingen met zwarte inkt. De juiste oplossing kwam dan vaak in de marge te staan, naast de foutieve passage. Soms werd er niet doorstreept, maar doorlopend onderstreept, eveneens in zwarte inkt. Wanneer een woord of letter werd vergeten, werd ingegrepen met roodbruine inkt om het op de betreffende plaats in te voegen. Dit gebeurde vaak in de tekst zelf, naast het foutieve woord, maar soms werden dergelijke correcties ook tussen twee regels ingevoegd. Met betrekking tot een aantal correcties die in de marge gebeurden, kan niet met zekerheid worden gezegd van welke hand ze zijn. Ofwel gaat het om verbeteringen van de kopiist zelf, ofwel om gebruikersaanmerkingen. De correcties in de marge worden daarom even individueel besproken:

¹⁸⁸ Voor meer informatie omtrent deze figuur zie 4.1.4: geschiedenis van het handschrift.

¹⁸⁹ Hermans en Huisman 1981, p. 45.

Folium X va, regel 33

elc is doorstreept en gemarkeerd met een minteken. In de marge bevindt zich de aanduiding ⁺*den kerk*. De verbetering *den kerk* blijkt niet echt een juiste verbetering te zijn, aangezien men in de context eerder *den kelk* zou verwachten.

Folium LXXIII rb, regel 23

scilt is doorstreept. In de marge staat de correctie: ⁺*laensch*.

Folium LXXXII rb, regel 137

Corterike is doorstreept, en in de plaats moet komen *Cortenbergen*.

Folium CCXLIII v(a)

Onderaan de versozijde van folium CCXLIII staan enkele verzen in *littera cursiva*. De verzen worden voorafgegaan door twee tekens, waarschijnlijk verwijstekens. Waar we het stuk moeten inpassen, is echter niet geweten. Bij de transcriptie van deze merkwaardige verzen worden de afkortingen opnieuw opgelost en gecursiveerd:

Om *dat* van Assche die heere
Ende Jan sijn zoene *met* snellen keere
Altijt den hertoghe waren ghetrouwe
Moestens zij liden groeten rouwe
Ende oec schaede schande *ende* achterdeel
Overmits der ghemeynten riveel
Die optijt muyten jeghen haeren richten heere
Des sij schande hebben zelen *emmermeere*

Folium CCLIX vb

oet in het woord *oetmoedicheit* is geschrapt en moet worden vervangen door *hooch*.

Tekstgeleding

Op verschillende manieren wordt in de tekst structuur en geleding aangebracht; zo blijken paragraaftekens, initialen, lombarden en kapittelopschriften middelen om dit doel te bereiken. Interpunctie is echter niet zo duidelijk gebruikt in het handschrift. Als er wel interpunctie aangebracht is, is dit meestal onder de vorm van begrenzingspunten omheen Romeinse cijfers. In de tekst zelf komt sporadisch ook een punt of een dubbele punt voor, maar erg consequent is dit niet en naar de functie hebben we veelal te raden.

Er worden ook nog middelen aangewend om de structuur in de tekst visueel duidelijker te maken. De kapittelopschriften en de inhoudtafels worden gerubriceerd; de foliëring wordt ook geschreven in rode inkt en de streep door de Romeinse cijfers, bepaalde hoofdletters en afkortingen (zoals $\epsilon\theta$) staat ook in het rood.

Er wordt ook gebruik gemaakt van initialen, lombarden en paragraaftekens. De initialen zijn vooral te vinden aan het begin van een nieuw Boek. Lombarden en paragraaftekens worden gebruikt in de tekst zelf; lombarden duiden op een nieuwe teksteenheid en die teksteenheden worden nog verder gestructureerd door het gebruik van paragraaftekens. De lombarden en paragraaftekens zijn afwisselend rood en blauw, al duiken er geregeld uitzonderingen op. Lombarden komen ook nog voor na elk kapittelopschrift en kunnen zich uitstrekken over (in volgorde van meest voorkomen) twee, drie, vier of zes regels.

3.1.3. DECORATIE

Het Vanden Damme-handschrift is prachtig versierd en daarvoor worden verschillende technieken aangewend. Hoofdletters en cadellen zijn niet gerubriceerd, maar wel met geel opgehoogd. De cadellen – de eerste letter van de kolom of soms letters in de bovenste regel van een kolom – zijn hoofdletters die wat groter uitgewerkt zijn. Als er een lombarde in de buurt staat van een cadel, wordt deze laatste vaak verweven in het fijne penwerk van de lombarde. In sommige gevallen worden de cadellen zelfs versierd met een gezichtje. De gezichtjes-cadellen bevinden zich op folia LXVIII rb, CXXXVI vb, CXCIII ra, CCXV va, CCXVI vb, CCXX rb, CCXXI vb, CCXXII ra, CCXXV ra, CCXXXI va, CCXXXV vb, CCXXXVIII va, CCLVI rb, CCLX ra en CCLX rb.

Een grotere vorm van versiering vinden we bij de lombarden. Deze zijn, zoals eerder gezegd, afwisselend rood en blauw en versierd met heel fijn lichtpaars penwerk. Als de lombarde zich in het midden van de pagina bevindt, kan dit penwerk zich uitstrekken over tien tot vijftien regels boven en onder de lombarde door. In het geval dat de lombarde eerder boven of onderaan de pagina staat, loopt het penwerk boven en onder de kolom door en is het minder lang.¹⁹⁰

Initialen krijgen de grootste vorm van versiering. Ze worden, zoals hierboven gezegd, vooral gebruikt om een nieuw Boek aan te kondigen. Af en toe worden ze echter ook gebruikt om belangrijke keerpunten in de tekst aan te duiden aan het begin van een gewoon kapittel, zoals het begin van een nieuwe regering. De folia waar we initialen tegenkomen, zijn omkaderd en hebben tekeningen in de marge. De initialen strijken zich uit over zeven tot tien regels¹⁹¹, zijn eveneens omkaderd en versierd. De versierde folia met initialen worden één voor één besproken.

Folium I ra

¹⁹⁰ De lombarden worden uitgebreider besproken onder 3.1.4. Varia.

¹⁹¹ De gemiddelde hoogte van een initiaal is in dit handschrift acht regels, maar op folium I ra is de initiaal twaalf regels hoog en op folium CXVIII rb zien we een initiaal van zes regels hoog; dit zijn echter de enige uitzonderingen.

De eerste initiaal die we tegenkomen is logischerwijs de eerste initiaal van het eerste werk in het Vanden Damme-handschrift, het voorwerk. Het is een 'd' initiaal van maar liefst twaalf regels hoog. De 'd' zelf is blauw gekleurd met groene blaadjes, witte lijntjes en puntjes. Ze is niet ingekleurd en staat tegen een rode achtergrond met gouden rand. Het kader rond de kolommen is aan de onderkant en de rechterkant breder dan de boven- en linkerkant. Het heeft er een gouden achtergrond, ingekleurd met een bloemenmotief van blauw, rood en groen. Een wijnrankmotief met gouden blaadjes en kleine tekeningen vullen de marge. Centraal onderaan vinden we een stempel van de Koninklijke Bibliotheek.

Folium XVII vb

Hier begint de proloog van Boek I. De 'o' initiaal is zeven regels hoog, bruin op een blauwe achtergrond met witte accenten en ingekleurd met een goud en blauwwit wijnrankmotief. Het kader rond de initiaal is goud. Op de pagina in het geheel is enkel de a-kolom omkaderd. In de linker-, onder- en bovenmarge vinden we een wijnrankmotief van blauw, rood, bruin en goud. De rechtermarge heeft geen versieringen.

Folium XIX ra

De 'm' initiaal kondigt het begin van Boek I aan van de *Brabantse Yeesten*. Ze is negen regels hoog en bruin op een blauwwitte achtergrond met een gouden kader. De initiaal is niet opgevuld. De kolommen zijn omgeven door een gouden kader waarvan de rechter- en de onderkant breder zijn om versierd te worden met afwisselend blauwwitte en roodwitte bloemen. Rond het kader zien we een wijnrankmotief en bovenaan een tijger.

Folium XXXIX va

Met deze 'd' initiaal komen we aan het begin van het tweede Boek. De letter telt acht regels, is niet opgevuld, blauwwit en omringd met een gouden kader. Het kader rond de kolommen is breder aan de linker- en onderkant en versierd met een rood en blauw schelpmotief met gouden bolletjes. De marge toont een wijnrankmotief, maar niet aan de rechterkant.

Folium LXII ra

De 'a' initiaal die Boek III opent is niet opgevuld en telt acht regels. De letter zelf is bruinkleurig met kleine witte markeringsen en goud omrand. Het kader rond de kolommen is breder aan de rechter- en onderkant en is opgevuld met een bladmotief in het blauw, groen, bruin en oranjerood met een toets van goud. De versieringen in de marge tonen een wijnrankmotief en een draakje rechts bovenaan. De linkerkant is miniem versierd.

Folium LXXIII va

Boek IV opent met een 'a' initiaal van acht regels hoog. Deze initiaal is goud- en blauwkleurig, maar niet opgevuld. De rand rond de kolommen is afwisselend blauw en goud, behalve de rechterzijde, die niet tot het kader hoort. De marge is weer opgevuld met een wijnrankmotief, behalve de rechterzijde.

Folium XC vb

Het vijfde Boek begint met een acht regels hoge 'd' initiaal in het midden van kolom b. Ze is blauw en bruin met witte accenten en niet opgevuld. Het kader dat rond de a-kolom en boven en onder de b-kolom loopt, is goud- en blauwkleurig. De versieringen in de marge, behalve aan de rechterkant, stellen alweer een wijnrankmotief voor met een tiggertje aan de linkerkant.

Folium CXVIII rb

In het midden van de b-kolom op deze pagina begint de *Voortzetting* met een 'd' initiaal van slechts zes regels. Ze is opgevuld met een blauw- en witkleurig wijnrankmotief op een gouden achtergrond. De letter zelf is oranjebruin met witte toetsen en met goud omkaderd. Er is een blauw- en goudkleurig kader rond kolom b, met uitzondering van de bovenlijn. In de marge vinden we een wijnrankmotief, maar de linkerzijde is niet versierd.

Folium CXX ra

Hier zien we een 'a' initiaal van tien regels hoog. Ze is blauw met witte accenten op een bruine achtergrond die eveneens witte accenten heeft. De letter staat in een gouden kader en is niet opgevuld. Het kader, dat geen bovenzijde heeft en waarvan de onder- en linkerzijde breder zijn, is voorzien van een blauw en rood bloemenmotief met gouden toetsen. De marge is opgevuld met een wijnrankmotief.

Folium CLXXX va

Boek VII begint met een niet-opgepulde 'm' initiaal die blauwkleurig is, witte toetsen en een gouden rand heeft. Ze telt 10 regels. De kolommen zijn breed afgeijnd aan de linker- en onderkant. Ze vertonen een amandelmotief in het rood (links) en in het blauw (onderaan), telkens met witte accenten. Enkel aan de linker- en onderzijde is de marge versierd met een wijnrankmotief. Aan de linkerkant van de initiaal staat een gelige draak met een blauwe gekroonde vogelkop, een blauwrode staart en een rode knapzap aan een blauwe tak.

Folium CCIX rb

Deze acht regels tellende 'n' initiaal luidt het begin in van een gewoon kapittel. De letter zelf bestaat uit een waaier van rode tinten met witte accentjes en is goud omringd. Deze initiaal is opgevuld met een blauw wijnrankmotief op een gouden achtergrond. In het wijnrankmotief zijn nog groene, rode en witte tinten verwerkt. Enkel de b-kolom is omrand met, op de linkerzijde na, brede gouden banden met een bruin, groen en rood bladmotief, doorspekt met een blauwwit lijntje. De onderzijde en de rechterzijde van

het kader zijn uitvoerig versierd met een wijnrankmotief. De linker- en bovenzijde van het kader zijn miniem versierd.

Folium CCLXIX va

De 'n' initiaal op deze pagina telt acht regels. Ze is blauwwit, niet opgevuld en heeft een gouden rand. De kolommen zijn enkel langs de onder- en linkerzijde voorzien van een brede band die een bladmotief tonen in het paars en groen (onderaan) en blauw en rood (links) met witte en gouden afwerkingen. Ook de marge werd enkel langs de linker- en onderzijde opgevuld met een wijnrankmotief en een draakje links naast de initiaal.

*Folium CCLXXIII rb*¹⁹²

Deze laatste initiaal, een 'd' initiaal die zich over tien regels uitstrekt, is bruinwit op een blauwwitte achtergrond met een gouden kader. We herkennen tevens een groen wijnrankmotief op een gouden achtergrond. Het kader, zonder bovenlijn, bevindt zich enkel rond de b-kolom en heeft langs de rechter- en

onderkant een bredere band die versierd is met een blauw, rood en groen bladmotief met witte toetsjes op een gouden achtergrond. Naast de linkerzijde van het kader is de versiering miniem, boven het kader zien we een bruinwitte en blauwwitte versiering met gouden en rode accenten. In de rechter- en onderzijde van de marge is er veel meer versiering. Zo zien we rechts in het midden en onderaan links van het kader dierachtige marginaaltjes met een mensenhoofd. Rechts beneden staat een roodwitte bloem, waarbij in elk blaadje een woord van het beginvers van het Latijnse weesgegroet staat: *Ave Maria Gracia plena dñs tecum.*

3.1.4. VARIA

In deze paragraaf volgt een meer gedetailleerde en meer tekstgerichte beschrijving van reeds vermelde eigenschappen van het handschrift, zoals onder meer gerubriceerde inhoudstafels, met rood en geel benadrukte majuskels en hoofdletters, verschillende

¹⁹² De prent die bij deze paragraaf werd ingevoegd, komt uit de DBNL.

regelhoogten van lombarden, enz. Andere, nog niet besproken elementen, zoals bijvoorbeeld witregels, komen hier ook aan bod.

Doorheen het hele handschrift, van de eerste bladzijde tot de laatste (fol. I ra – fol. CCLXXV rb), wordt de majuskelkolom met geel benadrukt. Daarbovenop komt vooral (maar niet uitsluitend) tussen fol. CLXXXVI ra en fol. CCXVII vb ook rubricering van de majuskelkolom voor, zodat we in dergelijke gevallen een majuskelkolom krijgen in twee kleuren.

Folium VI ra

R. 46 ontbreekt, r. 47 is een weesrijm.

Folium VI rb

R. 21 ontbreekt, r. 20 is een weesrijm.

Folium VII rb

R. 40 ontbreekt, r. 41 is een weesrijm; r. 41 springt in, waaruit we kunnen opmaken dat er plaats is vrijgemaakt voor een eventuele lombarde.

Folium X rb

Op r. 25 bevindt zich een rasuur van een centimeter vlak voor *saen*.

Folium XII va

R. 46 tot r. 49 zijn onderlijnd, vergezeld van een moeilijk leesbare aantekening in de marge: *N^a. v Alisiu(s) Cardinaliu(s)*.

Folium XIII rb

In r. 22 is de ‘e’ van *serapti* op rasuur geschreven.

Folium XVI va

De majuskelkolom is gerubriceerd.

Folium XVII vb

Aangezien in deze kolom én het *Voorwerk* eindigt én de *Brabantse Yeesten* begint, heeft de kopiist enkele regels opengelaten om de overzichtelijkheid te bewaren. Na het *Amen* (r. 5) dat het *Voorwerk* afsluit zijn er zeven regels onbeschreven, waarna de gerubriceerde proloog van de *Brabantse Yeesten* aanvangt. Men kan zien dat de kopiist zijn proloog oorspronkelijk twee regels hoger was begonnen (r. 11), en dat hij nadien de tekst op r. 11 en r. 12 heeft geschrapt om uiteindelijk twee regels lager te herbeginnen.

Folium XVIII r

Na r. 35 werden vijf regels opengelaten, en de daaropvolgende regels (r. 41 en r. 42) zijn gerubriceerd. Na deze regels werden opnieuw acht regels onbeschreven gelaten.

Folium XVIII v

De volledige pagina wordt ingenomen door de inhoudstafel in rubriek; in de tweede kolom zijn r. 41 tot en met r. 48 onbeschreven.¹⁹³

Folium XLI rb

R. 30 heeft geen majuskel.

Folium LXXXII vb

Vanaf r. 17 tot en met r. 27 bevindt zich een donkere vlek; blijkbaar werd de tekst op sommige plaatsen beschadigd, want op r. 20 en r. 21 wordt de tekst door mogelijk een andere hand hersteld.

¹⁹³ Aangezien alle inhoudstafels doorheen het hele handschrift op gelijkaardige manier worden voorgesteld, zullen we ze niet verder individueel bespreken. We vermelden hier enkel de folia waar de resterende inhoudstafels van de verschillende Boeken zich bevinden: XXXIX (Boek II), LXI (Boek III), LXXVIII (Boek IV), XC (Boek V); de kopiist heeft vlak vóór respectievelijk Boek VI en VII wel plaats vrijgehouden voor inhoudstafels, maar die zijn er uiteindelijk niet gekomen.

Folium CXVII – CXVIII

Vanaf fol. CXVII rb, r. 20 is het handschrift onbeschreven. Deze lege ruimte loopt door tot en met r. 50 rb. Aangezien het laatste kapittel van Boek V ontbreekt, is het volgens Stein waarschijnlijk dat de ruimte is opengelaten om dat kapittel er later in te voegen.¹⁹⁴ Een andere verklaring zou eventueel kunnen zijn dat de kopiist de *Voortzetting* wilde beginnen op een nieuw folium, maar dat lijkt erg onwaarschijnlijk, wetende dat men in de Middeleeuwen erg economisch met perkament omging. Bovendien loopt de onbeschreven ruimte nog verder door tot en met fol. CXVIII r. 25 rb, waardoor de theorie van het ontbrekende kapittel uit Boek V aannemelijker lijkt; we besluiten voorzichtig dat de kopiist plaats openliet van fol. CXVII r. 20 rb tot en met fol. CXVIII r. 25 rb, om er het laatste kapittel van Boek V later te kunnen invoegen. Daarna ging hij gewoon met de *Voortzetting* verder, op fol. CXVIII r. 26 rb.

Folium CXIX r en v

Vanaf r.6 rb tot en met r. 50 vb is dit folium onbeschreven. Waarschijnlijk werd deze ruimte opengelaten om er de inhoudstafel van Boek VI in te voegen, maar die is er blijkbaar niet gekomen. Mogelijk beschikte de kopiist niet over deze inhoudstafel, hetgeen blijkt uit twee zaken: ten eerste zijn er de eerste vijf verzen in de rechterkolom van de rectozijde. Daar staat immers :

Daer men inne dal sien bliken
Capitle
Ic bidde der reynder maeght Marie
Dat si mi des wille ghehingen
Dat ict ten eynde mach volbringen

Hoewel de kopiist het over kapittels heeft, kan hij er niet bij vermelden hoeveel dat er zijn; hij doorbreekt hiervoor zelfs het rijmpaar (r. 2 rb – r. 3 rb). Bovendien schrijft de kopiist in de *Voortzetting* geen nummering bij de kapittels, terwijl hij dat daarvoor wel had gedaan; hoogst waarschijnlijk kende hij die nummering dus gewoon niet. We

¹⁹⁴ Stein 1990, p. 280.

kunnen hieruit dus onder voorbehoud besluiten dat Vanden Damme niet over de inhoudstafel van Boek VI beschikte.

Folium CXX r

Onderaan is een scheur in het perkament van ca. 3 cm dichtgenaaid.

Folium CXXIII va

Op r. 19 bevindt zich een rasuur.

Folium CXXXI ra

Er bevindt zich een witruimte van r. 12 tot en met r. 25.

Folium CXXXVI vb

De majuskelkolom is gerubriceerd.

Folium CXLV v

Vanaf deze bladzijde zijn de lombarden niet langer onvoorwaardelijk twee regels hoog; maar verschilt hun hoogte op willekeurige wijze: meestal twee tot vier regels hoog en uitzonderlijk zelfs vijf tot zes regels hoog.

Folium CXLVII

Er bevindt zich een ovaal gat van ca. 0,5 cm doorsnede in de rechterbovenhoek van dit folium, vlak naast r. 2 en r. 3 van de rechterkolom.

Folium CXLVIII va

Op r. 38 is de voornaam van *her (...) vanden Bogaerde* niet ingevuld; in de plaats ervan zien we een witruimte.

Folium CXLVIX va

Op r. 33 is, net als op r. 38 va van het vorige folium de voornaam van *her (...) vanden Bogaerde* weggelaten; in de plaats ervan zien we opnieuw een witruimte.

Folium CLXXXVI ra

Er bevindt zich een witregel ter hoogte van r. 16; r. 15 is bijgevolg een weesrijm.

Folium CLXXX r

Ter hoogte van r. 35 in de linkerkolom is er een witregel, op r. 36 volgt dan een gerubriceerde *Amen*. Na deze *Amen* is er een onbeschreven ruimte die reikt tot r. 50 van de rechterkolom. Vermoedelijk hoorde hier de inhoudstafel van Boek VII thuis, maar die is er blijkbaar niet gekomen.

Folium CLXXXVII rb

Op r. 30 is *verbiede* met een rode lijn doorstreept en met rode puntjes onderlijnd.

Folium CXC ra

Tot hier toe werden er boven of onder kapittelopschriften geen witregels ingelast; vanaf hier gebeurt dat meestal wel, zij het op willekeurige manier: soms enkel boven, soms enkel onder, soms allebei, soms één witregel, soms meer.

Folium CCX va

Ter hoogte van r. 46 bevindt zich een witregel; r. 45 is een weesrijm.

Folium CCXVII vb

In deze kolom bevindt zich een uitzonderlijk grote lombarde in het rood. Het betreft hier de hoofdletter 'I', en ze is zes regels hoog.

Folium CCXX vb

In deze kolom bevinden zich twee witruimten. De eerste begint op r. 38 en eindigt op r. 41, de tweede strekt zich uit van r. 47 tot en met r. 49. Ten gevolge van deze witruimten zijn respectievelijk r. 42 en r. 50 weesrijmen.

Folium CCXXVIII

Onderaan rechts van dit folium is een hoek uit het perkament.

Folium CCXXVI vb

In deze kolom bevindt zich een witruimte beginnend ter hoogte van r. 5 en eindigend ter hoogte van r. 13.

Folium CCXXVI vb

In deze kolom bevindt zich een witruimte van r. 5 tot en met r. 13 en van r. 17 tot en met 18; regel 4 is een weesrijm ten gevolge van die eerste witruimte.

Folium CCXXXII va

Ter hoogte van de eerste regel kleeft in de linkermarge een driehoekig stukje perkament (elke zijde is ca. 1 cm lang).

Folium CCXXXVIII

Dit folium werd uit het handschrift gesneden; de kim is in het midden nog duidelijk zichtbaar.

Folium CCXLVIII r

In de rechtermarge, naast de regels 25 tot en met 30 is het perkament beschadigd; er lijkt een scheur te zijn dichtgeplakt.

Folium CCL r

Onderaan staat een teken in rode inkt, dat er als volgt uitziet: °J, gevolgd door een 1; op de drie volgende folia, telkens op de rectozijde onderaan, wordt °J gevolgd door respectievelijk een 2, een 3 en een 4.

Folium CCLII r

Vlakbij r. 47 van de rechterkolom is een gat in het perkament.

Folium CCLIII ra

In deze kolom vinden we twee witruimtes; de eerste telt acht regels en bevindt zich vlak boven het kapittelopschrift, de tweede telt vijf regels en bevindt zich vlak onder het kapittelopschrift.

Folium CCLV ra

In deze kolom zijn er drie witregels.

Folium CCLVI r

In het midden van de rechtermarge is een gat in het perkament met een ovalen vorm.

Folium CCLVII rb

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 46 tot en met 50 beslaat.

Folium CCLVIII vb

In r. 19, r. 24 en r. 40 ontbreken enkele woorden; uit de context valt af te leiden dat de ontbrekende elementen waarschijnlijk getallen zijn.

Folium CCLXII r

In het midden van de onderrand van dit folium is er een stuk uit het perkament.

Folium CCLXV r

Onderaan dit folium is een scheur in het perkament.

Folium CCLXVI ra

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 28 tot en met 40 beslaat.

Folium CCLXVI rb

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 3 tot en met 10 beslaat.

Folium CCLXX r

Onderaan dit folium is een scheur in het perkament dichtgenaaid.

Folium CCLXXIII va

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 12 tot en met 26 beslaat.

Folium CCLXXIII vb

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 15 tot en met 17 beslaat.

Folium CCLXXV ra

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 39 en 40 beslaat.

Folium CCLXXV rb

In deze kolom bevindt zich een witruimte die de regels 13 tot en met 15 beslaat; hierop volgt de Latijnse zin: *Pro tali precio numquam plus scribere volo.*

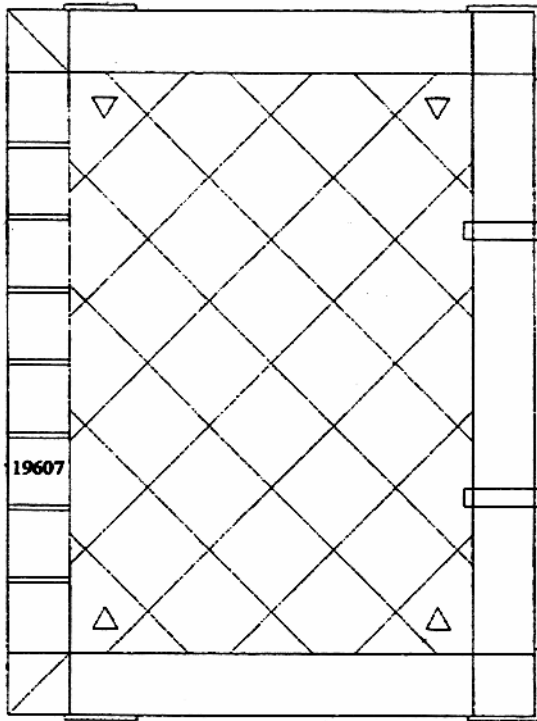
3.1.5. BOEKBAND¹⁹⁵

De band van het Vanden Damme-handschrift is twintigste-eeuws. Het dun hout, dat bekleed is met lichtbruin leder, dient ter versteviging. In dat leder is op het voor- en achterplat van de buitenzijde een ruitmotief gedrukt. Het boek sluit van achter naar voor door de haakjes aan de lederen riemen, die aan de rand van de voorflap vastgehecht worden. Er wordt voor verdere versteviging gezorgd door de metalen verstevigingen aan de hoeken en de metalen topjes op de voor- en achterflap. Er zijn zowel aan de voorkant als aan de achterkant vier van deze metalen toppen te vinden, die elk in een hoek van de band staan. Deze toppen, waarvan de voetjes ietwat decoratief zijn, zijn zeer belangrijk voor de bescherming van de boekband; het boek wordt immers liggend bewaard.

¹⁹⁵ De figuur die in deze paragraaf werd ingelast is overgenomen uit Deklerck 2002.

De bandrug is gerond en kan in acht vlakken verdeeld worden aangezien het zeven dubbele en twee enkele ribben heeft. In het derde vlak kan je de signatuur 19607 aflezen.

De binnenzijde aan de voor- en achterkant is eveneens bekleed met leer. Dit leer, donkerder bruin en harder dan dat van de buitenzijde, is afkomstig van de vorige boekband. Het leer van de binnenzijde bevat enkele kleine gaatjes. Aan de achterzijde werd de rug van deze vorige boekband verticaal opgeplakt, zodat we het opschrift ervan nog kunnen lezen: *DE: CLERK RYM-CHRONYCK VAN BRABAND 19067.*

3. 1. 6. GESCHIEDENIS VAN HET HANDSCHRIFT

In deze paragraaf trachten we op basis van bezitters- en gebruikerssporen de geschiedenis van het handschrift-Vanden Damme te achterhalen en weer te geven.

Dit boec heeft volbracht aldus
Vanden Damme Heinricus
Niet ghedicht, maer volschreven
Opten vryendach omtrint neghen
Uren: die XV in meye ghelach
Als men oec ghescreven sach
Ons heeren jaer XIII hondert

Ende XLIIII wien dat wondert
God sij ghelooft die hem den tijt
Heeft verleent ende respijt
Dat hij die goede stadt daer met
Van Bruesele te vreden heeft ghesedt
Pro tali precio numquam scribere volo¹⁹⁶

Het handschrift-Vanden Damme eindigt met dit colofon¹⁹⁷ dat ons al aardig op weg kan helpen. Het werd geschreven door de kopiist Henricus Vanden Damme, en die vertelt ons dat hij dit handschrift heeft geschreven op vrijdag 15 mei, in 1444. Ook het uur wordt vermeld, maar of Henricus nu negen uur 's morgens dan wel negen uur 's avonds bedoelt is niet geweten. Ook de stad Brussel komt in de colofon ter sprake; blijkbaar schreef Vanden Damme het handschrift in opdracht van de stad. Op het einde van Henricus' colofon schrijft hij bovendien nog een Latijnse zin waarin hij zijn ongenoegen uitdrukt over het schamele loon dat hij gekregen heeft om dit omvangrijke werk te schrijven.

Zoals reeds gezegd werd het handschrift in opdracht van de stad Brussel geschreven. Op folium CCLXXV vinden we na het colofon van de kopiist inderdaad nog een aanwijzing die in die richting wijst: er bevindt zich op die plaats immers een eigendomsmerk van de stad Brussel met de woorden: *sigulum magistratus oppidi Bruxellensis*. Nadat het handschrift in handen was geweest van Jan Frans Willems (1793-1846),¹⁹⁸ kwam het uiteindelijk in 1846 in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Een getuige van deze overdracht is een tweede stempel op hetzelfde folium CCLXXV, eveneens onder het colofon van Vanden Damme. De stempel is van de *Bibliothèque Royale*. Bovendien staat er boven deze stempel *Archives de la ville de Bruxelles Delsaux archiviste*, en hoewel we niet weten wanneer dat juist is geschreven, kunnen we voorzichtig besluiten dat dat moet zijn gebeurd in 1846, toen het handschrift in de

¹⁹⁶ Handschrift-Vanden Damme fol. CCLXXV r.

¹⁹⁷ Colofon: mededeling aan het slot van een werk, waarin de opdrachtgever, de datum van de voltooiing van het schrijven en andere gegevens omtrent het boek vermeld worden.

¹⁹⁸ Ook Willems bracht een eigendomskenmerk aan; op het eerste perkamenten schutblad schreef hij: *MS de M.J.F. Willems acheté 1000 fr. Avec un autre exemplaire de De Klerk*. Waarschijnlijk was het ook Willems die de nummering in Arabische cijfers heeft aangebracht.

Koninklijke Bibliotheek terecht kwam. Een tweede stempel van diezelfde *Bibliothèque Royale* bevindt zich onderaan op folium I.

Zoals reeds gezegd werd aan het eerste perkamenten schutblad een papieren blad gehecht. Op dat papieren blad is weer een strook papier geplakt. Daar staan volgende verzen getranscribeerd:

Men moet bij wijlen laten staen
Die materie ende buiten gaen
Wandelen vast hier, vast daer
In ander materie ende verclaer
Te weten ende tonderschrijden
Van des ons nu te rueren strijden
Ende woorde niet gebracht hier in
Ander materie den rechten sin
En soude die menige niet verstaen
Werde hem geen onderwijs gedaen
Waer sommige saecken ierst uyt rijsen
Dus moet ment somwijls onderwijzen
Ende van buyten verre verhaelen
Ander saecken daer uyt dat dalen
Sommige dingen die geboren
Tot onzer materien te hooren
Des wil ick hier nuw in bringen
En rueren sommige vreemde dingen
Ghij hebt hier voor gehoort al bloot
Den rouwe ende droefheit groot
Die hertoge Anthonis uyt rechter trouwen
Hadde om die doot sijnre vrouwen
Nuw laet icken in sijnre droefheijt
Naer dier natueren cranchheijt
Ende want tier tijt sij u verclaert
Als dedele vrouwe aflijvich waert
Groote tweedracht ende oorloge swaer
Was in den lande van Luydick daer
Ast hier naemaels sals ons geboren

Te schrijvene ende te laten hooren
So wil ick in korter talen
Tbegin des oorloghs hier verclaren (l. verhalen)
In t jaer Ons Heeren, hoert hier naer
xiiic negentachtich jaer,
In meerte den achsten dach
Na costuyme van schrijven doe ic gewach
Des sHets van Luydick heer Aert
Van Hoorne aflijvich waert
Bisschop van Luydick ende naer hen
Gecreech tbidom, ick seker ben,
Jan die jonckxste heer (sone?) verstaet te recht
Van hertoge Aelbrecht
Van Beyeren die hielt in sijn bewant
Henegouw Hollant ende Zeelant,
Ende dese quamp met sijnen vader
Ende sijnen broeder beijde te gader
Den welcken Willem was genant
Her greve van Oostervant
Ende met meer ander groote heeren
Tot Lwijdeck daer hij met grooten eeren
Meerdelijck wert ontfangen claer
xiiic xl ons Heerer iaer
Den thienden dach in julio
Seventien iaer was hij ouwt, also
Was hij te ionck te dien termijne
Bisschop ofte priester te sijne
Maer die paews dispenseerden mede
Bonifacius die te Roomen hielt stede,
Mits desen en schreeff hij hem niet
Bisschop op maer, verstaet tbediet,
Elect van Lwijdick geconfirmeert.
~~Int~~ int iaer Ons Heeren, als staet vercleert,
xiiic xcv claer beschreven
Es eenen twist opgeheven,
Tusschen den Elect, sij u becant,
Van Lwijdick ende sijn goede lant,

Also dat die Elect voorseyt
Thoff ende den stoel der geestelijcheijt
Van sijnen geestelijcken ~~priester~~ gerichte
Transfereerde, ende stichte
Of stelde te Diest, sij u bekant,
Binnen den lande van Brabant
Want van Lwijdick alle de steden
Ende vanden Lande Loon mede
Waeren den Elect algemeene
Ongehoorsaem, sonder alleene
Die stat van Eyck, sonder waen,
Metten slote dat daer leegt aen
Die welcke van Hoorne Heer Hendrijck
Heer van Perweijs seer subtelijck
Als een vroom ridder ende geëert
Ende ten wapenen wel geleert
Gecreech met rechten cloeckicheijt
Tot behoef vanden Elect voorseit
Die hij in desen noet tier stont
Met grooter vromichijt bij stont
Tegen alle die Luydickeren

Wie deze verzen daar heeft neergepend blijft voorlopig een raadsel, maar men vermoedt dat ze van de hand van Bormans zijn. Ook naar de aard van het fragment hebben we het raden. Men ging er aanvankelijk van uit dat dit de verzen van het ontbrekende folium CCXXXIV zouden zijn, maar contextueel lijkt dit uiteindelijk niet te kloppen. Verder onderzoek naar deze verzen is dus vereist.

Naast de hierboven vermelde strook is er nog een stukje papier vastgehecht aan hetzelfde papieren blad. Op de achterzijde ervan staat een aantekening van de hand van Bormans die doet vermoeden dat deze laatste het handschrift een tijd ofwel in zijn bezit heeft gehad ofwel heeft kunnen inkijken. Er staat:

Monsieur

Monsieur Bormans professeur

De l'université de Liège

Op de voorzijde staan enkele aantekeningen met betrekking tot de verschillende handschriften van de *Brabantse Yeesten*:

1° fol. papier. 94 premières feuilles
et la table à la fin de la 1.re moitié
du XVe siècle : le reste jusqu'au 210e
feuille (le 7.e livre.) du XVIIesiècle
à 2 colonnes. (Bibl. de Bourg. n°
17.017. M.W. regarde les 94prem.
feuilles comme autographes
Le ms. A indique dans le Tome II celui de
frere Antoine. Note de W. introd. p. IX.
Tome I.ier introd. p. XXII : la copie de frère
Antoine (fin du XVe siècle. Bibl. Hulthem.
n° 664; 275 feuillets = n° 2 de Mone,
942 pages!) sert de base à l'édit. de W.
Le n°3, désigné par lettre B (Intr. Tom. I.ier.)
n'as aussi que 275 feuillets. ibid p. XXII et
XXIV. Copie faite par Henri van den
Damme par la ville de Bruxelles 1444.
Le n°4. Ms. de Heber. M. De Ram en a
une copie faite par A. Heylen à Tongerlo.
(zie Zantvliet bij Lagust)

Op het papieren blad dat aan het perkamenten schutblad is gehecht staat een verwijzing naar het eerste vers:

Doen Egistius enz. zie deze en de volgende regels in Maerlants Spieghel Historiael bl. 107 vs. 37.

Daaronder volgt een aantekening van Bormans:

Nota: Le feuillet CCXXXIV^e de ce magnifique ms. A été coupé, probablement à cause de sa grande lettre ornée. Le vol doit avoir eu lieu avant 1846, puisque les quatres colonnes du texte du feuillet manquent dans la transcription qui ont été faite pour M. Willems vers cette époque. Cependant son copiste ne s'est pas aperçu de lacunes.

J. H. Bormans

Rechts onderaan de voorkant van het perkamenten schutblad zelf bevindt zich een klever met de volgende informatie:

Bibliotheca Rega Belgica

Codices Manuscripti

Inv.: 19607

Cat.: 5638

Form: B

Aan folium CCLXXV is een blad gehecht met daarop de volgende tekst:

Sulfriedus Petri non intellexit Zantvlietium ubi causam refert cum Burgundus et Arverpius Bavaro presto non fuerint. Pag 80 int. coll. cum 102 fin. cf. A(ley) vs 409 procedentibus. Vs 460 sgg. en Zantvliet p 103 per omnia consonant, sed porta explicitoir et Prior Staende strijd Grim. oorl. vs. 2744: Maer te geenens staenden sride en quamet in ghenen siden ñt.

Op deze tekst volgen cijfers die vermoedelijk boek- en folia- aanduidingen zijn van één van de bezitters of gebruikers van het handschrift.

Tenslotte staat er in de rechterbenedenhoek van folium CCLXXV v nog de rekening van de illustrator en de kopiist:

XI vergulden letteren met dubbelen stocken, elcke VIII stuvers

Twee met inckelen stocken, elke VI stuvers

VII hondert letteren van twee stocken, elc hondert VIII stuvers

Item, XXXV quaternen gescreven, houdene elc quaterne

XVI^c [regels] val^t. LVI^m, elc duyst drie nuwe stuvers.

3. 2. INHOUD

Zoals bekend, begint het handschrift Vanden-Damme met een voorwerk. De eerste woorden daarvan zijn:

Doen Egystus ende Orestes coninghe waren sijt seker des. *(fol. I ra)*

Dit voorwerk eindigt met de woorden:

Dies moet wesen mijn volleest
Die Vader die Sone die Heylege Geest.

Amen. *(fol. XVII vb)*

Na het voorwerk begint de *Brabantse Yeesten*. Daar kunnen we als eerste woorden lezen:

Dies die prologhe sonder waen
Vanden iersten boeke wilt mi *verstaen* *(fol. XVII vb)*

Wanneer de *Brabantse Yeesten* wordt afgesloten, volgt er dit expliciet:

Daer op lach ter selver stont
Marien Magdalenen avont *(fol. CXVII vb)*

Het incipit van de *Voortzetting* is het volgende:

Des Vaders almechticheit
Des Soens ewege wijsheit
Die goedertierenheit
Scheilichs Gheest *(fol. CXVIII rb)*

De *Voortzetting* eindigt met deze woorden:

Dat hem God na dit corte leven
Wille sijn eweghe bliscap gheven

Amen

(fol. CCLXXV rb)

Hierna volgt nog het colofon, dat in 3.1.6. reeds gegeven werd.

HOOFDSTUK 5: EDITIEPRINCIPES

In dit hoofdstuk worden de gebruikte editieprincipes besproken. De editie is paleografisch-diplomatisch met de volgende kenmerken:

- De tekst wordt zo getrouw mogelijk gevolgd, eventuele problemen worden in de voetnoten vermeld.
- De allografemen *u, v, w, uu, i* en *j* worden naar hedendaags gebruik genormaliseerd.
- De verschillen tussen de ‘ronde’ *r* en de ‘rechte’ *r* en de verschillen tussen de ‘lange’ *s* en de ‘ronde’ *s* worden genegeerd.
- Het hoofdlettergebruik wordt aangepast aan de hedendaagse gewoonte, wat betekent dat persoons- en plaatsnamen en eventuele afleidingen hiervan met een hoofdletter geschreven worden. Elke versregel begint met een hoofdletter. Als het begin van een zin niet samenvalt met het begin van een versregel, wordt het eerste woord van die zin niet met een hoofdletter geschreven omdat syntactische eenheden niet d.m.v. interpunctie geëxpliciteerd worden.
- De interpunctie in het handschrift aanwezig wordt onveranderd overgenomen.
- De spelling wordt niet genormaliseerd of geüniformeerd.
- Paragraaftekens die in het handschrift voorkomen worden nagebootst met ¶.
- De in het handschrift voorkomende lombarden worden in de editie gemarkeerd door kapitaal en vet en worden op ware grootte overgenomen.
- Romeinse cijfers worden overgenomen en in klein kapitaal geschreven. De begrenzingspunten worden niet overgenomen.
- Correcties die reeds in het handschrift voorkomen, worden op de betreffende plaats overgenomen en gemarkeerd. Interlineaire of marginale toevoegingen worden gemarkeerd d.m.v. <+...>; doorhalingen of expungeringen d.m.v. <-...>; verplaatsingen d.m.v. <...>. Waar nodig wordt een toelichting in het notenapparaat aangebracht.
- De regels worden per vijf verzen genummerd. Deze regelnummering wordt in de linkermarge aangebracht. Folioaanduidingen worden tussen rechterhaken en in het vet aangebracht in de rechtermarge.
- De afkortingen worden opgelost en gemarkeerd; de toegevoegde letters van de oplossing worden gecursiveerd. De oplossingen van pseudo-Griekse afkortingen en afkortingen d.m.v. stenografische tekens worden helemaal gecursiveerd. De oplossing van de afkortingen richt zich naar eventuele voluit geschreven vormen die in de tekst voorkomen. Als de voluit geschreven vorm in meerdere varianten voorkomt, wordt voor de meest voorkomende vorm gekozen. Als in de tekst zelf geen voluit geschreven vorm wordt aangetroffen, wordt rekening gehouden met de dialectologische eigenschappen van de tekst.
- Woordverklaringen worden in het notenapparaat opgenomen.

- Onzekere lezingen worden tussen ronde haakjes geplaatst. In het geval dat de tekst onleesbaar is, wordt het geschatte aantal onleesbare tekens als punten tussen de ronde haken gezet.
- Kapittelopschriften worden geïsoleerd d.m.v. witregels.

In de onderstaande lijst wordt een overzicht gegeven van de gebruikte afkortingen en hun oplossingen in K.B. 19607, fol. 236 va, 33 – fol. 247 ra, 15. De getallen verwijzen naar de verzen.

Afkorting	Oplossing	Tekstvoorbeeld	Voluitgeschreven vorm
-	<i>n</i>	amman (5)	amman (22)
	<i>en</i>	ontfaen (20)	ontfaen (15)
	<i>m</i>	hem (63)	hem (72)
en	<i>ende</i>	ende (127)	ende (133)
'	<i>aer</i>	haer (165)	haer (244)
	<i>er</i>	hertoge (201)	hertoge (291)
	<i>re</i>	greve (359)	greve (195)
	<i>at</i>	dat (27)	dat (36)
	<i>et</i>	met (893)	met (882)
	<i>iet</i>	niet (880)	niet (862)
.ee.	<i>coninc</i>	coninc (242)	coninc (*1510)
S	<i>Sinte</i>	Sinte (472)	Sinte (459)
P	<i>per</i>	perde (1232)	/
	<i>pro</i>	provancheren (498)	gheprovanseert (525)
Bourg. ^{en}	Bourgonyen	Bourgonyen (243)	Bourgonyen (173)
ihrlm	<i>Jherusalem</i>	<i>Jherusalem</i> (200)	/

Hoe Jan Cluytinck Everaerts sone Amman¹⁹⁹ te Bruesele wert ende [236va]
waer toe hij hem verbant

- H**ier na te wetene dat seggic dij
Twee daghe in septembri
Ontsette die hertoge te dier tijt
Janne Taye van Eelwijt
5 Ende maecte amman dit waere dinc
Te Bruesele Janne Cluetinc
Sone wilen Everaerts hout u daer an
Clueting ende die selve Jan
Heeft des andersdaegs ghegeven
10 Sijn open beseghelde brieve²⁰⁰ bescreven
Die inder substantien²⁰¹ sijts ghewes
Begrepen²⁰² dat hier na volgende es
¶ Want mijn lieve ghenedege heere
Die hertoge heeft een wijltijts zeere [236vb]
15 Uyt informatien der gheender twaren
Die mijn vrienden niet en waren
Noch oec der tijt en sijn tot desen
Op mi vertorent ende gram ghewesen
Nu heeft ghelieft mi sonder waen
20 Tsier gunsten ende vrienescap ontfaen
Ende mi nu verstaet die zaken
Sinen amman van Bruesele te maken
Soe eest dat ic verstaet die dinc
Jan geheeten Cluetinc
25 Everaerts Cluetincs sone dits waer
Enen yeghelike²⁰³ doe te weten claer
Dat ic boven den eedt die ic saen²⁰⁴
Vanden ammanscape hebbe ghedaen

¹⁹⁹ *Amman*: ook amptman: schout, drost of ambtenaar.

²⁰⁰ *open beseghelde brieve*: akte met uithangend zegel.

²⁰¹ *inder substantien*: in wezen.

²⁰² *Begrepen*: inhoud.

²⁰³ *yeghelike*: elk, ieder.

²⁰⁴ *saen*: zoëven, pas.

Minen ghenedegen heere hebbe met lieve
30 Ende ghelove midts desen brieve
Bij trouwen mijnder kerstenheiden
Eeren ende sekerheiden
Met opgherechten vingheren ghereede
Ende met ghestaefden²⁰⁵ ede
35 Lijflic ten heyligen hebbe ghesworen
Dat ic hem ende die daer toe hoeren
Minen lieven heeren magen ende vrienden
Die my ter gunsten ende vrientscap dienden
Van minen lieven ghenedeghen heere
40 Hebben geholpen ende ghevoirdert zeere
Als van Grimbergen heere her Jan
Heere van Assche ende voirt an
Jan van Assche sijn sone met gheere
Bernt uten Enghe ende Reynere
45 Monts zijn raetsliede vercoren
Ende Rutgheer van Tefelen wilt nu hoeren
Gheheeten Boene sijn secretarijs
Ende voirt allen andren in alderwijs
Dieneren ende vrienden min ende mere
50 Van minen voirseiden ghenedegen heere
Die hij verantwerden silt sonder zij
Met onscheide ende die hij
Ghevoirdert wilt hebben over al
Mijn leefdaghe bliven ende wesen sal
55 Goet ende ghetrouwe in allen keere
Ende minen voirseiden ghenedegen heere
Onderdenich ghehoersam sijn ende ghereet
In allen zaken ende daer ict weet
Sijn recht ende heerlijkheit openbare
60 Helpen houden jegen wien dat ware
Ende met live met goede tot alle desen
Verantwerden alst te doene sal wesen
Ende dat ic hem ende minen sijn u bekant
Heeren maghen²⁰⁶ vrienden voere ghenant

[237ra]

²⁰⁵ *ghestaefden ede*: een voorgezegde (en vervolgens nagezegde) eed.

- 65 Ende allen gheenen groet ende smal
Daert mijn heere begheren sal
Haer argste waernen²⁰⁷ daer ict weet
Huer vrome huer beste vordren ghereet
Ende verwerven na alle mijn macht
- 70 Ende lijf ende goet ende alle mijn cracht
In allen stucken truwelijc²⁰⁸ sonder letten²⁰⁹
Ende ongheveynst bij hem setten
Ende hem bewisen in alder mate
Al dat een goet ondersate
- 75 Ende ghetrouwe dienere in allen keere
Ende vrient mach sinen rechten heere
Magen ende vrienden sijts ghewes
Ende van eeds wegen sculdich te doene es
Met woirden met wercken als man van eeren
- 80 Sonder enich simileren
Ende dat ic mij dan voert anne
Ghijsbrechts Pyppenpoy ende her Janne
Den hertoge daer ic voere af telde
Noch die oic vanden Heetvelde
- 85 Nemmermeer haere gheen van al
Aendragen noch onderwinden en sal
Noch oec en gheenen dan hen
Enegherhande dienst meer no men
Vrienscap liefde gunst ocht minne
- 90 Doen noch bewisen in gheenen sinne
Der welcker ic op trouwe voere ende na
Eere ende eede te male af ga
Ende af wesen wille vort meere
Het en waere dat mijn ghenedege heere
- 95 Ende mijn vriende daer wij voere af talen
Mij anders hieten ende bevalen
Ende oft ic emmermeer sijts ghewes
Contrarie dade van des voirseit es

²⁰⁶ maghen: verwanten.

²⁰⁷ waernen: vrijwaring.

²⁰⁸ truwelijc: trouwelijk.

²⁰⁹ letten: vertraging.

- Oftic iet dade oft holpe stercken
- 100 Vort sette voirt keerde *in* woorden *in* werken
 Oft in rade heymelijc oft openbaer
 Bij mi selven oft bij wien het waer
Dat wesen mochte in eneghen keere
 Jeghen minen ghenedege*n* heere
- 105 Ende minen andren heeren ghemeyt²¹⁰
 Magen ende vrienden voirseit
 In al oft in deele oft bij wien
 Ende in wat vueghen²¹¹ *dat* mocht gheschien
 Soe kinnic mi selven nu als dan
- 110 Meyneedich valsch *versworen* man
 Ende wille dier voere²¹² in allen keere
 Ghenuempt²¹³ geacht sijn *emmermeere*
 Gherekent gehouden tot int fyn
 Van allen den gheenen daer voere mach sijn [237rb]
- 115 Mijns oft mijns namen na of bij
 Emmermeer ghewaegt waer het dat²¹⁴ sij
 Dits die s(u)stantie des briefs ende sen
 Met meer woirden beghrepen daer in

Vanden Andren Raetslieden die de Hertoghe Jan van Brabant maecte ende onthielt

- A**ls die heere van Assche dus vore *vercleert*
 Ende dandere waren ghecorrigeert²¹⁵
 Heeft hertoge Jan van Brabant
 Sinen staet ghemuteert²¹⁶ te hant
 Ende verandert wilt nu hoeren
 Ende tot sinen rade ghecoren
- 125 Ende regemente verstaet den sen
 Minen heere den abde van Hafflighem

²¹⁰ *ghemeyt*: ontspannen.

²¹¹ *vueghen*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Misschien is dit een aanduiding dat het om een klinker gaat en niet om een *m*, *n* of een dergelijke 'streepjesletter'.

²¹² *dier voere*: clisis die er voere; voorgenoemde.

²¹³ *Ghenuempt*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Misschien is dit een aanduiding dat het om een klinker gaat en niet om een *m*, *n* of een dergelijke 'streepjesletter'.

²¹⁴ *het dat*: lees 'dat het'.

²¹⁵ *ghecorrigeert*: bestraft.

²¹⁶ *ghemuteert*: ommuurd.

- Ende heeren Janne van Cuyck sijts wijs
 Heere van Hoeghstraten ende her Cornielijs
 Van Liedekerke die te Lens was heere
 130 Diericken van Meerhem dits waere leere
 Die tier tijt heere van Bockstel was
 Her Reynere van Berghen sijt seker das
 Heere te Geele ende te Mertsena
 Van Cortenberge meester Amant daer na
 135 Doctor inder godheit²¹⁷ ende deeken
 Tsinte Donaes te Brugghe hoert mi spreken
 Heer Willeme van Ghent tot Meerwijck heere
 Heeren Everaernde Tsherclaeus ende voirt meere
 Claese vanden Werve aldus hoerdic
 140 Ende van Gheemert Gheerlijc
 Welcken thienen oft den sessen van hen
 Gaf hertoge Jan verstaet den sen
 Alselcken macht als hij dat wet
 Den heere van Assche ende den andren met
 145 Vortijts hadde ghegeven met lieven
 Ghelijc alst blijct biden brieven
 Van haerer commissien²¹⁸ die ghegeven
 Waren te Bruesele ende ghescreven
 Int selve jaer twintich seggic dij
 150 Elleve daghe in septembri

Hoe de Baenroetsen²¹⁹ metter Stad van Luevene den Greve van Simpoel uyt Vranckerijcke daden halen

BInnen desen tijde dits waerheit fijn
 Die wij nu voirleden sijn²²⁰
 Als die ghedeputeerde²²¹ daden aerbeyt

- Vanden drien goeden steden voirseit
 155 Bruesele Antwerpen hoerdic sagen

[237va]

²¹⁷ *Doctor inder godheit*: theoloog.

²¹⁸ *Van haerer commissien*: van zijn opdracht.

²¹⁹ *Baenroetsen*: een edelman die het recht had “baniere” te binden, onder een eigen banier of vierkante vaan welgeboren mannen ten strijde te voeren; baanderbeheerder.

²²⁰ *Die ... sijn*: die nu verleden tijd is.

²²¹ *ghedeputeerde*: geachte.

- Ende* tsHertoghenbossche die doen lagen
 Te Cortenberge ghelijc als dat
 Voirscreven es ende inder stat
 Van Lovene sagen sij u bekant
 160 Die baenroetse *ende* edele van Brabant
 Die *hem* pijnden te weckene syts ghewes
 Die stede aen *hem* alst voirseit es
 Des ghelijc screven sij met minnen
 Aen *miere* vrouwen der hertoghinnen
 165 *Ende haer* moeder seggic u bloet
 Die doen lagen tot Keynoot
Ende die screven *hem* weder alsoe dat
 Die edele *ende* van Lovene die stat
Hem troesten ende *verlieten* in allen zinnen
 170 Op mier vrouwen der hertoginnen
 ¶ Het es te wetene oec voirt an
 Ter tijt als die hertoge Jan
 Van Bourgonyen uit Brabant sciet
 Doen hij *daer* quam verstaet dbediet²²²
 175 Om die *momborie*²²³ *sonder* sneven²²⁴
 Van Brabant *hertoge Janne* sijns neven
Dat hij doen voerde met hem
 Phylipse sinen neve dit *vernem*
 Van Brabant dat seggic dij
 180 Greve van Simpoul *ende* van Lyney
 Die brueder was sij u bekant
 Van hertoge *Janne* van Brabant
 Die welcke van dier tijt voirt an
 In Vranckerijc bleef *biden* hertoge Jan
 185 Van Bourgonyen sinen oem
Ende na die doot van *dien* nemt goem
 Bij *hertoge* Phylipse sijns oems sone
 Alsoe *dat* teender tijt die gone
 Phyliphs van Brabant wel gheraect
 190 Van *sconincs* weghe wert ghemaect

²²² *dbediet*: clisis: dat bediet: de verklaring.

²²³ *momborie*: voogdijschap.

²²⁴ *sneven*: dwalen.

- Overste capiteyn van Parijs
Nu worden die edele des sijt wijs
Te Lovene liggende soe beraden
Dat si in Vranckerike rijden daden
- 195 Om den voirseide greve sijts vroeder
Phylipse hertoge Jans broeder
Van Emichoven brueder Emonde
Meester van Chantray tier stonde
Der ordenen dit wel vernem
- 200 Van Sinte Jans te Jherusalem
Als hertoge Jan dat hoerde vermonden
Dat die edele om sinen brueder sonden
Wert hij te rade altehant
Om sijn comst te benemen²²⁵ dat hij sant
- 205 Toten selven sinen brueder verstaet den sen [237vb]
Ende aen sinen neve van Bourgonyen
Janne heere van Aa ende Hoghesteyn
Met brieve van gheloeve ghelast cherteyn
Hem aen te bringene dat ghijt wet
- 210 Dat die edele ende somege steden met
Hem pijn den hertoge voirseit
Aen sijn hoege heerlijkheit
Te vercortene sonder sij
Begherede daer omme dat sij
- 215 Van Bourgonyen die hertoge enti grave
In Brabant wouden scriven ave
Den selven edelen ende steden dat nype
Dat sij van haren mesgripe
Aflaten wouden noch voirt an
- 220 Ende aldus hoopte hertoge Jan
Dats niet en behoefde dit onthoude
Dat daer ome²²⁶ afcomen soude
Sijn brueder van Saintpoul vore ghenant
Inden voirseiden lande van Brabant
- 225 Maer daer volghde jegen cherteyn

²²⁵ *Benemen*: er staat een nutteloze nasaalstreep boven de laatste *n*, waarschijnlijk een kopiistenfoutje.

²²⁶ *ome*: ik zou een nasaalstreep verwachten om *omme* te bekomen, maar er staat er geen. Misschien een kopiistenfoutje.

Soe lange die meester van Chantreyn
Dat ten lesten van Saintpoul die grave
Met hem uyt Vranckerike quam ave
In Brabant int voirseide jaer
230 XIII^{xx} wet voir waer
Dat hij binnen quam dat seggic dij
In die maent van septembri

Hoe hertoge Jan van Bruesele schiet ende waer hij toech tot dat hij te Tricht quam

A Ls die grave van Saintpoul sijts ghewes
In Brabant uut Vranckerijc comen es
235 Heeft hij hertoge Janne onghecesseert²²⁷
Sijnen brueder te Bruesele ghevisenteert²²⁸
Daer na trac hij herde saen
Te Lovene ende heeft soe vele ghedaen
Dat mijn vrouwe die hertoghinne
240 Ende haer moeder quamen te Lovene inne
Uyt Henegouwe ende des ghelijcke
Soe hebbe die coninc van Vranckerike
Entie hertoge van Bourgonyen²²⁹ tien stonden
In Brabant haer ambassiatuers ghesonden
245 Die welcke ernstelijc ende zeere
Ende van Saintpoul mijn voirseide heere
Vele spraken hielden sonder vermiden
Metten hertoge ter eender ziden
Ende ter ander sijden sijts vroeder
250 Met mier vrouwen ende haere moeder
Ende metten baenroetsen ende edelen
Die te Lovene lagen verstaet den sen
Soe dat ten utersten waert gheordineert
Bij middele mijns heeren vore vercleert
255 Van Saintpoul ende der ambassiatore
Die ic ghenuempt hebbe hier vore

[238ra]

²²⁷ *onghecesseert*: meteen, onmiddelijk.

²²⁸ *ghevisenteert*: bezocht.

²²⁹ *Bourgonyen*: afkorting opgelost naar analogie met *Bourgonyen* op v. 173. Het komt nog voluit geschreven voor in de tekst, altijd in deze schrijfwijze.

Een dachvaert die soude ghehouden wesen
 Inder stat van Vilvoorden soe wij lesen
 Biden hertoge ende der hertoginnen
 260 Ende den edelen om daer binnen
 Inder herbergen te sine dat seggic dij
 Des sondaegs XXIX in septembrij
 Tot welcken daghe dit versinne
 Quam mijn vrouwe die hertoghinne
 265 Ende haer moeder entie edele mede
 Ghereden van Lovenen uter stede
 Entie greve van Saintpoul soe wij hoerden
 Quam van Bruesele te Vilvoorden
 Maer hertoge Jan dits waer bediet
 270 En quam tot diere dachvaert niet
 Maer des anderdaegs doe ic gewach
 Des maendaegs opten lesten dach
 Van september hoert mi rueren
 Des avonts omtrint der sester uren
 275 Es hij sonder enich beiden
 Van Bruesele heymelijc ghesceiden
 Ende men gaf te verstane al dare
 Dat hij ziec ende onlustich ware
 Ende datti mids dien verstaet dit wel
 280 Bij hem hebben en woude niement el
 Dan her Everaerde Tserclaes ende II of drie
 Sinen camerknechten de welcke dye
 Die spise droegen int openbare
 In sijn camere recht oft daer ware
 285 Maer neen hij niet hij was wech ende met hem
 Jan van Aa ende sijn sone Costen
 Ende noch meer andere in liege u niet
 Als Gheerlec diemen van Ghemert hiet
 Robbrecht van Assche Diederijc de Loese
 290 Ende dese leiden seeght die gloese²³⁰
 Den hertoge Janne onder hen
 Des nachts al buten Mechelen

²³⁰ *gloese*: of glosse; (voor een geschrift geschreven) verklaring, opheldering, commentaar.

Over die brugghe te Musene doe ic ghewach
Des disendaegs opten yersten dach
295 Der maent octobris quamen sij
Op tslot te Gelmen dat seggic dij
Dat heere van Hoeghstraten toe behoerde
Ende van daer trac voirt met corten wo(o)rde
Die hertoge des ander daegs daer naer
300 Bijden Bossche tot Herlaer [238rb]
Ende daer quamen bij hem cort na tgone
Die heere van Assche ende Jan sijn sone
Bernt uten Enghe dat elc verstae
Rutgheer Boene ende daer nae
305 Trac hertoge Jan altehant
Op dat huys te Nuwelant
Dat Gheerlec van Gheemert hoerde toe
TsHertoghenbossche trac hij doe
Daer bleef hij liggende hoert na mij
310 Toten achsten dach van novembrij
Binnen welcken tijde hij eens trac dits waer
Tot Buchoven ende bij hem waren daer
De joncheere van Cleve ende van Gasbeke
Ende die heere van Assche zekerleke
315 Ende die sine ende na dat
Trac hij weder ten Bossche int stat
Namaels trac weder sij u bekant
Die hertoghe tot Nuwelant
Ende van daer tot Hees daer bij hem quam
320 Die joncker van Cleve als ic vernam
Die heere van Heynsberge die proofst van Aken
Entie heere van Assche verstaet die zaken
Metten sinen ende hilden aldaer
Tsamen heymeliken raedt dats waer
325 Die hertoge Jan quam weder na dat
TsHertoghenbossche in sine stat
Te Nuwelant toech hij weder daer naer
Die joncker van Gaesbeke quam bi hem daer
Die heere van Assche ende dandere met

- 330 Van Nuwelant toech hij onghelet
Toten dorpe dat Duerne heet bij namen
Daer inden velde bi hem quamen
Die heere van Heinsberge dits waerhede
Die heere van Assche ende dandere mede
- 335 Houdende daer dat ghijt verstaet
Haeren heymeliken raet
Die hertoge toech weder omme dats waer
Tot sHertoghenbossche: ende naer
Allen desen es die hertoge Jan
- 340 Des vryendaegs gheport van dan
Achte in november dat sij u cont
Ende es ghetogen tot Helmont
Ende alsoe voirt trac hij te richt
In sijnder stat van Maestricht
- 345 Daer bleef hij liggende des seker sijt
Nu willicken te deser tijt
Daer laten ende wille u bedieden
Die zaken die binnen dier tijt geschieden
In Brabant sint dat als boven steet
- 355 Die²³¹ hertoge heymelijc uyt Bruesele reet [238va]

²³¹ Die: deze lombarde is versierd met een humoristisch hoofdje.

Hoe die Greve van Simpoul Rewaert²³² van Brabant wert ghemaect ende van Hoesdeyn ende Sinte Gheertruden Berghe.

INt capittel hier vore gavic te kinnen
Hoe beide die vrouwen die *hertoginnen*
Mijn *vrouwe van Brabant ende* haer moeder
Ende *greve van Saintpoul* tsants behoeder
360 Van Brabant: sijn die edele *ende* tsteden

Tot Vilvoorden ter dachvaert ghereden

Die gheordineert was al daer

Gehouden te werdene wet vor waer

In september den XXIX^{ten} dach

365 Als ic u vore dede ghewach

Ende als men *vernam* die *waerheit* das

Dat die hertoge wech gereden was

Heymelijc uyt Bruesele der stede

Die baenroetse edele *ende daer* mede

370 Die stede die *daer* ter dachvaert quamen

Worden eens *ende ghedroegen* tsamen

Dat sij bij rade *ende* wetentheit

Der ambassiatoers voirseit

Sconincx van Vrancerijke verheven

375 *Ende* tshertogen van Bourgonyen vorscreven²³³

Den *greve van Saintpoul* doe ic ghewach

Des disendaegs opten *yersten* dach

Der maent octobris ongespaert

Van Brabant *coren*²³⁴ teenen ruwaert

385 *Ende* alsoe sijn des sijt vroeder

Mijn *vrouwe van Brabant ende* haer moeder

Entie *greve van Saintpoul* te hant

Metten edelen *endesteden* van Brabant

Van Vilvoorden *gescheeden* hebbic *vernomen*

390 *Ende* inder stat van Bruesele comen

Sanderdaegs *wert overdragen* cherteyn

Dat men *Sinte Gheertruden berge ende* Huesdeyn

²³² *Rewaert*: landvoogd, rijksbestuurder.

²³³ *vorscreven*: er lijkt een nasaalstreep boven de *v* te staan in plaats van boven de *e*.

²³⁴ *coren*: kiezen.

- Weder crigen soude ende winnen
Soe dat *ten* stervene der hertoginnen
- 395 Ende *versueke*²³⁵ dat hijt wet
Haer brueders van Saintpoul met
Als ruwaert des lants te hant
Die edele *ende* stede van Brabant
Met enen *schonen heere* gheendt²³⁶
- 400 Te Breda *quamen ende* daer omtrent
Des donderdaegs *den* XVII^{sten} dach
Die in die voirseide maent *octobris* ghelach
Van *daer* toech mijn *vrouwe* ongespaert
Ende van Saintpoul *haer* brueder die ruwaert
- 405 Met *hem* die *heere* van Rotselaer [238vb]
Die joncker van Montiouwe *daer* naer
Die joncker van Dyest: Jan van Glymes *nemt goem*²³⁷
Heere van Berghen opten Zoem
Heinrijck van Rotselaer een eerbaer man
- 410 Ende van Schoenhoven de *jonghe* Jan
Ende meer edele *verstaet den* sen
Ende *hueren lieden* van wapenen
Van Breda tot Hoesdeyn *ende* daer
Worden *sij* inne ghelaten dits claer
- 415 Tot slants behoef²³⁸ van Brabant
Mijn *vrouwe* die hertoghinne te hant
Werdt *daer* ontfangen met *groter minne*
Ende gehuldt²³⁹ als hertoghinne
Van Brabant *ende* sij beval *daer* naer
- 420 Arnde van Stevenbergen dats waer
Haren drossate ende kasteleyn
Des lants *ende* slote van Hoesdeyn
Bider trouwen hulde wilt verstaen
Die welcke hij haer hadde gedaen
- 425 Ende sculdich *waere* dats cherteyn

²³⁵ *versueke*: vragen.

²³⁶ *gheendt*: beëindigd.

²³⁷ *nemt goem*: merk op.

²³⁸ *Tot slants behoef*: ten dienste van het land.

²³⁹ *Gehuldt*: eer bewezen.

- Dat hij tstat *ende* tslot van Huesdeyn
 Metten *lande* datter toe behoert
 In soude houden²⁴⁰ *ende* bewaren voort
 Tot behoef sij u bekant
- 430 Des voirseiden lants van Brabant
 Oft die *overgheven* sonder failgeren²⁴¹
 Inden handen mijns voirseiden heeren
 Van Saintpoul des greven ghemeyt
 Tot behoef des lants voirseit
- 435 Om *daer omme* hoert mi scriven
 Doe alselcken cost te bliven
 Als die *greve van* Saintpoul *ende* tdlant
 Die Baenroetse *ende* edele van Brabant
 Ghedaen hadden in allen zinne
- 440 Om Hoesdeyn te nemene *inne*
 Te besetten *ende* te bewaren
Ende te beliggene hoert mi *verclaren*
 Sinte Gheertruden *berghe*: *ende* die sij
 Noch *doen* souden dat seggic dij
- 445 Na desen als die hertoghinne
 Entie *greve van* Saintpoul dit *versinne*
 Ende die edele vore ghenant
 Die stat van Hoesdein slot *ende* lant
 Beset hadden *ende* wel bewaert
- 450 Met volcke van wapenen ongespaert
 Des saterdaegs scieden *van* daer
Ende quamen des avonts *daer* naer
 Int stat *van* Breda dat seggic dij
Ende tsondaegs twintich in octobri
- 455 Trac die *greve van* Saintpoul te hant [239ra]
 Metten edelen *endesteden* van Brabant
 Sonder alleene gheloeves mye
 Tstat vanden *Bossche metter* meyerie²⁴²
Ende voere Sinte Gheertruden *Berghe* getoghen
- 460 Die hebben sij vaste *ende* *vermogen*

²⁴⁰ *In soude houden*: bezet zou houden.

²⁴¹ *failgeren*: te kort schieten.

²⁴² *meyerie*: grondgebied van het gezag van een meyer, rentmeester.

- Belegen *zeere* mechtich al omtrint
 Sonder beveil. wille ende *consent*
 Hertoge Jans haers *heeren* doe ic gewach
 Die tsHertogen bossche noch al doe lach
- H**Et es claer te wetene want
 Hertoghe Jan van Brabant
 Tregement der lande als ic *voere* seide
 Van Hollant ende Zeelant beide
 Over hadde ghegeven des nempt goem
- 470 Hertoge Janne van Beyerens *sinen* oem
 Soe hielt die stat des seker sijt
 Van *Sinte* Gheertruden Berghe tier tijt
 Ghelijc als deden sij u bekant
 Die *ander* steden van Hollant
- 475 Hertoghe Janne van Beyerens
 Voor huere *ruwaert* *verstaet* *den* sen
 Ende *waeren* in sijnre gehoersamheiden
Maer Diederijc vander Merweiden
 Die welcke was dat wet cherteyn
- 480 Op tslot vanden Berghe casteleyn
 Hilt met mier vrouwen der *hertoghinnen*
 Van Brabant hij en woude in gheenen *sinnen*
 Hertoghe Janne van Beyerens *voere* *verclaert*
 Hulden noch houden voor Ruwaert
- 485 Noch *hem* gheensijns gehoersam wesen
 Hertoge Jan beval mids desen
 Der stat *dat* sij in gheenen sinne
 Provande *ten* slote liet vueren *inne*
 Ende om dat te bewaerne bat
- 490 Leide hij volc *van* wapenen in tstat
 Als nu die casteleyn wert gheware
 Dat die vitailgie²⁴³ *hem* viel *contrare*²⁴⁴
 Om tslot te houdene socht hij te hant
 Troest aen dlant van Brabant
- 495 Die *daer* sijn comen met moghentheit

²⁴³ *vitailgie*: levensmiddelen, mondkost.

²⁴⁴ *viel contrare*: tegenstrijdig.

- Als ic u vore hebbe gheseit
Om *hem ende* tvorseide slot van dien
Te *provancherene*²⁴⁵ ende te versien
Binnen dien tijden dat theer dus lach
- 500 Voor de Berghe alle den dach
Seidemen voor zeker waer
Dat hertoghe Jan van Beyeren daer
Metten Hollanders met nide
Ende Zeelanders comen soude te stride
- 505 Ende soude met *hem* bringen te hant [239rb]
Hertoge Jans baniere van Brabant
Ende mids dien soe hiltmen raet
Int theer van Brabant oft die daet
Alsoe ghesciede als men dede verstaen
- 510 Wat sij daer jeghen wouden aengaen
Daer op dat eneghe seiden schiere
Dat sij jeghen haers heeren baniere
In gheender manieren striden en wouden
Die ander seiden dat sij souden
- 515 Jeghen die ghene striden met machten
Die tonrecht huers heeren baniere brachten
Te velde: om die²⁴⁶ sij u bekant
Te crigene uter onrechter hant
Ende weerdichlijc verstaet die woorde
- 520 Weder te bringene daer sij behoerde
Theer van Brabant dats gheen zaghe
Lach aldaer omtrint X dage
Voor Sinte Gheertruden Berghe al bi
Binnen welcken tijde dat sij
- 525 Tslot hebben gheprovanseert met gheere
Van vitalien ende van gheweere
Ende oec van alderhande enghien²⁴⁷
Des hem behoefde wel versien
Dat en consten haer viande niet
- 530 Beletten: daer na verstaet tbediet

²⁴⁵ *provancherene*: van provisie voorzien.

²⁴⁶ *die*: of *dit*.

²⁴⁷ *enghien*: krijgs-, werktuig.

- Des disendaegs den XXIX^{ten} dach
Die *in* die selve maent octobris lach
Es theer van Brabant onghelogen
Op ghebroken *ende* van *daer* ghetogen
- 535 In Brabant doe ic u ghewach
 Daer na op Sinte Mertens dach
 XI daghe in novembri
 Schoot uten slote *met* moede vrij
- 540 Diederijck vander Merweide
 Tfier inde stat dat te haren leyde
 Die stat *ende* kerke collegiael
 Te gronde *ver*brande altemael
 Vernielde verdreven te *verwite*²⁴⁸
- 545 Hertoge Janne van Beyeren *ende* te spite
 Der stat van Dordrecht hoert mi lyen²⁴⁹
 Ende al huere mede partyen
 Om *dat* Diederijck vander Merweyen
 Tslot dus hilt met manlijcheien
- 550 *Ende* dus truwelijc heeft *verwaert*²⁵⁰
 Soe gaf hem namaels sij u *ver*claert
 Dlant van Brabant om hem te loenen
 Sinen cost seshien dusedent cronon
 Des *conincx* munte van Vranckerijc
- 555 Aernt van Sevenbergen des ghelijc
 Heeft tslot van Hoesdeyn entie stat
 Truwelijc bewaert *daer* af dat
 Men u noch meer sal segghen voirt
 Hier na ter plaetsen daert behoert

[239va]

**Vanden dachvaerden ende tractaten tusschen den hertoge Jan ter eenre ende den Rewaert
sinen Brueder ter ander sijde**

²⁴⁸ *verwite*: verwijt.

²⁴⁹ *lyen*: belijden.

²⁵⁰ *heeft verwaert*: heeft in het oog gehouden.

- I**Nt selve jaer van *XX*⁽⁻⁾²⁵¹ segghic dij
 Des sondaegs *XXIII* in novembry
 Als hertoge Jan van Brabant
 Te Tricht was sij u bekant
 Quamen mijn *vrouwe* die *hertoghinne*
- 565 Ende haer moeder te Bruesele inne
 Die *greve* van Saintpoul quam met hen
 Ende die drie state *verstaet* den sen
 Des lants van Brabant *dat* elc *versta*
 Ende des *anderdaegs* daer na
- 570 Opter goeder *Sinte* Kathrinen dach
 Hielden si die dachvaert doe ic ghewach
 Te Coude*n*berge int hof dats waer
 Ende des dijsendaegs *daer* naer
 Op der stat huys van Bruesele nu hoert
- 575 Wert die *greve* van Saintpoul rechtvoert²⁵²
 Int ruwaertscap ghe*con*firmeert
 Ende *daer* maecte hij ongecesseert
 Willeme van Montenake*n* te hant
- 580 Sinen drossate van Brabant
 Dese voirseide Willem die was
 Heere te Grasen ende te Wildere sijt seker das
 Ende hij ontsette wel gheringhe²⁵³
 Wilen Everaerts sone Janne: Cluetinge
- 585 Ende Janne van Dyedeghen in sijn stat
 Maecti *Amman* te Bruesele in tstat
 Ende sinen eedt hij *daer* af dede
 VII in decem*ber* te Bruesele int stede
- 590 Des goensdaegs *dat* seggic dij
 XXVII in novembry
 Hoert mijn vrouwe die *hertoghinne*
 Die *greve* van Saintpoul dit *versinne*
 Die drie state van Brabant meer no min
- 595 Ende een yghelijc bezunder van hen
 Met hueren *brieven* dat es waer

²⁵¹ *XX*⁽⁻⁾: logischerwijze zou hier 1420 worden bedoeld, het kan echter niet goed worden afgelezen.

²⁵² *rechtvoert*: als rechtvaardig opgesteld.

²⁵³ *wel geringhe*: snel, schielijk, spoedig.

- Van gheloeve ghemechticht daer
 Dabde: van Sinte Machiels alsoe
 Peercke Heeselem Tongerloe
- 600 Den proofst van *Sinte* Gheertruden mede
 Om te treckene te Tricht int stede
 Biden hertoge Janne heere
 Met hem te tracteerne te biddene *zeere*
 Dat sijnre ghenaden ghelieven woude [239vb]
- 605 Ende hij in Brabant comen <-w><+s>oude²⁵⁴
 Welcke *prelate* te Tricht wel *zeere*
 Vanden hertoge haren heere
 Guetelijc ghehoert *verstaet den* sijn
 Ende vriendelijc ontfangen sijn
- 610 Ende verworven aen den hertoge *zeere*²⁵⁵ houde
 Dat hij tot Diest comen soude
 Om volkomeliker te hoerne claer
 Die ghene die de staten al daer
 Sijns lants van Brabant hoerdic ontbinden²⁵⁶
- 615 Bij hem al daer souden sinden
 Des goensdaegs opten IIII dach
 Naest comende die in december lach
 Ende die hertoge gaf in alder maten
 Den ghedeputeerden der drie staten
- 620 Toten ghetale van LX personen doe
 Ende alsoe vele *perde* daer toe
 Goet vast gheleide²⁵⁷ na haer begheeren
 Te comene te blivene *ende* te keeren
 Tot welcken daghe als ic *vernam*
- 625 Inder stat van Diest die hertoge quam
 Ende daer worden bij hem ghesonden
 Van sijns brueders wegen tien stonden
 Van Saintpoul sij u bekant
 Ende der drie state van Brabant

²⁵⁴ <-w><+s>oude: in het handschrift is er door middel van puntjes en superscript een correctie van *woude* naar *soude* aangebracht.

²⁵⁵ *Zeere*: ook dit lijkt geëxpungeerd te zijn. Er staan puntjes onder de drie niet afgekorte letters.

²⁵⁶ *ontbinden*: uiteenzetten, bekend maken, verhalen.

²⁵⁷ *Goet vast gheleide*: goed vastgebonden.

- 630 Die abde die ic *voere* nuemde alsoe
Sinte Machiels Peercke *ende* Tongherloe
Ende die ghedeputeerde mede
Van Bruesele *ende* Antwerpen der stede
Die *hem* alle baden samentlijc
- 635 Met herten *zeere* oetmoedelijc
Dat hem ghelieven woude nu hoert
In sinen lande te comene voort
In enich *siere* steden *verstaet den* sen
Van Bruesele oft *van* Antwerpen
- 640 *Daer* toe die ghedeputeerde meere
Van Antwerpen seiden tot haren *heere*
Gheliefde *hem daer* na sijn ghevoech
Te comene *ende* en waren *niet* wijt ghenoech
Die poorten: sij souden trouweleken
- 645 Die muere der stat in stucken breken
Welcker *beden* houdt u daer an
Niet wederstaende es hertoge Jan
Van Diest ghetogen wilt versinnen
Ende toech tsHertogen Bossche binnen
- 650 *Maer* eermen schiet hebbic *vernomen*
Waren die *prelate* overcomen
Ende die ghedeputeerde der stede
Bruesele *ende* Antwerpen mede
Metten hertoghe sij u *verclaert*
- 655 Van eender ander dachvaert
Diemen hielt cort na dat
XVI in december inder selver stat
Van tshertogen wegghen *quamen* tier uren
Die *greve* van Muers Jan van Bueren
- 660 Proofst *van Aken* sij u bekant
Doen tresorier²⁵⁸ van Brabant
Ende her Willem van Ghint met hen
Van des *greven* wegen meer no min
Van Saintpoul waren *daer* tien stonden
- 665 Wesemale *ende* Montiouwe ghesonden

[240ra]

²⁵⁸ *tresorier*: schatbewaarder, kanselier.

- Met meer *andere* maer *daer* en waert
 Niet ghesloten ter dier dachvaert²⁵⁹
 Die *prelate* hebben noch *sonder* beide
 Met haerer beden ende aerbeide
- 670 Een dachvaert *verworven* sijt *seker* das
 Die tot Eyndoven ghehouden was
 Sesthien daghe in januario
Ende op die daghe volgde alsoe
 Tot *welcker* dachvaert die *hertoge* sant
- 675 *Den* heer *van* Assche *Willemmme van* Ghant
Her Everaerde tSerclaes *ende* *Janne van* Aa
 Die *greve van* Saintpoul sant *daer* na
 Die *voirghenoemde* in *goeder* trouwe
Wesemale ende Montiouwe
- 680 *Maer* niet ghesloten en wert *daer* van
 Hier na soe porde hertoge Jan
 Van tsHertogenBossche *sijnder* stat
Ende quam tot Diest ic segge u dat
 In januario den XX^{sten} dach
- 685 *Maer* niet lange hij daer en lach
 Als ic hier na hebbics gheval
 Cortelinghe *vertellen* sal

Hoe die hertoghe met sinen vrienden te Bruesele inne quam

- I**Nt voirseide capittel men *vernam*
Dat hertoge Jan van Tricht quam
 Tot Diest al op die dachvaert
Ende datti *van daer* nam sijn vaert
 Tot tsHertogen Bossche *ende* van daer
Quam hij weder te Diest daer naer
Daer hij niet langhe en was ghebleven
- 695 Om dat bat te kinnen te *gheven*
Salmen claelijc weten dat
 Na *tscheiden der* dachvaert die in tstat
 Van Diest gehouden *wert* soe ic *vernam*

²⁵⁹ *Niet ... dachvaert*: niet naar de dagvaart gekomen.

- Daer* conclusie noch slot af en quam
 700 *Ende* hertoge Jan alsic u las
 In *siere* stat *van* tsHertogenbossche comen was
 Heeft hij doen scriven cort na dat
 Aen viere scepenen sijnder stat
 Van Bruesele: hier op elc achte
 705 Aen *Janne* geheeten metten Schachte
 Aen Heinrijc Cluetinc dat ghijt wet
 Gielijs de Kegel *ende* Jan de Leeu *daer* met
 Om *dat* hij weten woude claer
 Oft soe ghebuerde dat hij daer
 710 Met sinen vrienden comen woude
 Te Bruesele int stat oft *menne* soude
 Inne laten metten vrienden sijn
 Die vier scepenen die in mijn
 Redene sijn ghenuemt²⁶⁰ hier voren
 715 Hebben hier op wilt mi hoeren
 Inder²⁶¹ Vroenten ghehouden raet
 Met haren vrienden *ende van* dier daet
 Droegen sij over een daer van
 Dat sij den vorseiden hertoge Jan
 720 Haren rechten heere niet *daer* buten
 Noch sijn vriende en wouden sluten
 Maer woude hij comen teneghen tijden
 Sij souden hem buten jegen rijden
 Jan Clueting verstaet die manieren
 725 *Ende* die drie scepene vanden vieren
 Entie vierde scepene hoerdic verclaren
 Gielijs de Kegel soude de porte verwaren
 Ende als sij quamen dit ghevroede²⁶²
 Biden hertoge soe soude die roede²⁶³
 730 Jan Clueting opheffen hout u *daer* an
 Ende sij soudenen kinnen over Amman

²⁶⁰ *ghenuemt*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Misschien is dit een aanduiding dat het om een klinker gaat en niet om een *m*, *n* of een dergelijke 'streepjesletter'.

²⁶¹ *Inder*: de kopiist begint vanaf hier erg klein te schrijven. Je kan niet echt zien wanneer hij weer groter begint te schrijven, omdat het gelijdelijkaan weer groter wordt.

²⁶² *dit ghevroede*: tot het verstand, het inzicht.

²⁶³ *roede*: staf als zinnebeeld van macht; een scepter.

- Niet wederstaende sij u *ver*claert
Dat die *greve van Saintpoul* als ruwaert
Des lants *hem* hadde *daer* af ontlast
- 735 *Ende Janne van Diedegen* sterc *ende* vast
Hadde *Amman* ghemaect seggic dij
Dit *overdrach* condichden sij
Die *voeregenoemde* scepenen *viere*
Met *haren andren vrienden* *schiere*
- 740 *Haren heere den hertoge* tien stonden
Ende hebben daer omme bij *hem* ghesonden
Tot tsHertogenbossche dit vernem
Wouteren *Pypepoy ende* met hem
Eduwaert *den hertoge* wilt *ver*staen
- 745 Als sij *haer* bootscap hadde gedaen
Overdroech die *hertoge* alsoe houde
Dat hij te Bruesele *comen* soude
Met *sinen vrienden* *sonder* beide
Daer es hi vanden *Bossche* ghesceiden [240va]
- 750 *Ende quam* te Diest *het* steet *voere* alsoe
Den *twintichsten* dach in *januario*
Daer hij niet lange en wilde *dueren*
Na *middernacht* *omtrint* twee uren
Toech hij *van* Diest dits *waere* *leere*
- 755 Met *hen* van *Heynsberge* die *heere*
Die *joncker* van *Heynsberge* hoert die *zaken*
Ende Jan van Bueren proofst *van* *Aken*
Met *menegen* man ter *waerheden*
Haerer vriende die sij hadden *ghebeden*
- 760 *Entie greve van Mours* *ver*staet *den* *sijn*
Hadde *toegheseegt daer* oec te *sijn*
Maer te tide en *quam* hij niet *mids* dat
Dat hij te *Tricht* dore die *stat*
Niet *trecken* en mochte noch oec *liden*
- 765 *Maer* hij moeste *achter* *rugge* *riden*²⁶⁴
Ende over die *Mase* *trecken* dats *waer*
Mids *dien* en *quam* hij niet te tide *daer*

²⁶⁴ *achter rugge riden*: terugrijden vanwaar men komt.

- Te Diest soe ic u doe *ver*clær
Maer hij volgde te Bruesele naer
- A** Is hertoge *Jan* nu *comen* es
Tusschen Der *Vueren* *ende* Bruesele sijts gewes
Soe *quamen* hem jegen althant
Jan Clueting *metter* roeden in de hant
Alsoe in hielt haer overdrach
- 775 *Metten* drye *scepenen* doe ic ghewach
Daer ic vore af ruerde wat
Met vele eerbaer porters *vander* stat
Van Bruesele die alle tien tide
Van sire comste wart blide
- 780 Als sine ghewillecomst hadde tier steden
Sijn die drie *scepenen* *omme* ghereden
Ende *quamen* in stat *sonder* verstellen
Op thuus bij *haren* mede ghesellen
Ende als die hertoge met *siere* sorte
- 785 *Quam* te Bruesele voor die poorte
Daer *men* uut trect te Lovene waert
Vant hij ghesloten *ende* wel bewaert
Die poorte die alsoe ic hoerde rueren²⁶⁵
Ghesloten bleef omtrint twee uuren
- 790 Eer die hertoge alsoe mi dochte
Met *sinen* *vrienden* in *comen* mochte
Welc *den* hertoge en twivelt *niet* das
Verdroot ende ongenuechlic was
Die *heere* van Heynsberge hads *verdriet*
- 795 *Ende* beclaegde *hem* *dat* mens *niet* in en liet
Vele beclach hoerde en vernam
Een arm vrouken die *daer* gaende *quam*
Si antwerde en sorcht niet *tstere*²⁶⁶
Hoe ghij *daer* in moegt *comen* *heere*
- 800 *Maer* hoe ghi van daer moegt geraken
Binnen desen *vertrecke* *verstaet* die zaken
Hadden die *scepenen* *groet* *ende* smal

[240vb]

²⁶⁵ *rueren*: bewegen, vertellen.

²⁶⁶ *tsere*: of *sterc*: hard.

- Den raet vander stat *vergadert* al
Daer sij overdroegen ghesinde
- 805 Dat sij den hertoge ende sijn huys ghesinde²⁶⁷
In soudē laten altemale
Ende daer toe met sekeren ghetale
Van volcke tot hondert perden toe
Ende twintich ende niet meer daer toe
- 810 Behoudelec dat ne gheenderhande
Ballinge noch openbaer viande
In comen en soudē maer bliven buten
Na dit overdrach ende sluyten
Quamen die VII scepenen gegaen
- 815 Ter poorten ende dadense ontsluyten saen
Als die porte ontdaen was tien tiden
Dede die hertoge sijn volc in riden
Ten lesten quam hij in ghereden
Daer selcke²⁶⁸ qualijc af waren te vreden
- 820 Maer Heinrijc Clueting verstaet den sin
Seide dat mense alle liet comen in
Dus es die hertoge hebbic vernomen
Met siere gheselschap binnen comen
Te Bruesele siere stat dits waer
- 825 XIIIe XX Ons Heeren jaer
Des disendaegs doe ic u ghewach
In januario den XXI^{sten} dach
Op Coudenberch trac hij alsic vernam
Sijn brueder van Saintpoul tot hem quam
- 830 Ende als sij weynich hadden tsamen
Ghesproken oirlof²⁶⁹ dat sij namen
Ende die greve trac van daer
In sijn herberge wet voor waer

Hoe die greve van Saintpoul rewaert van Brabant tot Lovene trac ende wat de hertoge doen dede ende hoe hij ghetroest waert

²⁶⁷ *ghesinde*: reisgezellen, hofhouding, bedienden.

²⁶⁸ *selcke*: sommigen, enkelen.

²⁶⁹ *oirlof*: verlof, afscheid.

D Es goensdaegs *daer* na ghevielt alsoe
Twee *ende* twintich in januario
Dat hertoge Jan soe ic *vernam*
Opter stat huys van Bruesele *quam*

- Bij meester Heinrijc Schatter al daer
- 840 Dede hij op doen dat hij waer
Aldaer comen om dat hij
Gherne hebben en houden soude vry
Met sinen brueder eendracht en vrede
Metten baenroetsen *ende* sinen lande mede
- 845 Begheerde *ende* *versocht* dat
Aen den raet *van* sijnder stat
Van Bruesele *dat* sij helpen tot dien
Ende aerbeiten dat het mocht ghescien
De heere van Heynsberge screef tien male
- 850 Aen Montiouw *ende* aen Weesmale
Tot Lovene begheerde *ende* bat
Dat sij wilden tot bij der stat
Van Bruesele comen *daer* soude hij
Bij hem comen om dat sij
- 855 Vinden mochten eneghertiere
Vuege²⁷⁰ oft redelike maniere
Daer die hertoge *ende* sijn *ondersaten*²⁷¹
Mochten comen te vreden *ende* te saten
Maer Montiouw noch Wesemale
- 860 En waren te Lovene *niet* tien male
Want sij en waren sij u verclaert
Niet comen vander dachvaert
Die tot Eyndoven ghehouden was
Alsoe ic u hier voren las
- 865 *Maer* des selfs avonts *quamen* sij
Te Lovene den andren heeren bij
Des donredaegs doe ic ghewach
In januario den XXIII dach
Reet van Bruesele die greve ongespaert

[241ra]

²⁷⁰ *Vuege*: schikking, goed fatsoen.

²⁷¹ *ondersaten*: onderdanen, ondergeschikten.

- 870 Van Saintpoul te Lovene waert
 Biden baenroetsen die daer lagen ter steden
 Ende als hij dus wech was ghereden
 Ontboet die hertoge dit vernem
 Die scepenen vander stat bij hem
- 875 Van Bruesele dat sij sonder verhouden
 Op Coudenberch bi hem comen souden
 Daer welcke sij deden dits waer sermoen
 Daer dede die hertoge hen opdoen
 Dat sijn brueder wech gereden ware
- 880 Te wat meiningen en wist hij niet clare
 Mids dien begheerde hij hier op achte
 Oft sijn brueder daer quame met machte
 Van volcke oft sine in dier maten
 Binnen der stat souden laten
- 885 Daer sij op antwerden sonder verhouden
 Dat sij gheerne bringen souden
 In sinen handen met wille vry
 Die slotete der porten alsoe mocht hij
 Met sinen lieden hoert mij verclaren
- 890 Die poorten selve doen verwaren
 Daer op seide die hertoge rijc
 Dat hij hen betroude volcomelijc
 Die poorten te bewaerne met trouwen
 Ende datse hem altoes doen souwen²⁷² [241rb]
- 895 Soe sij sculdich waren in allen keere
 Haren natuerliken gherechten heere
 Ende hij woude hen met herten fijn
 Weder omme een goet heere sijn
 Daer sijn die scepenen sonder beiden
- 900 Vanden hertoge daer ghesceiden
Maer die gemeynte soe wij eer seeden
 Van Bruesele was qualijc te vreden
 Om dat die vremde verstaet die dingen
 Gaste: op der straten ginghen
- 905 Met haren sweerden in die handt

²⁷² souwen: bezoldigen.

- Ende als sij *saten* sij u bekant
 In tswijns huys spraken *sij* moedichlike
 Sij meinden *alle* te werden rijcke
 Eer sij soud*en* alsoe sij seiden
 910 Uten lande van Brabant sceid*en*
 Oec seid*en* sij datmen soude rive²⁷³
 Vele Brabanters ontcommeren *van* live
 Dan soud*en* sij hebben hier end*e* ghindre
 Die rijcke weduwen end*e* haer kindre
 915 Ende haer goet end*e* mids desen
 Vremden gheveerte: soe es gheresen
 Die ghemeinte end*e* verstormt²⁷⁴ zeere
 Ende als dit vernam haer heere
 Die hertoge ontboet hij doe ic gewach
 920 Des vryendaegs opten andren dach
 Na der noenen ic segge u dat
 Eneghe siere vriende uter stat
 Ende dede hen vragen dit es waer
 Of sijn brueder met machte al daer
 925 Vore tstat quame met gewoude
 Wat troest hij aen hem vinden soude
 Daer op si overdroegen tsamen
 Oft die greve end*e* baenroetsen quamen
 Voere tstat dat sij sonder verhouden²⁷⁵
 930 Metten hertoge neder comen soud*en*
 Ende oft dan yement van hen allen
 Den hertoge woude overvallen
 Dat soud*en* sij keeren met alder clacht
 Met haren live met huere macht
 935 Ende eneghe van hen in allen keere
 Troesten den hertoge zeere
 Seggende dat vele sonder sij
 Vanden ambachte hem soud*en* vallen bij
 Die hertoge bleef getroest mids das
 940 Maer qualijc die ghemeinte was

²⁷³ *rive*: rijk voorzien van.

²⁷⁴ *verstormt*: in rep en roer, in heftige beroering.

²⁷⁵ *verhouden*: inhouden, terughouden.

- Op die vremde gaste te vreden
Enege togen uter steden
Tusschen Lovene ende Bruesele heimelijc
Die den greve van Saintpoul claerlijc [241va]
945 Ende den baenroetsen al tghestandt²⁷⁶
Vanden hertoge daden bekant
Ende vander ghemeinten meer ende men
Dese brachten informatien
Om die ghemeinte jegen den heere
950 Van Heynsberghe te vergrammen meere
Ende dander vremde gaste nu hoert
Dit wordt achtervolgt vast voort
Ende gehanteert²⁷⁷ dat elc vertsaet
Tot opten maendach daer nae
955 Ende in der nacht alsoe wi lesen
Es die ghemeinte op gheresen
Als ic int capittel hier naer
Volcomelijc sal doen verclaer

Hoe die ghemeinte te Bruesele op stont ende om wat zaken

- D**Es maendaegs den XXVII dach
Die in januario ghelach
Worden vele goed manne int stat
Te Bruesele gheinformeert als dat
Die heere van Heynsberge emmer vaste
965 Ende die ander vremde gaste
Een opsat²⁷⁸ hadden hoerdic tellen
Om bi teeken van eender scellen
Die ten regulieren hinc
Opt Coudenberch verstaet die dinc
970 Inder nacht ter stat onvromen
Neder ter merct soudene comen
Ende mechtich te werdene der stat
Dese saminghe²⁷⁹ ende dit opsat

²⁷⁶ *tghestant*: clitische vorm: de stand van zaken, de omstandigheden.

²⁷⁷ *gehanteert*: in acht genomen.

²⁷⁸ *opsat*: opzet, voorbedachte rade.

Werdt soe verre ghebreidt dat quam
 975 *Onder* die ghemeinte dies *wert* gram
 Ende inder informacien *van* desen
 Es sij dies nachts op gheresen
 Ende sijn *vergadert* met moede fel
 Alle op die merct ghewapent wel
 980 *Ende* als die hertoge dat vernam
 Ter merct hij selve neder quam
 Om die ghemeynte tsaten²⁸⁰ te bringhen
 Ende reet al *omme verstaet* die dingen
 Vanden enen ambachte *ten* andren doe
 985 *Ende* sprac *hem* gueteliken toe
 Ende bat *hem* met zueter bede
 Dat yeghelijc toge in sinen vrede
 Ende hem *wert* gheantwert houde
 Dat hij te hove treken soude
 990 In sijn ruste ende vredelijcheit
 Sij en souden doen gheen onbesceit²⁸¹
 Hier met die hertoge sij u *verclaert*
 Weder reet te hove waert
 Hopende dat sij souden sceiden
 995 *Ende* thuyswaert trecken sonder beiden
 Elc op tsine maer als sij niet
 En scieden *ende* hij verstont tbediet
 Es hij *ander*werf tot beneden
 1000 Opter merct comen ghereden
 Ende bat *hem* hertelijc door sijn houde
 Dat elc thuyswaert trecken woude
 Int sine maer na die woerde
 Die ghemeinte niet en hoerde
 1005 *Maer* sijn alle tsamen bleven
 Mids der informatien voirscreven
 Vanden opsette hier na vaste
 Bevantmen *dat* die vremde gaste
 Dies snachts alsoe ic hoerde ghewagen

[241vb]

²⁷⁹ *saminghe*: bijeenkomst.

²⁸⁰ *tsaten*: clitische vorm, tot fatsoen, rust te brengen of: tot een zitting te brengen.

²⁸¹ *onbesceit*: buitensporigheid, onredelijkheid, buitensporig gedrag.

- 1010 In haer herberghe op haer bedde lagen
Wel ghewapent hier ende daer
Mids dien hielt die ghemeinte vor waer
Dat dopsat dies teenkens volcomelijc
Gheproeft was openbaerlijc
NIet men die vremde gaste dat wet
Seiden dat sij gheen opset
Onder hen en hadden gemaect te samen
Maer als sij die beruerte vernamen
Dat die ghemeinte was gheresen
- 1020 Daden sij haer harnasch ane uyt vresen
Want sij en wisten niet int clare
Wat hem lieden nekende²⁸² ware
Want ic niet wel claer en weet dbediet
Weder dopsat was ghemaect of niet
- 1025 Soe en canic niet voor waer
Te rechte daer af ghedoen verclaer
Maer ic scrive daer met latict liden
Dat ic hebbe gehoert van beiden siden

**Hoe die heere van Heynsberghe ende dander vremde gaste ende die Greve van Mours
ghevanghen woorden**

- D**Es goendaegs ghevielt alsoe
Neghene en twinticht in januario
Dat die ghemeinte ghewapent quam
Op tCoudenberch verstormt ende gram
Tot bij tshertogen hof maer wats gheschiet
Sij en quamen binnen der baelgien²⁸³ niet [242ra]
- 1035 Die hertoge quam tot der gemeinten al daer
Ende vraegde wat haer begherte waer
Ende waeromme sij alsoe daer quamen
Si antwerden alle te samen
Sij wouden hebben te dien termine
- 1040 Den heere van Heynsberghe entie sine

²⁸² *nekende*: nakend; wat hen nog boven het hoofd hing.

²⁸³ *baelgien*: grondgebied waarbinnen de landsheer de rechtspraak heeft.

- Ende* en mocht *hem* dat niet gheschien
 Soe soud*en* sij soe daer toe sien
 Sij soud*ense* crigen met *haere* macht
 Soe *dat ten* uter*sten* wert ghewracht
- 1045 Om te *verwaerne* die heerlijkheit
Ende der stadt recht *dat* sonder *verbeit*²⁸⁴
 Die *heere* van Heyns*berge* in handen *quam*
 Jans Cluetings als *amman* soe ic *vernam*
Ende in handen der scepenen
- 1050 Alsoe *wert* hij gheleidt bij hen
Ende die gemeente volgde naer
 Tot opter stat huys *ende* aldaer
 Bleef hij *gevangen* *herde* vaste
Daer toe worden die vrende gaste
- 1055 Die met *hem* *quamen* alle ghevangen
 Diem*en* ghecrigen conste oft begangen
Die ghemeinte woude onder*linge*
 Datm*en* *den* greve van Mours oec vinge
Maer om dat hij als ic vernam
- 1060 Metten hertoge te Bruesele *niet* en *quam*
Maer namaels al daer comen ware
 Biden *hertoge* dats openbare
 Gaf hij der gemeinten te *verstane*
 Nu hoert wes ic u *ver<-na>mane*²⁸⁵
- 1065 *Dat* hij nyewrincs af en wiste²⁸⁶
 Hier met hij die ghemeinte chiste²⁸⁷
 Die selcke van *hem* wats ghesciet
 Warens te vreden die *ander* niet
 Ghesekert *wert* hij aldaer int fijn
- 1070 Te blivene inder herber*gen* sijn

Hoe die Rewaert tot Bruesele quam *ende* int tshertoghen hof sijn Residentie hielt *ende* van andren dinghen die doen gheschieden

²⁸⁴ *verbeit*: vooruitzicht, geduld, oponthoud.

²⁸⁵ *ver<-na>mane*: kopiistenfout. De *na* is trouwens geëxpungeerd, de kopiist zal net te laat gezien hebben dat de *na* redelijk overbodig was.

²⁸⁶ *Dat ... wiste*: dat hij nergens van af wist.

²⁸⁷ *chiste*: kist

O Pten selven goensdach sijts ghewes
Die greve van Saintpoul comen es
Metten baenroetsen ende oec mede

- Der ghedeputeerde der stede
- 1075 Lovene Antwerpen verstaet dat
Metten greve tot Bruesele int stat
Ende hebben der ghemeinten al daer
Seere bedanct dat wet voor waer
Dat sij hen hadden soe eerbaerlijc
- 1080 Ghequijt²⁸⁸ ende soe ghetrouwelijc
Int besorch²⁸⁹ vanden ghemeinen lande
Des andersdaegs altehande
Trac die greve van Saintpoul te hant
Die baenroetsen met hem sij u bekant
- 1085 Op tCoudenberch in sijns brueder zale
Daer dmeeste deel dits ware tale
Die dieneers worden ghevaen int hof
Ende den andren gafmen orlof
Ende des ghelijc worden onghechesceert
- 1090 Dedele uyt Henegouwe ghearasteert
Die doen biden hertoge waren
Als her Inghelbrecht hoerdic verclaren
Van Edinghen van Tuybeke heere
Ende vander Folyen. ende oec meere
- 1095 Die heere van Sengelles hier op mercke
Ende Cornielijs van Liedekerke
Heere van Lens des sijt vroeder
Her Willem ende her Jacop sijn broeder
Van Sars die alle ridders waren
- 1100 Ende meer andre hoerdic verclaren
Residerende bleef doen voort meere
Die greve van Saintpoul als een heere
In sijns brueder²⁹⁰ hof doe ic ghewach

[242rb]

²⁸⁸ *Ghequijt*: vrijgelaten, kwijtgescholden.

²⁸⁹ *Int besorch*: in het bestuur, bewind.

²⁹⁰ *brueder*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

- Ende opten selven donderdach
- 1105 Wert Jan van Diedeghem onhecesceert
 Weder omme gherestitueert
 Toten ammanscape hout u daer an
 Ende weder ghemaect amman
 Van des greven wegen ter vaert
- 1110 Van Saintpoul als des lants rewaert
 Ende Jan Clueting die amman was
 Van tshertogen wegen wert na das
 Ghevangen gheleydt sonder verdrach
- ¶ Ende opten selven donderdach
- 1115 Rees op thof een ghescille
 Tusschen den joncker hoer die wille
 Van Montiouwe te dien tide
 Ende Rasen van Lintere ten ander side
 Soe dat Montiouwe met moede werm²⁹¹
- 1120 Raessen quetste in sinen arm
 Vanden welcken Raesse volcomelijc
 Hem pijnde te wreken vromelijc
 Als dit die greve van Saintpoul sach
 Dede hij Raessen sonder verdrach
- 1125 Vangen ende dedene sonder beiden
 Opt Steenpoorte gevangen leyden
 Ende wert opt camerken gheleedt
 Dat noch Schimmelpenninc heedt
 Mids desen gheveerte midts desen toer
- 1130 Quam gheruchte ene groot rumoer
 Onder die ghemeinte die op dien dach
 Omtrint der merct ghewapent lach
 Dien wert gheseegt sijt seker das
 Dat op thof ghevochten was
- 1135 Daer Nassouw ende Wesemale
 Doot bleven waren ende hoe wale
 Men hen seide dat niet en was ghesciet
 Soe en wilden sijs gheloeven niet
 Doen quam die greve van Saintpoul tale

[242va]

²⁹¹ *met moede werm*: met een heftig genoeg.

- 1140 Ende bracht Nassouw ende Wesemale
Ende dander baenroetsen daer ter steden
Daer sette hij die ghemeinte te vreden
Die alle met herten waren verblijdt
Als sij sagen daer <-tijt> tier tijt
- 1145 Nassouwe ende Wesemale al bloot
Die sij meinden dat waren doot

Hoe de hertoghe van Bruesele tot Luevene²⁹² track ende hoe Jan Cluetinck tshertogen Amman ghericht wert vanden live ende viere scepenen te Bruesele ontset ende vele notable porters ghevanghen ghepijnt ende tot diversen plaetsen ghevuert

SVriendaegs den lesten dach seggic dij
Der selver maent januarij

Worden vele porters hoeric verclaren

- 1150 Van Bruesele die tshertogen vriende waren
Ghevanghen : onder dandere hoert die dinc
Twee scepenen als Heinrijc Cluetinge
Ende Jan de Leeu. ende noch mede
Twee ander scepenen vander stede
- 1155 Jan metten Schachte ter waerheide
Ende Gielijcs de Keghel dese beide
Ruymden ende stelden hem ter vlochte
Soe datmense crigen niet en mochte
- 1160 Die ghemeinte deylden hem saen
Ende hebben groet bezuech²⁹³ gedaen
Al omme binnen der stat sij sochten
Den heere van Assche om oft sij mochten
Dien vangen ende dandere hoeric verclaren
- 1165 Die te Lovene met hem ghebannen waren
¶ Primo februarij als noch was
Die ghemeinte vergadert sijt seker das
Op die merct soe es u verclaert
Quam vanden Zijpe Gheraert
- 1170 Die bij den greve zeere was gheacht
Van Saintpoul ende groete macht
Bij hem hadde des en hebdt geen waen
Uter stat huys op die merct gegaen
Ende seide aldus salmen beghinnen [242vb]
- 1175 Ter stont daer na wilt mi versinnen
Dede Jan van Diedegem ter vaert
Als amman ghemaect van den ruwaert
Op die merct voere thuyt cort na tgone

²⁹² *Luevene*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

²⁹³ *bezuech*: onderzoek, een enquête

- Janne Clueting Everaerts sone
- 1180 Metten sweerde rechten die voere desen
Tshertogen amman hadde ghewesen
Ende enen knecht met hem wilt weten
Die Arnt vanden Hove was gheheeten
Die de Steenpoorte te houdene plach
- 1185 Op desen selven saterdach
Dedemen groot bezuec int stede
Om den heere van Assche ende dander mede
Die te Lovenen met hem gebannen waren
Te ghecrigene hoert mi verclaren
- 1190 Ende alsmense niet vinden en conde
Soe worden daer na in corter stonden
Des selfs daegs verstaet den sen
XXI notabele porteren
Van Bruesele ghedaecht sonder saghe
- 1195 Te comene tot enen zekeren daghe
Te gherechte om hen al daer
Te verantwoordene int openbaer
Oft men soudse besculdicht hier op lette
Houden vanden quaden opsette
- 1200 Daer ic hier voere af dede ghewach
¶ Op Onser Vrouwen lichtmesse dach
Worden noch vele eerbaer porters daer
Van Bruese ghevengen die daer naer
Worden ghepijnt ende oec daer mede
- 1205 Die twee scepenen daer ic eer af sede
Die svriendaegs daer voere waren ghevaen
Des maendaegs wilt mi verstaen
Drie in sporkille²⁹⁴ worden onghelet
Die viere scepenen voirseit ontset
- 1210 Bij haren medeghesellen drye
Bij ghemeynten rade der goeder liede
Van haren scependomme hoert dat
In die stede van hem worden ghesat
Viere andere ende gheordineert

²⁹⁴ sporkille: februari.

- 1215 Voere Janne metten Scachte sij u *vercleert*
 Yweyn de Mol dits *waerheit* bloet
 Voor Heinrijc Clueting Wouter *vander* Noet
 Voor Gielijs den Kegel wilt mi hoeren
 Wert Willem van Kesterbeke gecoren
- 1220 Voor Janne den Leeu des seker sijt
 Werdt ghesedt Jan Taye van Eelwijt
Des donderdaegs wilt mi *verstaen*
 Worden quijt ghescouden *ende* laten gaen
 Der vremder *heeren* knechte te waren [243ra]
- 1225 Die te Bruesele ghevangen waren
 Maer die *heeren* *ende* schiltbortege²⁹⁵ manne
 Moeste *daer* bliven aen die panne²⁹⁶
 Der welcker dat mocht wesen wale
 Tweehondert *ende* vijftich bij ghetale
- 1230 Op desen donderdach voere *verclaert*
 Dede die greve als Ruwaert
 Nemen alle die *perde* *ende* harnasch doe
 Dat ten heere van Heynsberch hoerde toe
 Ende den joncker van Heynsberge sinen sone
- 1235 Ende proofst van Aaken en²⁹⁷ al tgone
 Dat die vremde gaste hoert my berechten
 Met hueren vrienden *ende* knechten
 Daer hadden ghebracht meer *ende* men
 Ende die *perde* *ende* die wapenen
- 1240 Gaf die greve van Saintpoul sijts vroet
 Sinen vrienden alsoet hem dochte goet
Op desen donderdach sij u *verclaert*
 Reet hertoge Jan te Lovenen waert
 Van Bruesele *ende* met hem reden daer
- 1245 Die heere van Diest. *ende* van Rotselaer
 Ende dander baenroetsen dat seggic dij
 Blevten te Bruesele al daer sij
 Metten andren edelen

²⁹⁵ *schiltbortege*: door zijn geboorte gerechtigd om een schild te dragen of te voeren; van ridderlijke, adellijke afkomst.

²⁹⁶ *aen die panne*: gevangen.

²⁹⁷ *en*: je zou hier een nasaalstreep verwachten, maar er staat er geen.

- Ende den ghedeputeerden
- 1250 Der steden: Lovene Bruesele dat wet
 Ende van Antwerpen oec daer met
 Raet hielden watmen dits waer sermoen
 Metten porteren van Bruesele soude doen
 Die ghevangen waren al daer
- 1255 Daer af sij sloten dit es waer
 Al tsamen met eendrechticheit
 Datmen die ghevangen voirseit
 Soude senden ende vueren verstaet den sen
 Tot Lovene ende tot Antwerpen
- 1260 Ende inden sloten der baenroetsen dats waer
 Om haer leven lanc al daer
 Ghevangen te blivene ende dat
 Alsoe gheschiede was om die stat
 Ruste te vuedene²⁹⁸ ende vrede
- 1265 Sonder quetse oft prejudicie²⁹⁹ mede
 Vanden rechten der selver stat
 Nae den welcken rechten dat
 Men gheen ghevangen doe ic ghewach
 Uter stat vervueren³⁰⁰ mach
- V**Oirt wert overdragen sijts wijs
 Dat Jan metten Schachte ende Gielijs
 De Keghel. die beide vluchtich waren
 Byden drien steden hoert mi verclaren
 Lovenen Bruesele. ende Antwerpen [243rb]
- 1275 Uten lande van Brabant verstaet den sen
 Souden sijn ghebannen sonder blijf
 Vijftich jaer lanc op haer lijf³⁰¹
 Ende want Jan Taye houdt u daer an
 Van Gaesbeke: ende van Yedeghem Jan
- 1280 Tot haren verantwerdenen³⁰² hoert mi verclaren

²⁹⁸ *Ruste te vuedene*: rust te geven. Er staat bij *vuedene* in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

²⁹⁹ *prejudicie*: vooroordeel.

³⁰⁰ *vervueren*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

³⁰¹ *op haer lijf*: op straffe des doods.

³⁰² *verantwerdenen*: beklagden, gedaagden.

- Met meer andre in geroepen waren
 Ende niet en *quamen* hier op lette
 Hen selven alsoe vanden opsette
 Baersculdich³⁰³ maecten *dat* was claer
- 1285 Soe *wert* overdragen daer
Dat sij *ende* yghelijc van hen
 Eewelijc vort ane *verstaet* den sen
 Uten lande van Brabant sonder blijf
 Ghebannen soudent *werden* op *haer* lijf
NOch *wert* daer overdraen raschse
 Ende ghesloten wie den heere van Assche
 Oft enich der gheende hoert mi *verclaren*
 Die te Lovene met hem ghebannen waren
 Doot sloeghe oft leverde ghevangen
- 1295 *Dat* hij soude blive³⁰⁴ onbegangen
 Jegen den heere *ende* jegen partyen vry
 Ongheveedt³⁰⁵ *daer* toe soude hij
 Hebben *daer* soudemen hem met lonen
 Eens wechdraghens³⁰⁶ v^C cronen
- 1300 Dese ordinantie ende overdrach
 Wert des sondaegs opten IX^{ten} dach
 Van sporkle over luyt
 Openbaerlijc te Bruesele geboden uyt
 Dien achtervolgende *dat* elc *verstae*
- 1305 Soe worden dies selfs nachts *daer* nae
 XIII persone noch meer noch men
 Van Bruesele vanden notabelsten
 Die inder Vroenten saten al daer
 Ghevangen dat es seker waer
- 1310 Op kerren gebonden herde vaste
 Ende worden ghevoert in zwaren laste
 Elc tsijnder plaetsen hier op ghisse
 Inder heeren ghevangenisse
Dat sij biden edelen hoerdic *verclaren*

³⁰³ *baersculdich*: kennelijk schuldig, als schuldige erkend. Tegenwoordig: schuldig bij verstek.

³⁰⁴ *blive*: hier zou een nasaalstreep op de *e* moeten staan.

³⁰⁵ *Ongheveedt*: niet als vijand behandeld.

³⁰⁶ *wechdraghens*: eenmaal te betalen, aan kapitaal.

- 1315 Ende *biden* steden *verwijst* waren
 Alsoe *dat voere* bescreven steet
 Te weten *en* hoert hier donderscheet
HEr Jan van Coudenberge *dat* wet
 Ridder: *ende* Heinrijc Clueting met
 1320 Eduwaert de hertoge *ende* Scuchkaert
 Te Lovene *dat* sij u verclaert
- ¶ TAntwerpen voerdemen hoert die dinc
 Jan ende Willem Cluetingc
 Diederijck de Loese *ende* Jan de Weert [243va]
- 1325 Te Vilvoerden *dat* sij u vercleert
 Jan de Leeu: te Breda ic *seker* ben
 Willem van Assche: te Zichenen
 Willem van Mons: te Westerle dits *waer*
 Heinrijc de Hertoge: te Rotselaer
- 1330 Wouter Pypenpoy: te Cranendonck *nemt goem*
 Jan Tserclaerts te Bergen *opten* Zoem

Hoe die stat van Bruesele voortane bijden VII gheslechten ende IX Natien sal werden gheregeert

- I**Nden rade daer af dat *ondersceet*
 Int voirseide cappittel ghescreven steet
 Wordt oec ghesloten *ende overdraghen*
 Datmen voort ane teewegen dagen
 Alle dambachten *van* Bruesele dit *onthoude*
 Trecken *ende* restringeren³⁰⁷ soude
 In IX natien ende dat
 Vortane die voirseide stat
- 1340 Biden seven gheslechten hoert *den* sen
 Ende *biden* negen natien
 Soude *werden* altijd gheregeert
 Inder manieren hier na *vercleert*
 Te weten *en* datmen dit onthoude
- 1345 Alle jare tSinte Jansmesse *maken* soude
 Seven scepenen *ende* rintmeesters twee

³⁰⁷ *Trecken ende restringeren*: uittrekken en beperken.

- Uten VII gheslechten ende niet mee
 Soe men van ouds hadde gheplogen
 Ende datmen voort dits ongelogen
 1350 Uten gheslechten daer wij af spraken
 Enen bourghemeester soude maken
 Ende enen bourghemeester soe ic bediede
 Twee rintmeesters ende sesse raedsliede
 Uten neghen naciën ende bij desen
 1355 Neghenthien personen soude wesen
 Na donderscheet verstaet den sen
 Van yghelijcs officien³⁰⁸
 Die stat vortane gheregeert
 Alle die zaken vore vercleert
 1360 Met meer andren poenten dits waer
 Verleende ende gaf aldaer
 Die greve van Saintpoul als ruwaert
 Des lants van Brabant die hij ter vaert
 Der stat met sinen openen brieven
 1375 Bezeghelde met groeter lieven
 Die ghemaect waren in Ons Heren jaer
 Vierthien hondert XX dits waer
 XI in sporkille soe wij lesen
 Ter stont achtervolghende desen
 1380 Worden Gheert Pypenpoi uten geslechten
 Ende Jacop Stovaert hoedic berechten
 Uten natien ghemaect hier voren
 Twee bourgemeestren ghecoren
 Voort uten naciën soe iet bediede
 1385 Twee rintmeesters ende VI raesliede³⁰⁹
 Worden oec ghemaect doe ic ghewach
 Opten selven voirseiden dach

[243vb]

Hoe de hertoghe van Luevene³¹⁰ tot Bruesele ende van daer tot Antwerpen ende namaels in Henegouwe trac ende weder te Bruesele quam ende hoe de hertoghinne trac in Inghelant

³⁰⁸ Van yghelijcs officien: van zulke ambten.

³⁰⁹ Raesliede: lees raetsliede.

³¹⁰ Luevene: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

D Es sondaeghs *daer* na vielt alsoe
XVI in februario
Toech die *greve van Saintpoul sijt<+s> vroeder*³¹¹
Biden hertoghe *sinen* broeder

Te Loven*en* des anderdaegs na dat

Quamen *sij* te Bruesele in tstat

Daer bleef die hertoge verstaet *tgheve_te*³¹²

1395 Tot opten *yersten* dach van meerte

Doen trac hij t*Antwerpen* ter dachvaert

Die al *daer* ghehouden *weert*

Metten *ghedeputeerden* *sij* u bekant

Sijnre lande Hollant *ende* Zeelant

1400 Opten v^{ten} dach *daer* nae wilt *verzinnen*

Quam hij weder te Bruesele binnen

Daer hij *omtrint* thien daghe bleef

Des vryendaeghs als *men* VII screef

Der maent van meerte dat elc *verzinne*

1405 Toech vrou Jacoba die *hertoghinne*

Sonder *tshertogen* oorlof onghespaert

Uyt Henegouwe t*nghelant* waert

Daer af dat namaels eert *quam* int fijn

Vele groeter plaghen comen *sijn*

Hier nae doe ic u ghewach

Des sondaegs in meerte *den IX^{ten}* dach

Quam die hertoge van Bourgingien

Te Bruesele gereden *verstaet* den sen

Daer hij tot *sdonderdaegs* es bleven

1415 *Daer* en binnen *wasser grote* feeste bedreven

Van steken*en* met speren *sonder* wane

Ende anders gheduerede drie daghe *lanc*³¹³

Des *saterdaegs* hout u daer an

XV in meerte toech hertoge Jan

1420 Van Brabant elc wel dit onthouwe

In *sijn* lant van Henegouwe

³¹¹ *Sijt<+s> broeder*: kopiistenfoutje.

³¹² *tgheve_te*: lees *tgheveerte*, naar analogie met *meerte* op het einde van het volgende vers.

³¹³ *Ende ... lanc*: het duurde minstens drie dagen lang.

Ende *daer* bleef hij doe ic ghewach
 Tot opten sesse ende twintichsten dach
 Der selver maent wilt dit *versinnen*
 1425 Doen *quam* hij weder te Bruesele binnen
Daer bleef hij dat en es gheen zaghe
 Tot des goendaeghs in die paeschdage
 Ende *aldus* moeten wij hier int clare
 Tghetal *ver*andren vanden *jare*³¹⁴

**Hoe die proofst van Coudenberge ghevanghen her Everaert tSerclaes riddere Geldof van
 Coudenberghe ende Willem Pypenpoy ghericht worden**

BInnen desen selven tijden
 Die wij hier dus overlijden³¹⁵
 Wert te Bruesele sonder *ver*laten
 Ghevanghen her Gheert *vander* Straten
 Proofst vanden *regulieren* dits waer
 1435 Opt Coudenberch: bij hem *daer* naer
 Als hij aldus ghevangen sat
Vernam men ierst *ende* wiste dat
 Dander gheselschap heymelijc
 Die de *heere van* Assche *ende* des ghelijc
 1440 Meer *andere* hadden wilt mi hoeren
 Tsamen ghemaect *ende* ghesworen
 Ende *verbrieff*³¹⁶ soe ghij hier voirt
 Claerliken wel hebdt gehoert
 Ende als *men* wiste die *waere* orconde
 1445 *Dat* selcke heimelijcke *ver*bonde
 Ende *vrientscapen* ghevesticht waren
 Soe heeftmen nu hoert mi *ver*claren
 In die passieweke dats waer
 Vor palmsondach *ende* daer naer
 1450 In die goedeweke doe ic ghewach
 Vore den heyleghen paeschdach
 Die *persone* die van Bruesele twaren

³¹⁴ Ende ... *jare*: en nu moeten we hier ongetwijfeld van jaartal veranderen.

³¹⁵ *overlijden*: passeren, doorlopen.

³¹⁶ *verbrieff*: ter schrift gesteld.

- Te Loven^{en} tAntwerpen ghevoert waren
 Inder ghevangenessen: ende elswaer
- 1455 Op die slote hier ende daer
 Worden gheaerbeitd dat seggic dij
 Ende ghepijnt soe dat sij
 Ende elc van hen bekinden daer
 Ende verlijdden³¹⁷ dat hebben daer naer
- 1460 Die raedsliede van Bruesele die al doe
 Waren ghedeputeert daer toe
 Thuys ghebracht ende daer na zaen
 Volcomen relatie daer af ghedaen
MEt welcker relatie³¹⁸ sij u verclaert
 Die ghemeinte zeere vergrimt³¹⁹ waert
 Ende weder beruert als wilen eere
 Soe dat int jaer van Onsen Heere [244rb]
 XIII^c XXI doe ic ghewach
 Opten belokenen paeschdach
- 1470 Den XII^{sten} dach met groten gheveerte³²⁰
 Der voerseider maent van meerte
 Die ghemeinte van Bruesele zeere gesterct
 Ghewapent vergaderde aen die merct
 Daer sij al tsamen liggende bleven
- 1475 Alsmen drye dage sach ghescreven
 In april opten dond^{er}dach
 Gheerde vanden Zijpe men comen sach
 Ter merct die hadde grote macht
 Biden greve van Saintpoul ende gheacht
- 1480 Was hij zeere met hem al doe³²¹
 Hij sprac dus der ghemeinten toe
 Kindere sij goet smoets³²² ic doe u cont
 Men salder rechten nu ter stont
 Seere cort daer na worden bracht al daer
- 1485 Ende metten sweerde gherecht daer naer

³¹⁷ verlijdden: verklaren.

³¹⁸ relatie: aanspraak.

³¹⁹ vergrimt: vertoornd.

³²⁰ met groten gheveerte: met groot lawaai.

³²¹ biden ... doe: door de graaf van Sint-Pol heel hoog geacht.

³²² smoets: clitische vorm; moedig.

- Vore der stat huys sijt zeker das
 Her Everaert tShercleers die ridder was
 Gheldolf van Coudenberghe dit vernem
 Ende Willem Pypenpoy met hem
- 1490 Ende des anderdaeghs daer naer
 Toghen die heeren beide van daer
 Die hertoghe ende die greve sijn broeder
 Ten steecspele des sijt vroeder
 Biden hertoghe van Bourgoingien
- 1495 Haren neve te Brugge verstaet den sen
 Des sondaeghs quamen sij dats u becant
 XIII in aprille in Brabant
 Die hertoghe toech te Lovene binnen
 Die greve te Bruesele wilt versinnen
- 1500 Daer bleef hij tot dijsendaegs doe trac hij
 Bij sinen brueder³²³ seggic dij
 Des donderdaegs daer na wilt versinnen
 Quam hij weder te Bruesele binnen
 Des vryendaegs toech hi doe ic ghewach
- 1505 In aprille den achienden dach
 Te Rijsele ten steecspele ter spinetten
 Biden voirseiden hertoge sonder letten
 Sinen neve van Bourgoingien
 Daer sij solaesten³²⁴ onder hen

**Hoe de Greve van Saintpoul Rewaert van Brabant screef den Roemschen Coninc ende
 andren princen vorsten ende heeren**

COrt hier na doe ic ghewach
 XIII^c XXI den XX^{sten} dach
 Der maent aprilis voere ghenant

[243va]

- Dede Phylips van Brabant
 Greve van Saintpoul ende van Lynxi
- 1515 Als ruwaert van Brabant seggic dij
 Sijn open brieve screven ter stede

³²³ *brueder*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

³²⁴ *solaesten*: vermaakten, ze hadden pret.

- Daer hij sinen zegel aenhangen dede
 Ende sant die sonder cessen
 Den alre dorluchtichsten³²⁵ vurst³²⁵ und heere
 1520 Seghemonde dits ware dinc
 Bij Gods ghenaden Roemsch coninc
 Van Hongherien van Dalmacien
 Coninc ende van Croacien
 Sinen lieven ghenedegen heere
 1525 Ende oec alle vorsten daer toe meere
 Erdsche bisscopen: bisscopen meer ende men
 Hertogen graven ende marcgreven
 Baenroetsen. riddren. knechten meysenieden³²⁶
 Bourgemeestren. scepenen. raetslieden
 1530 Van allen steden ende voirt anne
 Allen andren goeden eerbaeren manne
 Sinen lieven neve dat ghijt wet
 Heeren ende goeden vrienden met
 Ende becondichde hem met onderscheyt
 1535 Voor die gherechte waerheyt
 Onder meer ander poente dits waer
 Die bescreven volgen hier naer
IN den yersten dat van Grimbergen her Jan
 Heere van Assche ende voirt an
 Jan van Assche sijn sone dat wet
 Reynere Monts ende oec daer met
 Bernaert van Enghe na tgone
 Rutgheer Boene Claes Colen sone
 Die uten lande van Brabant te waren
 1545 Openbaerlijc ghebannen waren
 Sinen lieven heere wide becant
 Ende brueder de hertoge van Brabant
 Vander hertoghinnen met boesheden
 Vanden edelen ende goeden steden
 1550 Vvremde hadden ende ghescheiden
 Met rechter boeser hoersheiden³²⁷

³²⁵ *vurste*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

³²⁶ *meysenieden*: dienstpersoneel, hofhouding, gevolg. In Brabant: een bepaalde maatschappelijk bevoorrechte stand.

- Dtlant van Brabant samentlike
 Vercort hadden groetelike
 In *sinen* rechten ende *previlegien*
 1555 Ende dat sij conspiratien³²⁸
 Ende verbonde heimelijcke
 Ghemaect hadden samentlike
 Met *enen* deel *lieden van* machte
 Daer vele onrusten ende tweedrachten
 1560 Inden lande van Brabant sonder waen
 Af waren gheresen ende opghestaen [244vb]
 Ende opstonden in lanc soe meere
 Daer met sijn brueder³²⁹ ende sijn heere
 Die hertoge ende sijn lande int fijn
 1565 Met waren ghescepen verdorven tsijn³³⁰
 En haddenmen wijselec niet tot dien³³¹
 Met behoerliker remedien versien
 Ende dat hi daer omme eenpaerlijc
 1570 Bij bevele des coninx van Vranckerijc
 Sijns neven van Bourgonien sonder sneven
 Ende andere *sinen* heeren ende neven
 Uyt Vranckerijc comen waere dats waer
 In Brabant ende hadde hem daer
 1575 Toe ghevuecht³³² om allen stoet³³³
 Inden lande van Brabant cleyn ende groet
 Neder te leggene in allen keere
 Ende zunderlinge *sinen* lieven heere
 Ende brueder³³⁴: den hertoge met minnen

³²⁷ *hoersheiden*: boosaardigheid, gemene streek.

³²⁸ *conspiratien*: samenzweerden.

³²⁹ *brueder*: er staat in superscript een *o* boven de *u*.

³³⁰ *Met ... tsijn*: met zijn rotte waren ingeschepen.

³³¹ hier staat een sterretje als verwijzing naar iets dat glosse-gewijs onder kolom a geschreven staat. Er staat te lezen: 'Om *dat* van Assche die heere / Ende Jan sijn soene met snellen keere / Altijt den hertoghe waren ghetrouwe / Moestens zy liden groeten rouwe / Ende oec schaede schande ende achterdeel / Overmits der ghemeynten riveel / die optyt muyten jeghen haeren richten heere / Des sij schande hebben zelen emmermeere.

³³² *ghevuecht*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

³³³ *om allen stoet*: aan het hele gevolg, de hele optocht.

³³⁴ *brueder*: er staat in superscript een *o* boven de *u*. Dit kan een aanduiding zijn dat het om een klinker gaat.

- 1580 Metter edelre hertoginnen
 Metten edelen *ende* goeden steden
 Te peyse te stellene *ende* te vreden
Maer des en haddi gheen moghentheit
 Mids den ghebannenen voirseit
- 1585 Die dat benamen met loezen *keere*³³⁵
Ende vuerden den hertoge haren *heere*
 Uyter stat *van* Bruesele zijt des vroet
 Daert *hem* lieden dochte goet
 Mids desen uyt *beden* sij u becant
- 1590 Die drie staten *van* Brabant
 Haddi aenghenomen *tbewent*³³⁶
Dat ruwaertscap *ende* tregement
 Des selfs lant *daer* af hij waer
 Naest sinen *brueder* dats openbaer
- 1595 Oir *ende* erfghename dat wet
 Voert heefti ghescreven met
Dat die ghebannene om te volbringen
 Haer opset haer quade meininge
 Sinen lieven *heere* *ende* *brueder*
- 1600 *Den* hertoge: bracht hadden *sijts* vroeder
 Int gheselschap *tsiere* onneeren
 Van vremen *uytlantschen* heeren
Ende hadden die *doen* werden te hant
Ende ghemaect rade *van* Brabant
- 1605 Jeghen des lants *previlegien*
Ende *datse* met haren helperen
Ende met heimeliker cracht *verholen*
Ende quader listicheit hadden *ghestolen*
Sommegher van Brabant *dat* wet
- 1610 Slote *ende* *onderseten*³³⁷ met
 Die hij bider helpen *van* Gode
Weder hadde ghecreghen *tsinen* gheboede
 Daer met sij *verbuert* hadde *sonder* blijf [245ra]
 Na dlant recht van Brabant goet *ende* lijf

³³⁵ *met loezen keere*: met hun valse verachtelijke daad.

³³⁶ *tbewent*: clitische vorm; het bewind.

³³⁷ *onderseten*: onroerend goed.

- 1615 Ende *dat* sij *sinen* brueder *sinen* heere
 Alsoe hadden met scalcken *keere*
 Gheregeert tot sijnder scade
Dat hij bij hare liede rade
 Hollant Zeelant Vrieslant mede
- 1620 Ander lande slote ende steden
 Heerlijcheide *renten*³³⁸ meer ende *men*
 Jeghen lantrecht ende *pre*villegien
 Vercocht hadde oft *vers*edt dits waer
 Ende want hij aensach openbaer
- 1625 *Dat* sijn lieve brueder ende heere
 Vanden *voir*seiden *gebanenen* dus *zeere*
 Wert gheinformeert *in* desen sinnen
 Dat hij bij sijnder ghesellinnen
 Der hertoginnen *achemant*³³⁹
- 1630 *Sinen* edelen ende steden *van* Brabant
 Hoe wel daer toe sijt seker das
 Sijns selfs *pers*oen *gheneight*³⁴⁰ was
 Niet comen en mochte al waest *hem* leit
 Soe haddi metten *drye* staten *voir*seit
- 1635 Des lants van Brabant vor *dien* stonden
Sinen *heere* *sinen* brueder *besonden*³⁴¹
 Ende die *vremde* *heeren* daer toe
 Die de *voir*seide *ghebanene* al doe
 Rade hadden *ghemaect* seggic dij
- 1640 Biddende ende *begherende* dat sij
 Den selven *sinen* lieven heere
 Ende brueder alsoe in allen *keere*³⁴²
*Onder*wisen³⁴³ willen ende informeren
Dat hij binnen *sinen* lande *tsiere* eeren
- 1645 Comen wilde sijt seker das
 Alsoe hij sculdich te doene was
 Dan soude hem sijn lant *in* allen *keere*

³³⁸ *renten*: bezittingen.

³³⁹ *achemant*: bevallig.

³⁴⁰ *gheneight*: genegen.

³⁴¹ *besonden*: gezondigd.

³⁴² *in allen keere*: volkomen, op alle manieren, in alle opzichten.

³⁴³ *Onderwisen*: inlichten.

- Doen als sij haren ghebuertegen heere
 Sculdich waren te doene dats claer
- 1650 Waer af niets niet comen en waer
 Maer boven tgone dat wij hier leeren
 Waren die vremde uylantsche heeren
 Te wetene die heere hout u daer an
 Van Heynsberge: ende sijn sone Jan
- 1655 Jan van Bueren proofst van Aaken
 Metter groeter menichte ter selver zaken
 Met sinen lieven heere met machte
 Den hertoghe: heymelijc bij nachte
 Doppenbaer strate scuwendende wet dat
- 1660 Tot voir Bruesele die goede stat
 Die voirscreven ghebannene daer met bij
 Met hem bringhende dwelcke dat sij
 Naden Rechte des lants ende privilegien [245rb]
 Niet doen en mochten meer noch men
- E**nde als sij voor tstat comen waren
 Worden sij van eneghe hoerdic verclaren
 Die metten ballinghen verbonden waren
- In ghelaten in corten stonden
 Jeghen sinen wille sij u verclaert
- 1670 Hoe wel hij was des lants ruwaert
 Alsoe dat boven steet claerlijc
 Ende jegen den wille oec der ghelijc
 Ende sonder consent soe ic bediede
 Der goeder manne ende raetsliede
- 1675 Der goeder stat doe ic ghewach
 Ende oec jeghen doverdrach
 Ghesloten biden scepenen
 Enten raet der ghemeinder stat met hen
 Dat si souden den hertoghe met gheninde³⁴⁴
- 1680 Inlaten met sinen huys ghesinde³⁴⁵
 Ende datmen ballinghe gheenderhande
 Noch slants openbaer viande

³⁴⁴ gheninde: stoutheid, moed, onverschrokkenheid.

³⁴⁵ Met sinen huys ghesinde: met zijn gevolg, zijn huisgezellen.

- In laten en souden noch ontfaen
- ¶ Item die greve screef voirt aen
- 1685 *Dat* somege vremde dat was noch meere
 Als van Heynsberge die heere
 Die coepiede van Brabant schalckelijc
Ende uut *andren* landen der ghelijc
 Gheroeft hadde opter vryer straten
- 1690 *Sijns* liefs heeren *sonder* *verlaten*
Ende brueders tshertogen van Brabant vry
Ende binnen *sinen* gheleide daer met *dat* hij
Ende alle sijn helperen des sijt vroet
Verbuert hadden lijf *ende* goet
- 1695 *Ende* dat die van Heynsberge openbare
 Somegher edelre viant ware
 Van Brabant daer af sij *sonder* waen
 Sine opene ontseggebrieve³⁴⁶ hadden ontfaen
- V**oort screef hij sij u bekant
 Dat die van Heynsberge voor ghenant
 Ende die *andere* vremde heeren
 Die binnen Bruesel dus comen weren
 En bewesen in gheender manieren
 Teekene van vrientscapen enegertieren
- 1705 Oft om *neder* te leggene den voirscrevenen stoot³⁴⁷
 En aerbeyten sij cleyn noch groot
Maer sij *ende* huere dieneren wilt *verstaen*
 Hebben ghereden ende ghegaen
 Opter straten tot voere die wet
- 1710 *Ende* tgherichte der selver stat *daer* met
 Ghewapenderhant ghereet om vechten
 Met haren zweerden die haer knechten
 Op gherecht droegen in haer hant [245va]
 Sij daden oic sij u bekant
- 1715 Haer knechten rijden huer peerden
 Te watere met opgherechten zweerden
 Teenen teekene datse *sonder* verhouden³⁴⁸

³⁴⁶ *ontseggebrieve*: opzegbrief.

³⁴⁷ *stoot*: geschil.

- Die inghesetene *vernielen* wouden
Die simpeljc hielden haer manieren
- 1720 Sonder hernasch eneghertieren
Aen te nemene oft ghewere
Ende dat eneghe oec hadden gheere
Vanden voirseiden vremden heeren
Als Jan van Bueren met scalcken keeren
- 1725 Ende meer andere als dat schijnt
Te verwervene hen hadden ghepijnt
Der somegher baenroetsen van Brabant
Wive. kindre. slote ende lant
Als sij te sweerde hoert den sijn
- 1730 Ghelevert souden hebben ghesijn
Ende oft die vremde vore ghelesen
Haer vriende oft iement el van desen
Uutgheven oft oec seggen moghen
Dat sij op gheleide des hertogen
- 1735 Te Bruesele comen waren dats waer
Ende op gheloeve gehacht al daer
Ende ghevangen waren soe antwerde hij
Daer op ende screef hoe ende twij³⁴⁹
Die drie staten des lants sijt vroeder
- 1740 Sinen lieven heere ende broeder
Allen dienst ende ghehoersamheit
Afghetogen hadden ende wederseit
Als zij dat doen mochten verstaet den sen
Nae allen hueren privilegien
- 1745 Ende hij truwaertscap ende bewent
Aenghenomen hadde ende tregement
Des lants soe ic u las lange eere
Soe en hadde sijn brueder ende heere
Gheen macht yemende sij u becant
- 1750 Gheleide te ghevene in Brabant
Ende al en hadde die ghehoersamheit
Niet ghescorst gheweest noch wederseit

³⁴⁸ *verhouden*: terughouden.

³⁴⁹ *twij*: tweemaal.

- Soe en hadde sijn bruedergheenderhande
 Ballinge noch openbaer viande
- 1755 Slants van Brabant gheen gheleide
 Noch vryheit mogen gheenderleide
 Gheven: dat hen in enegher <-zaken>³⁵⁰ maten
 Hadde mogen comen te baten
 Raden lantrechten sij u bekant
- 1760 Ja die goede stede van Brabant
 Ende hadden tgheleide vore vercleert
 Openbaerlijc gheconsenteert
 Des die van Heynsberge vroet mocht wesen [245vb]
 Want hij binnen corten tide voor desen
- 1765 Alselcken gheleyde ende veylicheit
 Gheworven hadde met ondersceit
 Hets openbaer oec wats ghesciet
 Dat sij hen op tgheleide niet
 En troesten noch en verlieten tot dien
- 1770 Ja ghemerct ende aenghesien³⁵¹
 Dat sij alsoe haestelijc
 Quamen ende soe heymelijc
 Ende buten der rechter lantstraten
 Doir Bruessele in alselker maten
- 1775 Met soe groeter versameningen
 Van volcke van wapenen van ballingen
 Van vianden tslants dits waerhede
 Van straetroevers: ende inder selver stede
 Van Bruesele jegen sinen wille dat wet
- 1780 Ende der goeder manne met
 In worden ghelaten met overdaden
 Vanden ghenen die om haer mesdaden
 Ende quader wercken wille mespresen
 Vanden live hebben gherecht ghewesen
- 1785 Ende som op haer lijf ghevaen daer ane
 Noch screef die voirseide greve
 Van Saintpoul dat hij daer omme dat wet

³⁵⁰ <-zaken>: is geëxpungeerd; kopiistenfoutje.

³⁵¹ ghemerct ende aengesien: opgemerkt en aangeschouwd.

- Der voirseider uytlentscher opset
 Ende conspiratie heymelijcke
- 1790 Te wetene es volcomelijcke
 Hadde doen ondersueken op tgone
 Vanden scilde gheboren³⁵² XIII persone
 Daer men op hadde suspitie³⁵³ groot
 Onder die welcke dits waerheit bloet
- 1795 Aen twee riddren ende meer andere daer toe
 Sciltbortegher wert bevonden doe
 Alsoe sijt openbaerlike
 Kinden ende lijdden claerlike
 Dat na dien dat die vremde heeren
- 1800 In tstat van Bruesele comen weren
 Sij bij dien van Heynsberge hoerdic rueren
 Ende biden proofst van Aaken Janne van Bueren
 Ende by meer andere heymelijcke
 Quamen te rade daer samentlike
- 1805 Bij hem wert overdragen sijts vroeder
 Dat sij bij minen lieven broeder
 Ende met siere banieren hoert den sen
 Met allen den ghenen die sij tot hen
 Souden connen ghecrigen hen dus gesterct
- 1810 Neder souden hebben ghecomen ter merct
 Ende der stat huys begrepen met desen
 Om mechtich alsoe der stat te wesen
 Ende meindense hier met lude ende stille
- 1815 Ende soe wie hem hadde van hen allen
 Contrarie inder zaken ghevallen
 Meinden sij neder te leggene dat wet
 Ende haren wille te doene daer met
- 1820 Oec sijn die van Heynsberge voere genomen
 Ende dandre int gheselschap comen
 Vanden ghenen die opset hadden gheweven
 Vanden zaken hier na ghescreven

[246ra]

³⁵² *Vanden scilde gheboren*: van adellijke, ridderlijke geboorte.

³⁵³ *suspitie*: argwaan.

TE wetene dat somege van hen
Souden hebben begrepen verstaet den sen
Die merct ende thuyts des sijt ghewes

Te male groot ende sterc es
Ende dandere soudens sonder verdragen
Die stormcloccke hebben gheslagen
1830 Om tfolc ter merct waert te doene loepen
Die derde partye met haren hoepen
Soudens ander huysen ende de straten
Die ter merct waert dreven te haere baten
Begrepen hebben ende besedt

1835 Dan soudens dandere onghelet
Van harer gheselschap met groter scaren
Dier toe gheordineert waren
Die vremde gaste ende andere met
Ghecomen hebben al onghelet

1840 Ter merct met open banieren
Ende met wimpelen menegertieren
Openbaerlijc roepende in deser wijsen
Alle tolle af ende assisen³⁵⁴
Meinende hier met meer ende men

1845 Donnosel volc te treckene aen hen
Ende daer haer opset haer quaet ghedacht
Volvuert te hebbene ende volbracht
Ende doot gheslegen te hebbene na tgone
Soe riddren soe ander IX persone

1850 Vandenscilde gheboren sonder besceit
Om haer doecht ende rechtverdicheit
Ende oec alle die ghene hier op lette
Contrarie sijnde haren opsette

VAn desen boesen opsette quaet
Sijn besculdicht vonden dat verstaet
Een groet deel rijcker liede mechtich

Van vrienden ende van magen crechtich
Die ghekindt hebben ende ghelijdt int fijn
Daer sij omme ghecorrigeert sijn

³⁵⁴ assisen: belasting, accijns.

- 1860 Nae haer *verdiente* na haer plicht
 Die selcke *van haren* live ghericht
 Ende die someghe op haer lijf
 Int vanghenesse ghesloten *stijf*³⁵⁵
- W**Ant die *greve van Saintpoul niet* den sen [246rb]
 Desen heymeliker conspiratien
 Ende opset voirscreven tot diere tijt
- Alsoe volcomelijc des seker sijt
 Niet gheweten en hadde sonder cy
 Als hij nu wiste soe en hadde hij
- 1870 Met *sinen* openen *brieven* tot dien
 Niet eer ghescreven maer aen ghesien
 Dat hij nu die waerheit blijckelike
 Bevonden hadde claerlike
 Soe cundichde hij allen dien *met* lieve
- 1875 *Daer* ane sijn vorseide open *brieve*
 Comen souden hier op lette
 Dat alle die voirseide opsette
 Soe ghij boven hebdt hoeren *verclaren*
 Ghesciet heerbracht³⁵⁶ *utcomen* waren
- E**Nde oft van Heynsberghe die *heere*
 Van Bueren ende den *andren* *meere*
 Van harer gheselschap dochte int *waere*
- Dat sij belast worden te sware
 Soe presenteerdem³⁵⁷ die *greve van* dien
- 1885 Vonnesse ende oordeel te doen ghescien
 Inder voirseider stat van Bruesele *ter* vaert
Daer die quade opsette voor *verclaert*
 Gheanteert waren *verstaet* den sen
 Naden rechten ende privilegien
- 1890 Der stat van Bruesele *voere* ghenandt
 Oft na den lantrechte van Brabant
- D**Ie *greve van Saintpoul* hier om bat
 Allen den ghenen *daer* ane dat

³⁵⁵ *stijf*: krachtig, weerbarstig.

³⁵⁶ *heerbracht*: volgens overgeleverd recht.

³⁵⁷ *presenteerdem*: clitische vorm: *presenteerde hem*.

- Sijn open brieve soudⁿ comen
- 1895 *Dat* sij alle die vorghenomen
 Van Heynsber^ge van Buer^en ende daertoe
 Die waren van harer gheselschap doe
 Houden woudenⁿ ende achten daer bij
 Ende nuemen alsulcke: ghelijc *dat* sij
- 1900 Weten mochten *dat* sij waren claer
 Versculdt verdient hadden openbaer
 Inden poenten bescreven hier boven
 Ende datse niet en soudⁿ gheloeven
 Eneghe andere informacien
- 1905 Oft onderwisinghe die hen
 Ter contrarien mocht sijn ghedaen van des
 Hier boven claer bescreven es
 Ende in oirconden der waerheit
 Heeft die greven³⁵⁸ van Saintpoul voirseit
- 1910 Sinen properen zeghel³⁵⁹ doen hangen na dat
 Aen den openen brief daer inne dat
 Alle dese poente blijckelijcke³⁶⁰
 Begrepen stonden volcomelijcke
 Welcken brief ghemaect was ende gegeven [246va]
- 1915 XIII^c een entwintich daer neven
 Ons Heeren jaer doe ic ghewach
 In aprilte den xx^{sten} dach

**Hoe die hertoge bekinde dat sijn sbrueder³⁶¹ te rechte rewaert van Brabant ghemaect ware
 ende confirmeerde al dat hij inden rewaertscape ghedaen hadde**

INt selve voirseide Ons Heeren jaer
 Vier dage in meye hout dit vor waer
 Verleende hertoge Jan ende gaf
 Sijn open bezeghelden brieve daer af

³⁵⁸ *greven*: lees: *greve*; er lijkt een nasaalstreep boven de *e* te staan, maar dat lijkt op een vergissing van de kopiist.

³⁵⁹ *Sinen properen zeghel*: zijn eigen zegel(brief).

³⁶⁰ *blijckelijcke*: klaarblijkelijk, duidelijk.

³⁶¹ *sbrueder*: is de *s* een foutje van de kopiist? Het kan ook een clitsche vorm zijn, maar dan staat *sijn* daar maar nutteloos. Ik hou het op een foutje van de kopiist.

- In houdende ter substancien clær
Tghene dat bescreven volgt hier naer
Te wetene want hij vormaels tbewent
- 1925 Bevolen hadde ende tregement
Sijns selfs sijns staets sij u bekant
Ende sijns lants van Brabant
Eneghe daer hij in hoopte zeere
Dat aenghesien soude hebben die eere
- 1930 Oirbore³⁶² profijjt welvaert ghemeyne
Van sinen lande groet ende cleyne
Daer sij toe waren gebonden met eeden
Dwelcke sij alsoe niet en deden
Maer hadden hem in contrarien
- 1935 In haren eeden ende officien
Vanden rechten charteren: sij u bekant
Ende privilegien van Brabant
Gehouden ghedregen lude ende stille
Soe dat sij om harer mesdaet wille
- 1940 Inder stat van Lovene met enicheden
Der edelre ende der goeder steden
Openbaerlijc worden ghecorrigeert
Ende dat sij oec sij u vercleert
Met slincker³⁶³ informacien alst schijnt
- 1945 Te vervremdene hem hadden ghepijnt
Van siere ghesellinnen in allen keere
Der hertoginnen ende voert meere
Van sinen brueder hoert mi ghewagen
Ende andren sinen vrienden ende magen
- 1950 Ende van sinen lande in alder mate
Mids den welcken die drie state
Van sinen lande van Brabant voirseit
Beduchten dat meer nuwicheit
Ende grote swaer laste uytghenomen
- 1955 Inden lande hadde mogen comen
Soe dat sij om die ernstelike

³⁶² *oirbore*: (geldelijk) voordeel, nut.

³⁶³ *slincker*: verkeerde, valse.

- Te *verhuedene ende* behoerlike
Remedie te vindene in *goeder* mate
Ende tot *enen* princeliken state [246vb]
- 1960 *Hem* *weder* te bringene ghelijc als sij
Na *hueren* rechten dat seggic dij
Ende herbrengene wel mochten volbrengen
*Oirdineren*³⁶⁴ mids desen dinghen
Setten ende maecten sij u *verclaert*
- 1965 *Sinen* lieven brueder tot *enen* ruwaert
Phylips van Brabant *ende* behoeder
In welcker ruwaertscap sijn lieve broeder
Hem hadde ghedragen soe bruederlijc
Soe vriendelijc ende soe ghetrouwelijc
- 1970 *Dat* hijs wel van hem sijt zeker das
Ende van *sinen* lande te vreden was
Soe *confirmeerde* ratificeerde
Die hertoge ende *approveerde*³⁶⁵
Tvoirseide ruwaertscap meer *ende* min
- 1975 *Ende* tghene dat sijn lieve brueder *daer* in
Voort hadde ghekeert dit wilt *verstaen*
Oft in enegherwijs ghedaen
Bij *consente* der edelre sij u bekant
Ende der stede sijns lants van Brabant
- 1980 Het *waere* van *justicien* oft oec mede
Weder van live oft oec lede
Van *richter*en oft *officier*en
*Scepen*en wethouweren eneghertieren
Ende *andren* dieneren wilt *verstaen*
- 1985 Beide af te settene *ende* oec aen
Alle *correxien* *ende* *vergaderinghen*
Hanteringhen *ende* handelingen
Die *inden* ruwaertscape dit wilt hoeren
Beiden meesten deele daer te voren
- 1990 Der edelre der stede hoert mi *verclaren*
Sijns lants van Brabant ghesbiet waren

³⁶⁴ *Oirdineren*: regeren, besturen of in orde brengen, herstellen.

³⁶⁵ *approveerde*: keurde goed, hechtte zijn zegel aan.

- Voort oft in toecomende termine
 Ghebuerde dat hij oft die sine
 Nacomelingen hertogen bekant
- 1995 Oft hertoghinnen van Brabant
 Den drien staten sijns lants sijts wijs
 Oft eneghen van hen in enegher wijs
 In haren rechte vercortinge dede
 In charteren oft in privilegien mede
- 2000 In costumen usagien eneghertieren
 Ende heerbringhen in gheenre manieren
 Violentie cracht macht ende wille
 Ende hem namaels lude oft stille
 Inder manieren als voirseit es
- 2005 Oft in ghelikere sijts ghewes
 Meer van hen vervremde daer naer
 Soe consenteerde hij daer
 Voor hem ende sijn nacomelingen
 Dat sij hem in gheenen dinghen
- 2010 In haefliken dienste en selen na desen
 Onderdanich noch gehoersam wesen
 Dat dan die drie staten hoert den sen
 Metten meesten ghevolge van hen
 Souden mogen kiezen ongespaert
- 2015 Int lant van Brabant enen rewaert
 Die volcomen machte min no meere
 Hebben soude als prinche ende heere
 Des lants van Brabant meer ende men
 Met vele meer poenten ende clauselen
- 2020 In sinen openen brieven bescreven
 Die te Lovene waren ghegeven
 Vier daghe in meye dat es waer
 XIII^c xxx³⁶⁶ Ons Heeren jaer

[247ra]

³⁶⁶ XIII^c xxx: lees 'XIII^cXXI'? Op grond van de context is de verspringing van 1421 naar 1430 bijna onmogelijk.

HOOFDSTUK 7: NAMENINDEX

1. INLEIDING

Deze namenindex is gebaseerd op het model van het Repertorium van Eigennamen in Middelnederlandse Literaire Teksten (REMLT) van de afdeling Naamkunde van het Meertensinstituut te Amsterdam. De eigennamen die voorkomen in HS Brussel, K.B. 19607, fol. 236 va, 33 – fol. 247 ra, 15 worden hier behandeld.

De index is alfabetisch; de namen zijn volgens het huidige alfabet geordend, dat wil zeggen dat een *c* die als *k* wordt uitgesproken onder de *c* vermeld staat. De namen in deze namenindex zijn allemaal voornamen; bij namen waar een achternaam bijstaat, wordt deze in de annotatie vermeld. In geval van gelijkkluidende namen die naar verschillende personen verwijzen, worden de namen genummerd in volgorde van voorkomen. Het lemma wordt Middelnederlands en kritisch gespeld, vet gedrukt en begint met een hoofdletter.

De namen staan in de nominatief enkelvoud (als die voorhanden is), als ze niet in de nominatief enkelvoud voorkomen, wordt de meest frequente vorm opgenomen. Dit geldt echter niet voor de gelijkkluidende namen. ‘Janne van Cuyck’ wordt zo opgenomen onder het lemma ‘Jan’, naar analogie met ‘Jan van Brabant’ en dergelijke. Variante vormen van het lemma worden onderaan het lemma opgenomen tussen spitse haakjes, in volgorde van voorkomen.

Er wordt gebruik gemaakt van verwijlslemmata; namen waarvan de huidige spelling afwijkt van de Middelnederlandse, staan cursief gedrukt; de Middelnederlandse spelling van de naam waarnaar verwezen wordt, staat vet gedrukt. Dit gebeurt niet als de moderne spelling volledig overeenkomt met de Middelnederlandse. Indien de naam uit meer dan één deel bestaat, wordt deze geïnventariseerd onder zijn hoofdwoord. Als er in dit geval doorverwezen wordt, wordt dit helemaal in het vet gedrukt. Kerkelijke gebouwen (toponiemen) echter worden wel gerangschikt onder ‘Sint’.

Er wordt ook gebruik gemaakt van kruisverwijzingen, deze worden gemarkeerd met een *.

Na het lemma volgt de annotatie, die uit tekstinterne en tekstexterne informatie bestaat. De tekstinterne informatie slaat op alles wat we uit de tekst zelf kunnen halen. De tekstexterne informatie is de informatie die we uit secundaire literatuur halen. De tekstexterne en tekstinterne informatie worden ingedeeld in categorieën aangeduid met een letter. Categorieën waarvoor geen informatie voorhanden is, worden weggelaten. De categorieën worden als volgt georganiseerd:

1. NAMEN VAN MENSEN, VOLKEREN EN HEILIGEN

Tekstextern

a. Identificatie

b. Relaties en verwantschappen.

- c. Herkomst (nationaliteit, sociale status, beroep, regeringsperiode...).
- d. Functioneren.

Tekstintern

- e. Identificatie en herkomst.
- f. Relaties en verwantschappen.
- g. Functioneren binnen de tekst.

2. NAMEN VAN PLAATSEN, STEDEN, LANDEN, RIVIEREN, (KERKELIJKE) GEBOUWEN EN ADJECTIEVEN (AFGELEID VAN TOPONIEMEN)

Tekstextern

- h. Moderne naam, lokalisering en relevante informatie.

Tekstintern

- i. Naam, annotatie en functioneren binnen de tekst.

De vindplaatsen (de versnummers waar de namen voorkomen) worden onder de varianten van het lemma opgenomen tussen vierkante haakjes.

Voor de algemene tekstexterne informatie zijn bepaalde encyclopediën zoals de *De Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie*, *De Grote Winkler Prins Encyclopedie*, *De Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen* en vooral de CD-Rom van *Encarta* bijzonder handig gebleken.³⁶⁷ Voor de persoonsnamen werd vooral gebruik gemaakt van het *Lexicon des Mittelalters*, het *Reclams Lexicon der Heiligen und der biblischen Gestalten*, het *Nationaal Biografisch Woordenboek* en de *Europäische Stammtafeln*.³⁶⁸ De plaatsnamen werden opgezocht in *Gemeenten van België*, *Van Goor's Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland* en *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*.³⁶⁹

2. NAMENINDEX

Aa

- h. Aa, rivier.
- i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{8*}.

[286, 676]

³⁶⁷ *De Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie* 1971; *De Grote Winkler Prins Encyclopedie* 1990-1993; *De Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen* 1972 en *Encarta* CD-Rom 2003.

³⁶⁸ *Lexicon des Mittelalters* 1979-1999; Keller 1979; *Nationaal Biografisch Woordenboek* 1964 en Schwennicke 1980-2000.

³⁶⁹ Hasquin 1980; Ter Laan 1968 en De Seyn s.d.

Affligem zie **Hafflighem**

Aken

h. Aken, stad in de republiek Duitsland, Nordrhein-Westfalen. Vroeger stad in het Heilig Roomse Rijk. In de Romeinse tijd was Aken al een belangrijke nederzetting. Onder de Merovingers en de Karolingers was Aken de belangrijkste stad in het rijk. De vorsten lieten zich er kronen tot in 1531 die eer naar Frankfurt ging.

i. Plaats waar Jan^{13*} proofst is.

<Aaken>

[321, 660, 757, 1235, 1655, 1802]

Amandus zie **Amant**

Amant

a. Amant van Cortenberge.

e. Amandus van Cortenberg, theoloog en deken in Sint-Donaes* te Brugge*.

f. Meester.

g. Is lid van de nieuwe raadskamer van hertog Jan^{5*}.

<135>

Antwerpen

h. Antwerpen. Hoofdstad van de Belgische provincie Antwerpen. Vroeger hoofdstad van het markgraafschap Antwerpen, later ingelijfd bij het hertogdom Brabant*. Rond de 12^e eeuw was Antwerpen reeds een belangrijke handelsplaats, ondermeer door de wolindustrie en in de 14^e eeuw was Antwerpen zelfs de belangrijkste internationale wolmarkt. De dood van Jan III bracht daar echter verandering in. Door de vrede van Ath (1357) werd Antwerpen in de onmiddellijke buurt van Brussel* afgezonderd en in een personele unie met Vlaanderen gebracht onder zijn graven. Het was niet langer de hoofdstad van het markgraafschap Antwerpen tot 1406 toen Antoon van Bourgondië dit herstelde.

i. Eén van de drie grote steden met *ghedeputeerden*, naast Brussel* en Leuven* - Plaats waar de verbannen mannen hun straf horen en moeten uitzitten - Plaats waar de hertog doorkomt wanneer hij van Leuven* naar Brussel,* Antwerpen,* Henegouwen* en weer naar Brussel* trekt.

[155, 633, 639, 641, 653, 1075, 1251, 1259, 1274, 1322, *1387, 1396, 1453]

Arnt

a. Arend van den Hove.

e. Knecht van Jan^{1*}.

g. Vergezelt Jan^{1*} op dagvaarten.

[1183]

Arnde

a. Arend van Zevenbergen.

e. Aernde van Stevenbergen, drossaert en kastelein van Jacoba.*

g. Moet de stad, het slot en de behorende landerijen van Heusden* bewaken voor de hertogin en slaagt daarin.

<Aernt van Sevenbergen>

[420, 555]

Arend van den Hove zie **Arnt**

Arend van Stevenbergen zie **Arnde**

Assche

h. Assche, gemeente in de provincie Vlaams-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant*. Gedurende de hele middeleeuwen was Assche rechtstreeks bezit van de hertogen van Brabant*. In de 13^e eeuw kregen de inwoners een keure of vrijheid van de hertogen. Vanaf 1296 werd de jurisdictie uitgevoerd door de schepenen van de vrijheid in naam van de hertog en vanaf de 14^e eeuw werd de costumen van Brussel* toegepast.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{4*} - Wordt gebruikt ter identificatie van Robberecht* - Wordt gebruikt ter identificatie van Willem^{6*}.

[42, 43, 119, 144, 289, 302, 314, 322, 329, 334, 675, 1163, 1187, 1291, 1327, 1439, 1539, 1540]

Assche zie **Assche**

Beieren zie **Beyeren**

Bergen zie **Berghen**

Bergen Op Zoom zie **Berghen opten Zoem**

Berghen

h. Bergen, stad in de Belgische provincie Henegouwen*. Vroeger hoofdplaats van het graafschap Henegouwen*. In de 13^e eeuw is de gemeente eigenlijk pas echt ontstaan, mede door de bevolkingsaan groei. Vanaf 1217 kwam er een gemeentezegel, een stadhuis en door de burgers gekozen

schepenen. De middeleeuwse militaire bouwwerken werden later uitgebreid onder het Bourgondische en vooral het Spaanse bewind.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Reynere*.

[132]

Berghen opten Zoem

h. Bergen op Zoom, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant* (?). Bergen op Zoom ontstond rond de 13^e eeuw. De plaatselijke rechten werden vastgelegd in de keuren van 1314 en vermeerderd door het groot privilege van 1365. Bergen op Zoom was een belangrijke handelsstad tot Antwerpen* meer en meer die rol naar zich ging toetrekken.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{18*}.

[408, 1331]

Bernard uten Eng zie **Bernt**

Bernt

a. Bernard uten Eng.

e. Bernt uten Enghe, raadslid van Jan^{5*}.

g. Vergezelt Jan^{5*} overal, tot hij met de andere raadsliden verbannen wordt.

<Bernaert van Enghe>

[43, 303, 1542]

Beyeren

h. Beieren, deelstaat van de republiek Duitsland met als hoofdstad München. Vroeger hertogdom van het Heilig Roomse Rijk (?). Vanaf 794 werd Beieren deel van het Karolingische Rijk. Na 834 (Verdrag van Verdun), werd het deel van het Oost-Frankische Rijk. De belangrijkste heersers van Beieren zijn leden van het Wittelbachse huis geweest; vanaf 1180 tot 1918 hebben ze over Beieren geregeerd. Vanaf dan onderging Beieren talrijke verdelingen en daardoor verzwakte het hertogelijke gezag. Zo kwam in de 14^e eeuw de opkomst van de landelijke standenverdeling. Pas in 1505 werd het voortbestaan van Beieren verzekerd door de vereniging van Opper- en Neder-Beieren door Albrecht IV.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{11*}.

[470, 475, 483, 502, 545]

Bocxstel

h. Boxtel, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Ligt centraal in de driehoek 's Hertogenbosch*, Tilburg en Eindhoven*.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Diederik^{1*}.

[131]

Bokhoven zie **Buchoven**

Bourgondië zie **Bourgonyen**

Bourgonyen

h. Bourgondië, voormalig koninkrijk, hertogdom, graafschap en Franse provincie tijdens het Ancien Régime. Door het Verdrag van Verdun viel het Bourgondische Rijk uiteen in verschillende stukken. Het oostelijk deel ging naar Lotharius en werd het latere graafschap en het westelijke deel ging naar Karel de Kale en zou het latere hertogdom worden.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan⁷* en Phylips*.

<Bourginien, Bourgoïnien, Bourgonien>

[173, 185, 206, 215, 243, 375, 1412, 1494, 1508, 1571]

Boxtel zie **Bocxtel**

Brabant

h. Brabant, voormalige provincie van België, nu gesplitst in Waals- en Vlaams-Brabant. Vroeger hertogdom in de Nederlanden, het bestond (ongeveer) uit het huidige Antwerpen*, Brabant en Noord-Brabant. Brabant als hertogdom ontstond ondermeer door Lambert I, die het graafschap Leuven* en het graafschap Ukkel-Brussel met elkaar kon verbinden. Later komen daar de graafschappen Brunigerode, Orthen, Grez, Aarschot, Geldenaken en Duras bij. Door de Grimbergse Oorlogen werd ook Grimbergen* toegevoegd en later nog het markgraafschap Antwerpen*.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan⁵*. Plaats van alle actie.

[*118, 121, 160, 173, 176, 179, 182, 189, 216, 224, 229, 234, 244, 354, *355, 358, 360, 384, 386, 388, 398, 415, 419, 430, 438, 456, 466, 482, 494, 506, 508, 521, 533, 535, 552, 562, 568, 580, 594, 605, 614, 629, 661, *834, 910, 1275, 1288, 1373, 1420, 1497, *1509, 1513, 1544, 1547, 1552, 1560, 1574, 1576, 1590, 1604, 1609, 1630, 1635, 1687, 1697, 1727, 1750, 1755, 1760, 1891, *1917, 1927, 1937, 1952, 1966, 1979, 1991, 1995, 2015, 2018]

Breda

h. Breda, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger stad, baronie en heerlijkheid in de Nederlanden. De oorspronkelijke heerlijkheid was in het bezit van de graven van Leuven*, werd ervan afgescheiden, maar bleef wel een leen van Leuven*. In 1404 kwam het in het bezit van de graven van Nassau die in de 16^e eeuw de titel van baron aannamen.

i. Plaats waar de Jacoba* en de Filips* van Saint-Pol* heen trekken - Plaats waar Jan¹⁵ gevangen zit.

[400, 413, 453, 1326]

Bruesele

h. Brussel, hoofdstad van het koninkrijk België. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. Vanaf 977 werd Brussel geleidelijk de hoofdstad van het graafschap Ukkel. Vanaf 1154 had Brussel eigen schepenen met een zelfstandige rechtsmacht. In 1229 kregen de Brusselse burgers een vrijheidscharter van Hendrik I, hertog van Brabant, wat hun ontvoogding betekende. In 1235 moesten de oligarchische machthebbers instemmen met de jaarlijkse vernieuwing van de schepenambten; mede daardoor werd de patriciaatsgeslachten ingedeeld in zeven groepen.

i. Als hoofdresidentie van de Brabantse hertogen, is Brussel de plaats van alle actie.

<Bruese>

[*0, 6, 22, 148, 155, *232, 236, 268, 276, 355, 368, 390, 565, 574, 586, 589, 633, 639, 653, *687, 704, 711, 747, 769, 771, 778, 785, 824, 838, 847, 853, 869, 875, 902, 943, *959, 963, 1060, *1070, 1076, 1146, 1150, 1194, 1203, 1225, 1244, 1247, 1250, 1253, 1259, 1274, 1303, 1307, *1331, 1336, *1387, 1393, 1401, 1413, 1425, 1432, 1452, 1460, 1472, 1499, 1503, 1587, 1661, 1702, 1735, 1774, 1779, 1800, 1886, 1890]

Brugge zie **Brugghe**

Brugghe

h. Brugge, hoofdstad van de Belgische provincie West-Vlaanderen. Vroeger stad in het graafschap Vlaanderen. Reeds in 1127 waren zowel Oudburg als De Burg ommuurd, de nederzetting was het administratieve centrum van het graafschap Vlaanderen. Brugge zou naam en faam maken als handelsmetropool met belangstelling van ondermeer Italiaanse, Duitse, Engelse, Schotse en Spaanse handelsagenten. Toch kende Brugge wat onheil; er was de *Moerlemaie*-opstand in 1280; de graaf streed tegen de oligarchie van het stadsbestuur en tegen de vorstelijke heerschappij in de 14^e en de 15^e eeuw; de Kustopstand van 1323-28; de Gentse Opstand van 1451-53. De Opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (waar Brugge de nederlaag moest erkennen) leidde vanaf 1490 (Vrede van Damme) tot het definitieve einde van een periode van meer dan twee eeuwen politieke en sociale onrust. Naast de handel was Brugge ook zeer belangrijk voor de kunst met zijn gebouwen, zijn schilderkunst en zijn humanisme.

i. Plaats waar Amant* deken en theoloog was - Plaats waar de neven van de Jan^{7*} verbleven.

<Brugge>

[136, 1495]

Brussel zie **Bruesele**

Buchoven

h. Bokhoven, dorpje aan de Maas dat deel is van de Nederlandse gemeente 's Hertogenbosch*.

i. Plaats waar Jan^{5*} heen trekt.

[312]

Bueren

h. Buren, gemeente in de Nederlandse provincie Gelderland in het westen van de Betuwe. Buren wordt reeds genoemd in 722 en dankt zijn naam aan het kasteel van de heren van Buren.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{13*}.

[659, 757, 771, 1655, 1724, 1802, 1881, 1896]

Buren zie **Bueren**

Chantray

h. Gehucht van Verlée, in de Belgische gemeente Havelange, in de provincie Namen. Er stond vroeger een klein feodaal kasteel met kasteelhoeve.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van meester Emonde*.

<Chantreyn>

[198, 226]

Claes¹

a. Nicolaas Colensone.

b. Zoon van Colen.

e. Lid van de nieuwe raadkamer van Jan^{5*}.

g. Is ook lid van de nieuwe raadkamer van Jan^{5*} en wordt daarom ook verbannen door de staten.

[1543]

Claes²

a. Nicolaas van den Werve, ca. 1380 – 8 oktober 1439.

b. Neef van Claus Suter.

c. Noord-Nederlands beeldhouwer.

d. Claes vanden Werve voltooidde het praalgraf van Filips de Stoute.

e. Claese vanden Werve, is lid van de nieuwe raadkamer die Jan^{5*} in 1420 organiseert.

g. Wordt door Jan^{5*} raadslid gemaakt in 1420, maar wordt door de Staten al gauw verbannen.

<Claese>

[139]

Cleve

h. Kleef, stad in de Republiek Duitsland, Nordrhein-Westfalen. Vroeger graafschap en hertogdom waartoe ook Huissen en de Lijmers behoorden evenals de heerlijkheden Wehl en Emmerick. In 1368 wordt Kleef met het graafschap Mark verenigd en in 1417 wordt het tot een hertogdom verheven. De Kleefse geschiedenis is nauw verbonden aan de historie van de graven en hertogen van Gelre, mede door familierelaties.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van jonker (Gerard).

[313, 320]

Cornelis zie **Cornelijs**

Cornelijs

a. Cornelis van Liedekerke*.

c. Heer in Lens*.

e. Cornelijs van Liedekerke*, lid van het gevolg van Jan⁵*.

g. Wordt gearresteerd met andere edelen uit Henegouwen* door de Staten.

[128, 1096]

Cortenbergh

h. Kortenbergh, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger gemeente in het hertogdom Brabant* (meierij Kampenhout). In 1095 duikt de naam *Curtenberch* voor het eerst op. De abdij van Kortenbergh oefende het patronaat uit over de Sint-Amandusparochie dankzij de oorkonde van Odo (bisschop van Kamerrijk) en vanaf 1126 inde ze de tienden. Sinds de 13^e eeuw is Kortenbergh een zeer belangrijke vergaderplaats voor de steden en de staten van Brabant*. Hertog Jan II richtte er in 1312 de Raad van Kortenbergh op, een soort hoogste rechtbank van het hertogdom.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Amant*

<Cortenbergh>

[134, 157]

Costen

a. Costen van Aa.

b. Zoon van Jan⁸*

g. Gaat mee met hertog Jan⁵* wanneer die uit Brussel* vlucht.

[286]

Coudenbergh

- h. Koudenberg, plaats in Brussel* in het koninkrijk België waar vroeger het hertogelijke hof gevestigd was.
 - i. De hoofdresidentie van de Brabantse hertogen. Er werd gepoogd dit hof te bestormen, echter zonder succes - Wordt ook gebruikt ter identificatie van Jan^{16*} - Wordt ook gebruikt ter identificatie van Geldof*.
- <Coudenberch, Coudenbergh>

[572, 828, 876, 969, 1032, 1085, 1318, *1424, 1435, 1488]

Cranendonck

- h. Cranendonck, voormalige baronie in de Nederlanden.
- i. Plaats waar Wouter^{1*} gevangen zit.

[1330]

Croacien

- h. Kroatië, republiek in Oost-Europa met als hoofdstad Zagreb, het bestaat uit het historische Kroatië-Slovenië en een groot deel van Dalmatië*. Vroeger koninkrijk in Oost-Europa. In de 7^e eeuw wordt Kroatië veroverd door Slavische stammen. In de 10^e eeuw maakt Kroatië zich onafhankelijk, in de 12^e eeuw wordt het echter gedwongen een personele unie met Hongarije* aan te gaan.
- i. Land onder het bewind van koning Sigismund*.

[1523]

Cuyck

- h. Cuyk, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger heerlijkheid in Gelderland.
- i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{6*}.

[127]

Cuyk zie **Cuyck**

Dalmacien

- h. Dalmatië, gebied in Kroatië* dat een deel van de kust tussen Istrië en de Albanese grens en de daarvoor gelegen Dalmatische eilanden omvat. Vroeger deel van het rijk van Koning Sigismund*. Het was ooit bezit van het Westromeinse Rijk, dan van het Oostromeinse Rijk en vanaf de 7^e eeuw Slavisch. Vanaf 1000 was het een twistgebied tussen Hongarije*, Turkije en Venetië.
- i. Landstreek onder het bewind van koning Sigismund*.

[1522]

Dalmatië zie **Dalmacien**

Der Vueren

h. Tervuren, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger vrijheid in het hertogdom Brabant. In de 13^e eeuw kreeg Tervuren speciale vrijheidsrechten van Hendrik I. Het slot te Tervuren was een populaire verblijfplaats van de Brabantse hertogen. Filips* en Jan^{5*} liggen er begraven.

i. Tussen Tervuren en Brussel* komen Jan^{1*} en de andere drie schepenen Jan^{5*} tegemoet.

[771]

Deurne

h. Deurne, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger dorp (of heerlijkheid?) in het hertogdom Brabant*. In de 8^e eeuw komt de naam *Durninum* voor het eerst voor. Deurne werd vaak geplunderd; in 1511 door de Geldersen, in 1599 door de Spanjaarden en in 1702 door de Fransen.

i. Plaats waar Jan^{5*} langs trekt.

[331]

Diederijc¹

a. Diederik van de Merwede.

c. Heer te Boxtel*.

e. Gezien als vijand van Jan^{5*}, zat in het kamp van Jacoba*

g. Is tegen Jan^{11*} van Beieren* en wil hem niet als ruwaard erkennen.

<Diericken van Meerhem, Diederijc van der Merweiden, vander Merweyen>

[130, 478, 540, 548]

Diederijc²

a. Diederik de Loese.

g. Gaat mee met hertog Jan^{5*} wanneer die uit Brussel vlucht. Hij wordt in Rotselaar* gevangen gezet.

<Diederijck>

[289, 1324]

Diederik van de Merwede zie **Diederijc¹**

Diederik de Loese zie **Diederijc²**

Diegem zie **Dyegehen**

Diest zie **Dyest**

Dordrecht

h. Dordrecht, gemeente in de Nederlandse provincie Zuid-Holland. Vroeger stad in het graafschap Holland*. Vanaf 1220 had Dordrecht officieel stedelijke rechten. Graaf Jan I legde er in 1299 de grondslag voor het stapelrecht.

i. Plaats die Diederik¹ vernielt.

[546]

Dyedeghen

h. Waarschijnlijk Diegem, deel van de Belgische gemeente Machelen in de provincie Vlaams-Brabant. Vroeger dorp (?) in het hertogdom Brabant*.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{12*}.

<Diedeghem, Yedeghem>

[585, 735, 1105, 1176, 1279]

Dyest

h. Diest, gemeente en stad in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. Vanaf de 12^e eeuw werd Diest een belangrijk handels- en nijverheidscentrum. In 1229 kreeg de stad stadsrechten. Door zijn ligging op de grens van Brabant* en Loon, kreeg Diest ook strategische belangen, wat resulteerde in de bouw van een vestingsmuur in 1365 en een versterking ervan tijdens het twaalfjarig bestand (1609-1621).

i. Wordt gebruikt ter identificatie van jonker (Thomas).

Plaats waar Jan^{5*} geweest is.

<Diest>

[407, 611, 625, 648, 683, 690, 693, 698, 750, 754, 768, 1245]

Edingen zie **Edinghen**

Edinghen

h. Edingen of Enghien, stad en gemeente in de Belgische provincie Henegouwen*. Vroeger heerlijkheid in het graafschap Henegouwen*. Edinghen was in handen van het gelijknamige Henegouwse geslacht. Door erfopvolging is het handen van de Franse koning geraakt die er een hertogdom van maakte.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Inghelbrecht*.

[1093]

Eduwaert

a. Eduaert den hertoge

g. Wordt naar 'sHertogenbosch* gezonden - Wordt gevangen gezet in Vilvoorde*.

[744, 1320]

Eelwijt

h. Elewijt, dorp in de provincie Vlaams-Brabant. Vroeger meierij van Kampenhout in het hertogdom Brabant*. Vanaf de 9^e eeuw was een deel van Elewijt hoogstwaarschijnlijk in bezit van het geslacht Berthout van Grimbergen. De heren van Perk* waren ook de heren van Elewijt. Een gemeenschappelijke schepenbank oefende de macht uit over de beide dorpen.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan²*.

[4, 1221]

Eindhoven zie **Eyndhoven**

Elewijt zie **Eelwijt**

Emichoven

h. Emmikhoven, plaats in de Nederlandse provincie Noord-Brabant.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van broeder Emonde*.

[197]

Emmikhoven zie **Emichoven**

Emonde

a. Emond van Emmikhoven*.

c. Meester van Chantray*.

e. Broeder van de orde van Jeruzalem.

g. Moest Phylips* uit Frankrijk halen.

[197]

Eng zie **Enghe**

Engeland zie **Inghelant**

Engelbrecht zie **Inghelbrecht**

Enghe

h. Eng, buurtschap in de gemeente Giessen in de Nederlandse provincie Noord-Brabant.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Bernt*.

[44, 303, 1542]

Everaert¹

a. Everard Clutinc.

b. Vader van Jan^{1*} en Heinrijc^{2*}. Lid van één van de machtige families in Brussel*.

e. Everaert Clueting.

g. Wordt enkel vernoemd als wijlen de vader van Jan^{1*}.

<Clueting, Cluetinc, Cluetingc>

[*0, 7, 25, 584, 1179, 1323]

Everaert²

a. Everard Tserclaes.

c. Ridder.

e. Everaerde Tsherclaeus. Behoort tot het gevolg van Jan^{5*}.

g. Vlucht mee met hertog Jan^{5*} uit Brussel*. Wordt onthoofd op de Grote markt in Brussel*.

<Everaerde Tserclaes, Everaert tshercleers>

[138, 281, 676, *1429, 1487]

Everard Clutinc zie **Everaert¹**

Everard Tserclaes zie **Everaert²**

Eyndoven

h. Eindhoven, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. In 1232 kreeg Eindhoven stadsrechten, het behoorde echter slechts tot 1648 (Vrede van Münster) tot het hertogdom Brabant*. Het werd verschillende keren geplunderd en verwoest en bleef klein.

i. Plaats tot waar een dagvaart gehouden wordt.

Wordt ook gebruikt ter identificatie van Arend*.

<Hove>

[671, 863, 1183]

Filips van Brabant zie **Phylips**

Folyen

i. Plaats waar Engelbert* heer van is.

[1094]

Frankrijk zie **Vranckerijcke**

Friesland zie **Vrieslant**

Gaasbeek zie **Gasbeke**

Gasbeke

h. Gaasbeek, deel van de Belgische gemeente Lennik in de provincie Vlaams-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant*. Het Land van Gaasbeek was een belangrijke heerlijkheid in het hertogdom Brabant*, dat vijftien dorpen omvatte, ondermeer Gaasbeek.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van (Zweder of Jacob?)

<Gaesbeke>

[313, 328, 1279]

Geel zie **Gheele**

Geertruidenberg zie **Sinte Gheertruden Berghe**

Geert Pipenpoy zie **Gheert¹**

Geert van den Straten zie **Gheert²**

Geldof

a. Geldof van Coudenberg*.

c. Lid van de zeven machtigste geslachten in Brussel*.

e. Geldof van Coudenberg*.

g. Veroordeelt Everard²*.

<Gheldolf van Coudenberghe>

[*1429, 1488]

Gelmen

h. Gelmen, deel van de Belgische gemeente en stad Sint-Truiden in de provincie Sint-Truiden.

i. Plaats waar het slot van de heren van Hoogstraten* staat waar Jan⁵* met zijn gevolg naartoe trekt.

<Ghelmen>

[296]

Gemert zie **Gheemert**

Gent zie **Ghent**

Gerard van den Zijpe zie **Gheraert**

Ghee

h. Geel, gemeente in de Belgische provincie Antwerpen*. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant*. Geel was het centrum van de gelijknamige heerlijkheid, waartoe een tiental dorpen behoorden. Van vóór de 12^e eeuw tot 1366 was het in handen van de familie Berthout, daarna behoorde het o.a. aan de families van Hoorne en van Merode. In de 13^e eeuw werd Geel een Vrijheid. Er werd een bestuursapparaat met een drossaard en zeven schepenen ingesteld.

i. Plaats waar Reinier* heer van is

[133]

Gheemert

h. Gemert, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Gemert was van 1366 tot 1794 een commanderij van de Duitse Orde.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Gheerlijc*.

<Ghemert>

[140, 288, 307]

Gheerlijc

a. Gheerlijc van Gheemert*.

c. Hertogelijk raadsheer.

g. Vlucht mee met Jan⁵* uit Brussel*. Het is naar zijn kasteel in Nieuwland* dat ze vluchten.

<Gheerlec van Ghemert, Gheemert>

[140, 288, 307]

Gheraert

a. Gerard van den Zijpe.

e. Gheraert vanden Zijpe. Vertrouwensman van Phylips*

g. Spreekt de menigte toe bij de executie van Everaert².

<Gheerde>

[1169, 1477]

Gheert¹

a. Geert Pipenpoy.

b. Broer van Ghijsbrecht*, Willem⁵* en Wouter¹* (?) Lid van één van de machtige families van Brussel*.

e. Gheert Pypenpoi.

g. Wordt burgemeester van Brussel gemaakt.

[1380]

Gheert²

a. Geert van den Straten.

e. Gheert vander Straten. Proofst van de regulieren, zat mee in het geheim verbond van hertog Jan^{5*}.

g. Wordt gevangen genomen in het hof van Coudenberg.

[1433]

Ghijsbrecht

a. Gijsbert Pipenpoy.

b. Broer van Geert^{1*}, Willem^{5*} en Wouter^{1*}, lid van één van de machtige families van Brussel*.

e. Ghijsbrechts Pyppenpoy.

g. Jan^{1*} Clutinc moet hem afzweren voor hij amman wordt.

[82]

Ghent

h. Gent, hoofstad van de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Vroeger stad in het graafschap Vlaanderen. Gent bestaat al zeer lang, reeds in het Mesolithicum (8000-4400 v.C.) zijn er sporen van bewoning. Het middeleeuwse Gent ontstond in de 10^e eeuw door de samentrekking van twee *porti*. De graaf van Vlaanderen had wel de versterking in handen, maar niet de gronden. Kooplieden kochten die gronden van de Sint-Pieters-Abdij in de 11^e eeuw. Gent kreeg een eigen schepenbank en in 1128 kozen ze Diederik van den Elzas tot graaf. In de 12^e en de 13^e eeuw bloeide de stad uit tot een internationaal handelscentrum dankzij de lakennijverheid. De schepenbank was in handen van de patricische families tijdens de 13^e eeuw en het bestuur werd pas democratisch na de Guldensporenslag van 1302, doch dit werd in 1320 reeds vervangen door weer een patricisch bewind. De ambachten hadden altijd al een grote macht op het stedelijk bestuur, maar daar kwam een einde aan in 1540, toen Karel V in zijn nieuwe grondwet liet neerschrijven dat het benoemen van de schepenen nu een vorstelijke zaak was. Gent was verder nog de plaats van de “Pacifiatie van Gent” in 1576. Toen Farneze in 1584 echter de stad kon veroveren, vluchtte de financiële en intellectuele elite echter naar de Noordelijke Nederlanden en verloor Gent zijn politieke betekenis.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Willem^{1*}.

<Ghint, Ghant>

[137, 662, 675]

Gielis

a. Gielis Coele.

e. Gielis de Kegel. Eén van de vier schepenen van Jan^{5*}.

g. Wordt gevangen genomen.

[707, 1157, 1271]

Gielis Coele zie **Gielijs**

Gijsbrecht Pipenpoy zie **Ghijsbrecht**

Glimes zie **Glymes**

Glymes

h. Glimes, deel van de Belgische gemeente Incourt in de provincie Waals-Brabant aan de grote Gete. Tot 1977 was Glimes een zelfstandige gemeente.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{10*}.

[407]

Grasen

h. Grazen, deel van de Belgische gemeente Geetbets in de provincie Vlaams-Brabant. Tot 1971 was Grazen een zelfstandige gemeente

i. Plaats waar Willem^{2*} heer van is.

[582]

Grazen zie **Grazen**

Grimbergen

h. Grimbergen, stad in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant*. Bewoond door de Berhouts, Heren van Grimbergen. In de 12e eeuw was Grimbergen de plaats van oorlog wegens de centralisatiedrang van de hertogen van Brabant*. Voor het einde van de 12e eeuw splitst het geslacht van de Berthouts zich in twee, maar Grimbergen blijft één. In de 13e eeuw gaat de oudste linie van het geslacht Berthouts over op het geslacht Perwez, daarna op het geslacht Vianden en daarna op dat van Nassau*. In 1275 kregen de bewoners van de beide heren van Grimbergen een keure. Vanaf 1293 is het bestaan van de schepenen van de heren bevestigd en vanaf de 15^e eeuw werd het recht van Ukkel er toegepast.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{3*}.

[41, 1538]

Hafflighem

h. Affligem, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant aan de Dender. Vooral bekend van de Benedictijnenabdij Sint-Pieter-en-Paulus.

i. Plaats met abt

[126]

Heeselem

i. Plaats waarvan de abt de verzoening tussen Jan^{5*} en Jacoba* tot stand wou brengen.

[599]

Hees

h. Hees, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant.

i. Plaats waar Jan^{5*} door trekt.

[319]

Heetveld zie **Heetvelde**

Heetvelde

h. Heetveld, buurtschap in de gemeente Leusden in het Nederlandse Utrecht.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van (Jan, Willem of Wouter)

[84]

Heinsberg zie **Heynsberge**

Helmond zie **Helmont**

Helmont

h. Helmond, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant*. Reeds in 1200 had Helmond de rechten van een stad. Vanaf 1648 kwam de stad toe aan de Republiek.

i. Plaats waar Jan^{5*} heen trekt.

[342]

Henegouwen zie **Henegouwen**

Henegouwe

h. Henegouwen, provincie in België, met als hoofdstad Bergen*. Vroeger graafschap in de Nederlanden dat nagenoeg samenviel met het huidige Henegouwen. Het kwam achtereenvolgens in handen van de

Merovingers en de Karolingers. Na het Verdrag van Verdun behoorde het tot Neder-Lotharingen. Tot tweemaal toe was er een personele unie met Vlaanderen, die in 1280 aan zijn einde kwam. Toen de Avesnes in Henegouwen aan de macht kwamen, kwam er een personele unie met Holland* en Zeeland* die ook onder het Beierse Huis in stand werd gehouden. Vanaf 1428 maakt Henegouwen deel uit van de Bourgondische gewesten onder Phylips de Goede en nadien van de Zuidelijke Nederlanden.

i. Plaats waar de hertogin-moeder vandaan kwam voor ze naar Leuven* trekt - Plaats waar Jan⁵* heen trekt - Plaats vanwaar de Jacoba* naar Engeland vertrekt.

[241, 1090, *1387, 1407, 1421]

Herlaar

h. Herlaar, deel van de Belgische gemeente Herenthout in de provincie Antwerpen*. Er staat een oud waterkasteel dat in 1704 herbouwd is.

i. Plaats waar Jan⁵* heen trekt.

[300]

sHertogenbosch zie **sHertogenbossche**

sHertoghenbossche

h. 's Hertogenbosch, hoofdstad van de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. Hendrik I gaf in 1185 stadsrechten toen hij de stad oprichtte. Het was vooral een bescherming tegen Holland* en Gelre. In het begin van de 14^e eeuw begon de stad zich uit te breiden.

i. Plaats waar Jan⁵* heen trekt wanner hij uit Brussel* wegvlucht, hij blijft er een tijdje.

[156, 300, 308, 316, 326, 338, 458, 464, 649, 682, 692, 701, 742, 749]

<tsHertogenbossche, Den Bossche, Bossche>

Heynsberge

h. Heinsberg, stad in het Westen van Duitsland.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van heer en jonker Jan¹⁹*.

<Heinsberge, Heynsberch>

[321, 333, 755, 756, 794, 849, 950, 964, *1028, 1040, 1047, 1233, 1234, 1654, 1686, 1695, 1700, 1763, 1801, 1820, 1880, 1896]

Heinrijc¹

a. Hendrik van Rotselaar*.

b. Broer van Jan van Rotselaar*.

e. Heinrijck van Rotselaer. Zit bij het gevolg van de Phylips*.

g. Wordt gevangen gezet in Rotselaar*.

<Heinrijc de Hertoge>

[409, 1329]

Heinrijc²

a. Hendrik Clutinc.

e. Heinrijc Cluetinc. Eén van de vier schepenen van Jan^{5*}.

g. Wordt gevangen genomen en naar Leuven* gevoerd.

<Heinrijc Clueting, Cluetingc>

[706, 820, 1152, 1217, 1319]

Heinrijc³

a. Hendrik Schatter.

e. Heinrijc Schatter.

g. Meester op het stadhuis

[839]

Hendrik van Rotselaar zie **Heinrijc¹**

Hendrik Clutinc zie **Heinrijc²**

Hendrik Schatter zie **Heinrijc³**

Heusden zie **Hoghesteyn**

Hoegstraten

h. Hoogstraten, dorp in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger vrijheid in het hertogdom Brabant*. In 1210 werd Hoogstraten, een leen van de hertogen van Brabant*, tot vrijheid verheven. Het was het centrum van een groter geheel, het genaamde Land van Hoogstraten. Vanaf 1295 was Hoogstraten het bezit van de heren van Cuyk*. In de 16^e eeuw werd het even een graafschap en in de 18^e eeuw werd het een hertogdom. Er was een dubbele schepenbank; de binnenbank volgde de rechtsspraak van Antwerpen*, de buitenbank volgde de Costuymen van Zandhoven.

i. Plaats waar Jan^{6*} ook heer over is.

<Hoeghstraten>

[128, 297]

Hoghesteyn

h. Heusden, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroegere stad in het hertogdom Brabant*. Heusden ontstond reeds in de 11^e eeuw en kreeg in 1231 stadsrechten. Het ligt net op de grens van Holland* en Brabant* en is daardoor vaak het mikpunt van belegeringen geweest.

i. Plaats waar Jan⁸* heer van is - Plaats waar de Phylips* ruwaard van wordt gemaakt - Plaats waar de Jacoba* gehuldigd wordt - Plaats die Arend* van Stevenbergen wil overnemen.

<Hoesdeyn, Huesdeyn, Hoesdein>

[207, *355, 392, 413, 422, 426, 440, 448, 556]

Holland zie **Hollant**

Hollant

h. Holland, de samenvattende naam voor de Nederlandse provincies Noord- en Zuid-Holland. Vroeger graafschap in de Nederlanden. Sinds 1101 komt de naam *Hollant* voor als naam van een graafschap tussen Kennemerland en de Maasmond. Het is in handen geweest van de Franken, de Noormannen, Hollandse en Vlaamse graven. In 1299 erfde Jan van Avesnes Holland en ging het naar de Henegouwse graven, maar in 1428 werd Jacoba* van Beieren* gedwongen het over te dragen aan Filips de Goede.

i. Plaats die via Jacoba* in het bezit van Jan⁵ was, maar die hij had overgedragen aan hertog Jan¹¹ van Beieren*.

[468, 474, 1399, 1619]

Hongarije zie **Hongherien**

Hongherien

h. Hongarije, republiek in Midden-Europa, met als hoofdstad Boedapest. Vroeger koninkrijk in Midden-Europa. In de 10e eeuw werden de grondslagen voor deze staat gelegd door vorst Géza. Hij bekeerde zich tot het christendom en sloot vrede met de Duitse keizer. Stefanus I de Heilige was de eerste die officieel de titel 'koning' mocht dragen. Kroatië* en Dalmatië* werden onder het bewind van Hongarije* geplaatst in de 12e eeuw, de officiële erkenning hiervan kwam echter pas onder koning Lodewijk in de 14^e eeuw. Onder Koning Sigismund* van Luxemburg wijzigden de machtsverhoudingen zich richting een feodale aristocratie.

i. Land onder het bewind van Sigismund*.

[1522]

Hoogstraten zie **Hoegstraten**

Inghelant

h. Engeland, koninkrijk in West-Europa met als hoofdstad London. Engeland is het Zuidelijke deel van het eiland Groot-Brittannië, zonder Wales. Het oude koninkrijk Engeland lijfde in 1536 Wales in en verenigde zich in 1707 met Schotland en Wales tot het United Kingdom of Great Britain. Toen het ook Ierland toevoegde in 1801 werd het United Kingdom of Great-Britain and Ireland, en nog later, toen de Ierse Vrijstaat zich afscheidde werd het United Kingdom of Great Britain and Northern-Ireland

i. Land waar Jacoba* heen trekt.

[*1387, 1407]

Inghelbrecht

a. Engelbert van Edinghen*.

c. Heer over Edingen*, Tubeke* en Folye*.

g. Komt van Henegouwen* en wordt samen met andere edelen uit Henegouwen* gearresteerd.

[1092]

Jacob Stovaert zie **Jacop**²

Jacob van Sars zie **Jacop**¹

Jacoba

a. Jacoba van Beieren*, 25 juli 1401 – 8 oktober 1436.

b. Dochter van Willem VI van Henegouwen*, Holland* en Zeeland* en Marghareta van Bourgondië*. Een nicht van Jan⁵* en van Filips de Goede. Getrouwd met hertog Jan⁵*.

c. Hertogin in Beieren*, Gravin van Holland*, Zeeland* en Henegouwen*.

d. In 1418 huwde Jacoba Jan⁵* van Brabant*, zonder pauselijke dispensatie. Jacoba verloor in 1420 haar Holland* en Zeeland* toen Jan⁵* ze voor twaalf jaar in leen gaf aan Jan* van Beieren*, haar neef. Daardoor verliet ze haar man en week ze uit naar Engeland*. Ze zou hem nooit meer zien. In 1425 probeerde ze evenwel met de hertog van Gloucester Henegouwen* binnen te vallen, maar dit faalde. Ze gaf zich over aan Filips de Goede, met wie ze pas in 1428 een zoenverdrag had. Ze bleef gravin in naam, maar Filips zou ruwaard en erfgenaam zijn.

e. Hertogin van Brabant* door haar huwelijk met hertog Jan⁵*.

f. Vrouw van hertog Jan⁵*.

g. Vertrekt vanuit Henegouwen* naar Engeland*.

[1405]

Jacop¹

a. Jacob van Sars*.

- b. Broer van Willem^{3*}.
 - c. Ridder.
 - g. Wordt samen met de Henegouwse edelen gevangen genomen.
- [1098]

Jacop²

- a. Jacob Stovaert.
 - g. Wordt burgemeester van Brussel* gemaakt, samen met Gheert^{1*} Pipenpoy.
- [1381]

Jan¹

- a. Jan Clutinc.
 - b. Zoon van Everard* Clutinc. Broer van Heinrijc^{2*} en Willem^{5*}. Lid van één van de machtige families in Brussel*.
 - e. Amman van Brussel*.
 - g. Wordt amman van Brussel* gemaakt, maar wordt door Willem^{2*} uit zijn ambt ontzet. Wordt gevangen genomen. (vermoord, maar dan wel weer gevangen in Antwerpen?)
- <Cluytinck, Clueting, Cluetinc, Cluetinck>
- [*0, 6, 24, 584, 724, 730, 773, 1048, 1111, *1146, 1179, 1323]

Jan²

- a. Jan Taye van Elewijt*.
 - g. Wordt voor Jan^{1*} Clutinc aan de kant geschoven als amman, maar wordt wel één van de nieuwe schepenen in de plaats van Jan^{15*}. Wordt daarna verbannen.
- [4, 1221, 1278]

Jan³

- a. Jan van Grimbergen*.
 - e. Behoort tot het gevolg van Jan^{5*}.
 - g. Wordt verbannen.
- [41, 1538]

Jan⁴

- a. Jan van Asse*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan^{5*}.

g. Hij vlucht met Jan^{5*} mee uit Brussel* en wordt verbannen.

[43, 302, 1540]

Jan⁵

a. Jan IV van Brabant*, 11 januari 1403 - 17 april 1427

b. De oudste zoon van Antoon van Bourgondië* en Johanna van Saint-Pol*. Broer van Philips* van Saint-Pol en man van Jacoba* van Beieren*.

c. Hertog van Brabant* en Limburg van 1415 tot 1427.

d. Aanvankelijk regeerden de Staten in zijn naam, maar die keerden zich tegen hem toen Jacoba* van Beieren* het hof verliet wegens het verlies van haar graafschappen Holland* en Zeeland*. De Staten riepen Jan's broer Phylips* van Saint-Pol* uit tot ruwaard. In 1422 stond Jan echter een nieuw privilege voor, het Nieuw Regiment. Nu met de steun van de Staten, veroverde Jan ook nog Henegouwen en werd tot graaf uitgeroepen in Holland* en Zeeland*. Door het hevige verzet van Jacoba*'s aanhangers (o.m. Filips de Goede) moest hij de graafschappen aan Filips afstaan. Jan IV heeft ook de Leuvense universiteit gesticht in 1425.

e. Hertog van Brabant*.

f. Broer van Phylips* van Saint-Pol*, man van Jacoba* van Beieren*.

g. Wordt door de Staten van Brabant* buiten spel gezet als hertog en zijn broer Phylips* vervangt hem in de hoedanigheid van ruwaard. Valt Brussel* binnen. Wordt toch als hertog hersteld en vraagt vergiffenis.

[82, *118, 121, 142, 176, 182, 201, 220, *232, 235, 269, 291, 305, 325, 339, 463, 466, 486, 506, *559, 562, 602, 681, 689, 700, 770, 837, 1243]

Jan⁶

a. Jan van Cuyk*.

c. Heer van Hoogstraten*.

e. Behoort tot het gevolg van Jan^{5*}.

g. Wordt raadslid van Jan^{5*}.

[127]

Jan⁷

a. Jan van Bourgondië*, gest. april 1479.

b. Bastaardzoon van Jan Zonder Vrees en Agnes van Croÿ.

c. Bisschop van Kammerrijk van 1439 tot 1479.

d. Leefde een erg werelds leven aan de zijde van Filips de Goede. In 1446 werd hij tot aartsbisschop van Trier uitgeroepen, maar aangezien dit op te veel Duits verzet stootte, werd de benoeming gedaan gemaakt.

f. Neef van Jan^{5*}.

g. Phylips* van Saint-Pol* verblijft bij hem.

[172, 184]

Jan⁸

- a. Jan van Aa.
- b. Vader van Costen*.
- c. Heer van Heusden*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Vlucht met hertog Jan⁵* mee uit Brussel*.

[207, 286, 676]

Jan⁹

- a. Jan van Schoonhoven*.
- b. Kleinzoon van Reinoud van Schoonvorst.
- c. Schildknaap, raadgever en kamerling van Jan Zonder Vrees. Burgraaf van Monschau*, heer van Cranendock* en van Diepenbeek
- d. Het was Jan van Schoonvorst die het voogdijschap over Jan⁵* aan Jan Zonder Vrees beloofde. Hij werd uit de hertogelijke Raad geweerd, maar was aanwezig bij de ondertekening van het Nieuw Regiment. In 1430, bij de dood van Filips²* had hij even het regentschap over Brussel*, samen met zeven andere edelen.
- e. Jan van Schoonvorst.
- g. Vertrekt mee met Phylips* van Saint-Pol* van Breda* naar Heusden*.

[410]

Jan¹⁰

- a. Jan van Glymes*. (gest. 1427)
- b. Gehuwd met Johanna van Boutershem. Zoon van Jan van Glymes en Isabelle van Grez. Vader van Johan II, Jakobe, Elisabeth, Heinrich, Anton en Philippe.
- c. Heer van Bergen-op-Zoom*, Grimbergen en Melin
- d. Lid van het gevolg van Phylips*.
- g. Vertrekt mee met Phylips* van Saint-Pol* van Breda* naar Heusden*.

[407]

Jan¹¹

- a. Jan van Beieren*, 1374?- 6 januari 1425.
- b. Zoon van Albrecht van Beieren* en Margaretha van Brieg. Man van Elizabeth van Görlitz. Voogd van Jacoba* van Beieren*.
- c. Elect van Luik (1389-1418), ruwaard van Holland* en Zeeland* (1419-1425), hertog van Beieren*-Straubing (1397-1425).

d. Oorspronkelijk zou hij bisschop van Luik geworden zijn, maar stapte in 1418 met pauselijke zegening uit de geestelijke stand. In 1419 huwde hij zijn nicht Elisabeth van Görlitz. Al sinds 1417 had hij zijn oog op de bezittingen van zijn nicht Jacoba* van Beieren* laten vallen en vanaf 1419 tot 1425 was hij ruwaard van Holland* en Zeeland*.

e. Werkt samen met zowel Sigismund* als Jan⁵*.

g. Krijgt Holland* en Zeeland* van hertog Jan⁵* in leen.

[470, 475, 483, 502, 545]

Jan¹²

a. Jan van Diegem*.

c. Amman van Brussel* 1421-1423. Schepen van Brussel (1424).

g. Wordt amman van Brussel* gemaakt.

<Diedeghen, Yedeghem>

[585, 735, 1105, 1176, 1279]

Jan¹³

a. Jan van Bueren*.

c. Proofst van Aken* en tesorier van Brabant*.

e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.

g. Doet mee met de inval op Brussel* met Hertog Jan⁵*.

[659, 757, 1655, 1724, 1802]

Jan¹⁴

a. Jan metten Schachte.

e. Eén van de vier schepenen van Jan⁵*.

g. Wordt gevangen genomen en verbannen.

[705, 1155, 1215, 1271]

Jan¹⁵

a. Jan de Leeu

e. Eén van de vier schepenen van Jan⁵*.

g. Wordt gevangen genomen en in Breda* opgesloten.

[707, 1153, 1220, 1326]

Jan¹⁶

- a. Jan van Coudenberg*.
 - c. Ridder.
 - e. Lid van één van de machtige geslachten in Brussel*.
- [1318]

Jan¹⁷

- a. Jan de Weert.
 - e. Lid van het gevolg van Jan⁵*.
 - g. Wordt gevangen gezet in Vilvoorde*.
- [1324]

Jan¹⁸

- a. Jan Tserclaes.
 - e. Lid van het gevolg van Jan⁵*.
 - g. Wordt gevangen gezet in Bergen Op Zoom*.
- <Tserclaerts>
- [1331]

Jan¹⁹

- a. Jan van Heinsberg*, 1397 – 18 oktober 1459.
 - c. Prins-Bisschop van Luik van 1419 tot 1456.
 - d. In 1430 werd door de Luikse nederlaag tegen Filips de Goede in Namen de Bourgondische invloed groter, wat tot zijn gedwongen ontslag leidde.
 - e. Lid van het gevolg van Jan⁵*.
 - g. Doet mee aan de inval in Brussel* met Jan⁵*.
- [1654]

Jan Clutinc zie **Jan¹**

Jan de Leeu zie **Jan¹⁵**

Jan de Weert zie **Jan¹⁷**

Jan Mette Schachte zie **Jan¹⁴**

Jan Taye van Elewijt zie **Jan²**

Jan Tserclaes zie **Jan¹⁸**

Jan van Aa zie **Jan⁸**

Jan van Asse zie **Jan⁴**

Jan van Beieren zie **Jan¹¹**

Jan van Bourgondië zie **Jan⁷**

Jan van Brabant zie **Jan⁵**

Jan van Bueren zie **Jan¹³**

Jan van Coudenberg zie **Jan¹⁶**

Jan van Cuyk zie **Jan⁶**

Jan van Diegem zie **Jan¹²**

Jan van Glimes zie **Jan¹⁰**

Jan van Grimbergen zie **Jan³**

Jan van Heinsberg zie **Jan¹⁹**

Jan van Schoonhoven zie **Jan⁹**

Jan, Sinte

a. Sint Jan.

e. Sinte Jansmesse.

g. Elk jaar op deze dag zou men in Brussel* nieuwe schepenen en rentmeesters kiezen.

[1345]

Katherinen, Sinte

a. Sint Catharina; Catharina van Alexandrië.

c. Beschermheilige van o.a. theologen, filosofen, advocaten, jonge meisjes, gehuwde vrouwen, wagenmakers en molenaars. Feestdag: 25 november.

e. Sinte Katherinen dach.

g. Dag waarop een dagvaart georganiseerd wordt richting Coudenberg*.

[570]

Kesterbeke

h. Kester OF Kesteren?

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Willem⁴*.

[1219]

Keynoot

i. Plaats waar Jacoba* en haar moeder vertoeven.

[166]

Kleef zie **Cleve**

Kortenberg zie **Cortenbergh**

Koudenberg zie **Coudenberghe**

Kroatië zie **Croacien**

Lens

h. Lens, gemeente aan de Dender in Belgische provincie Henegouwen*. Vroeger gemeente in het hertogdom Henegouwen*.

i. Plaats waar Cornielij van Liedekerke heer van was.

[129, 1097]

Leuven zie **Luevene**

Liedekerke

h. Liedekerke, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het graafschap Vlaanderen. Vanaf de 11^e eeuw behoorde Liedekerke tot de graaf van Vlaanderen. Het vormde samen met Borchtlombeek een heerlijkheid en later een baronie gehouden van het *Hof ten Stene* te Aalst. Het kasteel stond in Liedekerke. Omstreeks 1140 kregen de heren van Denderleeuw de heerlijkheid in leen. De schepenen van Liedekerke gingen ten hoofde naar Aalst.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Cornelijs*.

[129, 1096]

Luevene

h. Leuven, hoofdstad van de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant* en één van de drie steden met *ghedeputeerden*. Leuven groeide al snel uit tot het administratieve centrum van het graafschap Brabant* en werd de voornaamste residentie van het grafelijke, later hertogelijke hof. In de loop van de 12e eeuw werd de agglomeratie een echte stad. Er werd een stenen ringmuur gebouwd en er werd voorzien in een commerciële infrastructuur. De rechtspraak was in handen van een hertogelijke schepenbank van zeven leden, voorgezeten door een meier. De zeven leden werden gekozen uit de oudste en meest vooraanstaande families. Hun rechtsgewoonten werden vanaf 1160 door vele Brabantse dorpen en nieuw gestichte steden overgenomen en daardoor werd de Leuvense schepenbank ook hun hoofdgerecht. Vanaf 1234 horen we voor het eerst van twee burgemeesters en gezworenen om de Leuvense schepenen bij te staan. Sinds de 13^e eeuw ontwikkelde de lakenindustrie zich in Leuven, maar reeds in voor het midden van de volgende eeuw was die al in crisis. Daar kwam nog bij dat Leuven zijn rol als hoofdstad van het hertogdom verloren had ten voordele van Brussel*. Leuven is vooral bekend om de universiteit (in 1425 door Jan⁵* gesticht), kloosters en het Stella Artois-bier.

i. Naast Antwerpen* en Brussel*, één van de drie belangrijke steden in het hertogdom Brabant*. De Brabantse hertogen verbleven afwisselend in Brussel* en Leuven.

<Lovene>

[*150, 159, 168, 193, 238, 240, 252, 266, 786, *834, 851, 860, 866, 870, 943, 1075, 1146, 1165, 1188, 1250, 1293, 1321, *1387, 1392, 1453, 1498, 1940, 2021]

Ligny zie **Lyney**

Linter zie **Lintere**

Lintere

h. Linter, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Gelegen tussen het Hageland en de Haspengouwse leemstreek.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Rasen*.

[1118]

Lyney

h. Ligny, deel van de Belgische gemeente en stad Ath in de provincie Henegouwen. Vroeger baronie van het graafschap Henegouwen. In 1545 werd het door Karel V tot een graafschap gemaakt.

i. Plaats onder het bewind van Phylips*

<Lyney, Lynci>

[180, 1514]

Mertens, Sinte

a. Heilige Martinus

c. Heilige, asceet en kloosterstichter, bisschop van Tours. Feestdag: 11 november.

e. Sinte Mertens dach

g. Dag waarop Diederik¹* van Merwede zijn slot moet verdedigen tegen Jan¹¹* van Beieren*.

[536]

Maas zie **Mase**

Maastricht zie **Maestricht**

Maestricht

h. Maastricht, gemeente in de Nederlandse provincie Limburg. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. Maastricht was in handen van de bisschop van Luik, maar in 1204 gaf de Duitse koning het in leen van de Brabantse hertogen. Zo kwam er in 1284 een gezamenlijk bestuur van hertog en bisschop. In de 13^e eeuw kwam er een eerste omwalling rond de stad, in de 15^e een tweede.

i. Plaats waar Jan⁵* naartoe trekt, de abt van Perk*, Tongerlo* en Heelsum* vervoegt hem daar - Plaats die door de graaf van Mours* moet gemeden worden.

<Tricht>

[*232, 344, 563, 601, 606, 689, 763]

Mase

h. Maas, rivier in Noordwest-Europa. De Maas is 925 km lang, ze heeft haar bron in Châtelet-sûr-Meuse in Lotharingen (Frankrijk) op 409 km hoogte en ze mondt uit in de Noordzee in Nederland. De rivier stroomt door Frankrijk*, België en Nederland en is zeer belangrijk voor de handel.

i. De Graaf van Mours* mag niet door Tricht* rijden wanneer hij wil deelnemen aan de dagvaart en moet teruggaan over de Maas.

[766]

Mechelen

h. Mechelen, gemeente en stad in de Belgische provincie Antwerpen*. Vroeger heerlijkheid in het hertogdom Brabant. In 1333 werd Mechelen verkocht aan de Vlaamse Graaf Lodewijk van Nevers, maar de prins-bisschop van Luik was wel leenheer. De Brabantse hertog was hierover niet tevreden en in 1337

deelden graaf en hertog het bezit. Na de vrede van Ath kwam Mechelen echter volledig in het bezit van de Vlaamse graaf Lodewijk van Male. Via diens dochter Margaretha, die getrouwd was met Filips de Stoute, kwam Mechelen dan in Bourgondische handen.

i. Plaats waar Jan^{5*} over heen trekt.

[292]

Meerhem

h. Meerhem, dorp in de Belgische provincie Limburg.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Diederik^{1*}.

[130]

Meerwijk

h. Meerwijk, deel van de Nederlandse stad 's Hertogenbosch in de provincie Noord-Brabant.

i. Plaats waar Willem^{1*} van Gent heer over is.

[137]

Merwede zie **Merweiden**

Merweiden

h. Merwede, riviergedeelte in Nederland. De benedenafloop van de Waal en de Maas* van Loevestein tot Dordrecht*, op de grens van de provincies Noord-Brabant en Zuid-Holland en in de provincie Zuid-Holland.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Diederik^{1*}.

<Merweyen>

[478, 540, 548]

Mertsena

i. Plaats waar Reinier* heer over is.

[133]

Montenaken

h. Montenaken, deel van de Belgische gemeente Gingelom in de provincie Limburg. Op 13 oktober 1213 vond hier de Veldslag van Steps plaats, waarbij de Brabantse hertog Hendrik I, bij een aanval op het prinsbisdom Luik, werd verslagen.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Willem^{2*}.

[579]

Monschau zie **Montiouwe**

Montiouwe

h. Monschau, stad in de republiek Duitsland, in Nordrhein-Westfalen. Tot in 1918 heette het Montjoie. Het wordt voor het eerst vermeld in 1217 en in 1352 kreeg het stadsrechten. In 1434 eigendom van de hertogen van Gulik, later van de Pruisen.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jonker ?

<Montiouw>

[406, 665, 679, 850, 859, 1117, 1119]

Mons zie **Berghen**

Muers

h. Moers, stad in de republiek Duitsland, in Nordrhein-Westfalen. Vroeger graafschap op de linkeroever van de Rijn. Moers was leenroerig aan de hertogen van Kleef, in 1625 kwam het in handen van Maurits van Oranje tot 1702.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{13*} en Reynere.

<Moers>

[659, 760, *1028, 1058, 1541]

Muizen zie **Musene**

Musene

h. Muizen, deel van de Belgische gemeente en stad Mechelen in de provincie Antwerpen. Tot 1977 een zelfstandige gemeente.

i. Plaats waar Jan^{5*} een brug over moet.

[293]

Nassau zie **Nassouw**

Nassouw

h. Nassau, deel van het land Hessen in de republiek Duitsland. Vroeger Duits graafschap, later hertogdom.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van (Engelbrecht)

[1135]

Nicolaas van den Werve zie **Claes²**

Nicolaas Colensone zie **Claes**¹

Nieuwland zie **Nuwelant**

Nuwelant

h. Nieuwland, deel van de Nederlandse gemeente Zederik in de provincie Zuid-Holland.

i. Plaats waar Geerlijc* een slot heeft en waar Jan⁵* heen gaat wanneer hij uit Brussel vlucht.

[306, 318, 327, 330]

Parijs

h. Parijs, hoofdstad van de Franse Republiek. Vroeger hoofdstad van het koninkrijk Frankrijk. Naarmate de macht van de Capetingers groter werd, werd Parijs ook belangrijker. In de 12^e eeuw kreeg Parijs pas haar privileges en bleef onder koninklijk gezag. Onder Filips II August kreeg Parijs nieuwe privileges en werd ze centrum van bestuur. Toch kozen sommige vorsten hun residentie buiten de stad te houden, zoals het huis Valois (14^e tot 16^e eeuw) en Lodewijk XIV.

i. Stad waarvan Phylips* overste kapitein werd gemaakt door de Franse koning.

[191]

Phylips

a. Phylips van Saint-Pol*, 25 juli 1404 - 4 augustus 1430.

b. Tweede zoon van Antoon van Bourgondië* en Johanna van Saint-Pol*, broer van Jan⁵* van Brabant*.

c. Hertog van Brabant* en Limburg van 1427 tot 1430. Bij de opstand tegen Jan⁵* werd hij door de Staten van Brussel* ruwaard gemaakt. Toen hij in 1427 zijn broer opvolgde als hertog van Brabant*, zocht hij meer toenadering tot de Bourgondiërs.

e. Ruwaard van Brabant*.

f. Broer van Jan⁵*.

g. Wordt door de Staten van Brussel* vanuit Frankrijk* naar Brussel* gehaald om ruwaard te worden. Hoopt op een verzoening tussen zijn broer en schoonzus.

[178, 187, 196, 189, 1513, 1966]

Rasen

a. Rasen van Linter*

g. Raakt betrokken bij een gevecht met de jonker van Monschau* en wordt door Phylips* van Saint-Pol* gevangen gezet.

<Raessen>

[1118, 1120, 1121, 1124]

Reinier van Bergen zie **Reynere**

Reynere

- a. Reinier van Bergen* of Reinier Mons*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Wordt verbannen.

[44, 1541]

Robberecht

- a. Robberecht van Asse*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Vlucht mee met Jan⁵* uit Brussel*.

[289]

Roemsch

- h. Rooms, afkomstig van het Heilig Rooms Rijk.
- i. Wordt gebruikt om de Roomse Keizer aan te duiden, koning Sigismund.

[*1509, 1521]

Rooms zie **Roemsch**

Rotselaar zie **Rotselaer**

Rotselaer

- h. Rotselaar, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant, tussen het Hageland en de Kempen.
- i. Wordt gebruikt ter identificatie van Heinrijc¹*. Heinrijc¹* wordt daar ook gevangen gehouden.

[405, 409, 1245, 1329]

Rutger van Teeffelen zie **Rutgheer**

Rutger Boene zie **Rutgheer**

Rutgheer

- a. Rutger van Teeffelen* of Rutger Boene.
- e. Secretaris van de raadskamer van Jan⁵*.

g. Vlucht mee met Jan^{5*} uit Brussel*. Wordt verbannen.

[46, 304, 1543]

Rijsele

h. Rijsel, hoofdplaats van het departement Nord in Waals-Vlaanderen in de republiek Frankrijk*. Vroeger stad in het graafschap Vlaanderen. Op het einde van de 12e eeuw kreeg Rijsel een stadskeure. Rijsel is, als Vlaamse stad, enkele keren aangevallen, wegens zijn zuidelijke ligging. In 1713 kwam het in handen van de Franse koning.

i. Plaats waar een steekspel gehouden wordt.

[1506]

Saint-Pol-sur-Mer zie **Saint-Pol**

Sars

h. Sars-la Bruyère OF Sars-la-Buissière OF Sart?

i. Wordt gebruikt ter identificatie van de broers Willem^{3*} en Jacop^{1*}.

[1099]

Schoenhoven

h. Schoonhoven, gemeente in de Nederlandse provincie Zuid-Holland. Vroeger heerlijkheid in het graafschap Holland*. In 1320-1322 kreeg Schoonhoven beperkte stadsprivileges. In de periode van de Hoekse en Kabeljouwse twisten werd het, speciaal onder Jacoba* van Beieren*, een vuistpand voor de Hoeksen.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Jan^{9*}.

[410]

Schoonhoven zie **Schoenhoven**

Seghemonde

a. Koning Sigismund, 28 juni 1367 – 9 december 1437

b. Tweede zoon van Keizer Karel IV, broer van de Duitse koning Wenceslaus. Getrouwd met Maria, dochter van Lodewijk, koning van Hongarije*, na 1396 (Maria's overlijden) hertrouwd met Barbara, dochter van de graaf van Cilley.

c. Duits koning (1410-1437) en Duits Keizer (1433-1437), markgraaf van Brandenburg (1378-1417), koning van Hongarije* (1387-1437) en van Bohemen (1419-1437).

d. Op 31 mei 1433 werd Sigismund in Rome tot keizer gekroond door paus Eugenius IV.

In de Nederlanden mengde hij zich met de erfopvolging van Jacoba* van Beieren*. Hij kwam lijnrecht tegenover Jan^{5*} IV van Brabant te staan en tegenover de Bourgondische hertogen.

e. Rooms* Keizer.

g. Phylips* van Saint-Pol* schrijft hem en andere vorsten een brief om de toestand in Brussel* uit te leggen.

[1521]

Sengelles

i. Wordt gebruikt ter identificatie van ?

[1095]

Sigismund zie **Seghemonde**

Saintpoul

h. Saint-Pol-sur-Mer, verstedelijkte gemeente in Duinkerke in de republiek Frankrijk*, department Nord. Aan de kanalen van Broekburg en Mardijk, in Frans-Vlaanderen. Vroeger graafschap naast het graafschap Artois.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Phylips*.

<Simpoel, Simpoul, Saintpoul>

[*150, 181, 223, 227, 233, 246, 255, 267, *355, 359, 376, 387, 396, 404, 433, 437, 446, 455, 566, 575, 593, 628, 664, 677, 733, 829, *834, 870, 944, 1072, 1083, 1102, 1110, 1123, 1171, 1240, 1362, 1390, 1479, *1509, 1514, 1785, 1864, 1892, 1909]

Sinte Donaes

h. Sint Donaeskerk in Brugge.

i. Amant* is daar meester.

[136]

Sinte Gheertruden Berghe

h. Geertruidenberg, gemeente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*. Reeds in 1213 kreeg Geertruidenberg stadsrecht van de Hollandse graaf, hoewel het een leen was van Brabant*. In de 14^e en 15^e eeuw was het een bolwerk van de Hoeksens.

i. Plaats waarvan de Phylips* ruwaard wordt gemaakt.

Plaats die door de Staten van Brussel* heroverd wordt op Jan¹¹* en Jan⁵*.

Plaats waar het slot van Diederik¹*.

<Den Berghe, Sinte Gheertruden>

[*355, 392, 443, 459, 472, 480, 500, 523, 600]

Sinte Jan zie Jan, Sinte

Sinte Katherinen zie **Katherinen, Sinte**

Sinte Machiels Peercke

h. Misschien Perk, deel van de Belgische gemeente Steenokkerzeel in de provincie Vlaams-Brabant.

i. Plaats waarvan de abt de verzoening tussen Jan⁵* en Jacoba* tot stand wou brengen.

[598, 631]

Sinte Mertens zie **Mertens, Sinte**

Stevenbergen

h. Zevenbergen, geente in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Vroeger heerlijkheid in het graafschap Holland*. Tot 1280 was Zevenbergen een deel van het land van Strijen, maar dan scheidde het zich af als een afzonderlijke heerlijkheid. Zevenbergen vormde de zuidgrens van het graafschap Holland*. Tot 1492 behoorde het toe aan de heren van Zevenbergen.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Arnde*.

<Sevenbergen>

[420, 555]

Teeffelen zie **Tefelen**

Tefelen

h. Teeffelen, dorpje bij Oijen in de gemeente Lith in de Nederlandse provincie Noord-Brabant.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Rutger*.

[46]

Tervuren zie **Der Vueren**

Tongerloe

h. Tongerlo, deel van de Belgische gemeente Westerlo, in de provincie Antwerpen*. De abdij van tongerlo werd gesticht in 1128 en bracht veel cultuur in de Kempen.

i. Plaats waarvan de abt de verzoening tussen Jan⁵* en Jacoba* tot stand wil brengen.

<Tongherloe>

[599, 631]

Tubeke zie **Tuybeke**

Tuybeke

h. Tubeke, gemeente in de Belgische provincie Waals-Brabant.

i. Plaats waar Engelbert* heer over is.

[1093]

Vilvoorde

h. Vilvoorde, gemeente in de Belgische provincie Vlaams-Brabant. Vroeger stad in het hertogdom Brabant*, hoofdstad van een meierij. In 1192 kreeg Vilvoorde stadsrechten. In 1312 bezegelde het de charter van Kortenberg en in 1372 de tweede charter. Het was een gunstige legerplaats voor de hertogen (tussen Brussel, Leuven en Mechelen) en waarschijnlijk daarom werd Vilvoorde herhaaldelijk belegerd en verwoest.

i. Plaats waar Jan⁵* en Jacoba* zich even ophouden, Phylips* gaat er ook heen - Plaats waar Diederik²* en Jan¹⁷* gevangen worden gehouden.

[258, 268, 361, 389, 1325]

Vranckerijcke

h. Frankrijk, republiek in West-Europa met als hoofdstad Parijs. Vroeger koninkrijk in West-Europa met als hoofdstad Parijs. Wat vroeger West-Francië was, is nu ongeveer Frankrijk zoals wij het kennen. Het strekte zich in de middeleeuwen uit van het Iberisch schiereiland tot en met het graafschap Vlaanderen, uitgezonderd Bretagne en Gascogne. Op het einde van de 9^e en het begin van de 10^e eeuw ontstonden een aantal territoriale vorstendommen, zoals Vlaanderen en Normandië. In de 10^e eeuw stierf het Karolingische huis uit en de dynastie der Capetingen begon, dat op zijn beurt in het begin van de 14^e eeuw uitstierf. Het geslacht Valois (1328-1589) nam over, maar dat was niet naar de zin van de Engelse koning die ook rechten had op de Franse troon; de honderdjarige oorlog begint mede daardoor in 1377 en zou duren tot 1453.

i. Plaats waar Phylips* is, bij Jan⁷* wanneer de Staten van Brussel* hem ruwaard willen maken - Plaats van waaruit ambassadeurs gezonden worden.

<Vranckerijc, Vranckerike, Vranckerijke>

[*150, 184, 194, 228, 234, 242, 374, 554, 1570, 1573]

Vrieslant

h. Friesland, provincie in het koninkrijk Nederland. Vroeger deel van het graafschap Holland*. Sinds ca. 1289 noemt de graaf van Holland* zich Heer van Friesland, al behoorde slechts Westfriesland sinds 1288 tot Holland*. Friesland had een bijzondere vrijheid met een eigen rechtsorganisatie. De Bourgondiërs hebben geprobeerd zich er meester van te maken, maar zijn daar niet in geslaagd.

i. Plaats in het bezit van Jan⁵*.

[1619]

Werve

h. Wervik, gemeente in de Belgische provincie West-Vlaanderen. Vroeger stad in het graafschap Vlaanderen. Tot de 14^e eeuw was Wervik een belangrijke stad om zijn lakenindustrie. Toch heeft het nooit echt last gehad van de sociale woelingen van de 14^e eeuw, mede door zijn relatief late economische ontwikkeling. Het is ook nooit onderworpen geweest aan een grote naburige stad. Vanaf de 16^e eeuw was Wervik vooral bekend om de tabaksindustrie.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van Claes^{2*}.

[139]

Wervik zie **Werve**

Wesemale

h. Wezemaal, deel van de Belgische gemeente Rotselaar* in de provincie Vlaams-Brabant.

i. Wordt gebruikt ter identificatie van (Jan)

<Weesmale>

[665, 679, 850, 859, 1135]

Westerle

h. Westerlo, gemeente in de Belgische provincie Antwerpen*. In 1798 was Westerlo een belangrijk centrum van de Boerenkrijg.

i. Plaats waar Willem^{7*} wordt gevangen gehouden.

[1328]

Westerlo zie **Westerle**

Wezemaal zie **Wesemale**

Wildere

h. Wilderen, deel van de Belgische gemeente en stad Sint-truiden in de provincie Limburg.

i. Plaats waar Willem^{2*} heer over was.

[582]

Willem¹

a. Willem van Gent*.

e. Behoort tot het gevolg van Philips* van Saint-Pol*.

g. Gaat mee op dagvaart naar Eindhoven*.

< Van Ghent, Van Ghint, van Ghant >

[137, 662, 675]

Willem²

- a. Willem van Montenaken*.
- c. Heer van Grasen* en Wildere*. Drossaart van Brabant*.
- e. Behoort tot het gevolg van Phylips* van Saint-Pol*.
- g. Wordt door Phylips* van Saint-Pol* drossaart gemaakt.

[579, 584]

Willem³

- a. Willem van Sars*.
- b. Broer van Jacob¹* van Sars*.
- c. Ridder.
- g. Wordt samen met andere Henegouwse edelen gevangen genomen.

[1098]

Willem⁴

- a. Willem van Kesterbeke*.
- g. Neemt de plaats in van Gielis* Coele als schepen.

[1219]

Willem⁵

- a. Willem Clutinc
- b. Zoon van Everaert¹*, broer van Jan¹* en Heinrijc²*. Lid van één van de machtige families in Brussel.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Wordt in Vilvoorde opgesloten, samen met Jan¹*.

[1323]

Willem⁶

- a. Willem van Asse*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Wordt gevangen gezet in Zichem*.

[1327]

Willem⁷

- a. Willem van Mons*.
- e. Behoort tot het gevolg van Jan⁵*.
- g. Wordt gevangen gezet in Westerlo*.

[1328]

Willem⁸

- a. Willem Pipenpoy.
- b. Broer van Ghijsbrecht*, Wouter^{1*} en Gheert^{1*}. Lid van één van de machtige families van Brussel*.
- g. Gaat naar het steekspel.

[*1429, 1489]

Willem Clutinc zie **Willem⁵**

Willem Pipenpoy zie **Willem⁸**

Willem van Asse zie **Willem⁶**

Willem van Gent zie **Willem¹**

Willem van Kesterbeke zie **Willem⁴**

Willem van Mons zie **Willem⁷**

Willem van Montenaken zie **Willem²**

Willem van Sars zie **Willem³**

Wouter¹

- a. Wouter Pipenpoy.
- b. Broer van Ghijsbrecht*, Willem^{8*} en Gheert^{1*}. Lid van één van de machtige families van Brussel*.
- g. Wordt naar 'sHertogenbosch* gezonden. Wordt gevangen gezet in Cranendonck*.

[742, 1330]

Wouter²

- a. Wouter* van den Noet.
- g. Vervangt Heinrijc^{2*} als schepen.

[1217]

Wouter Pipenpoy zie **Wouter¹**

Wouter van den Noet zie **Wouter**²

Yweyn

a. Yweyn de Mol.

g. Vervangt Jan^{14*} als schepen.

[1216]

Zeeland zie **Zeelant**

Zeelant

h. Zeeland, provincie in het zuidwesten van het koninkrijk Nederland. Vroeger deel van het graafschap Holland*. Zeeland was de scene voor de jarenlange bezitstvist tussen de graven van Holland* en de graven van Vlaanderen. In juli 1253 versloeg Willem II de Vlaamse troepen en verkregen de Hollandse graven het alleenbestuur over Zeeland. De strubbelingen duurden echter nog voort tot 1323, toen de Vlaamse graaf Lodewijk van Nevers zijn strijd staakte en Zeeland aan de Hollandse graven liet.

i. Plaats in het bezit van Jan^{5*}.

[468, 1399, 1619]

Zevenbergen zie **Stevenbergen**

Zichenen

h. Zichem, deel van de Belgische gemeente Scherpenheuvel-Zichem in de provincie Vlaams-Brabant.

i. Plaats waar Willem^{6*} wordt gevangen gehouden.

[1327]

HOOFDSTUK 8: BIBLIOGRAFIE

Avonds 1982: P. AVONDS, 'BRABANT EN LIMBURG 1100-1403'. IN: D.B. BLOK, W. PREVENIER E.A., ALGEMENE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN. 15 DLN. HAARLEM (1981-1982), DL. 2, P. 452-482.

*Bibliotheca Neerlandica Manuscripta: BIBLIOTHECA
NEERLANDICA MANUSCRIPTA,*

<http://www.leidenuniv.nl/ub/bnm/index.html>.

BORMANS 1869: J.H. Bormans, *Les gestes des ducs de Brabant, chronique en vers flamands du quinzième siècle*. Brussel, 1869.

DBNL: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren. <http://www.dbnl.be>.

DEKLERCK 2002: D. Deklerck, *Jan van Boendale, Brabantse Yeesten (xviii). Een diplomatische editie van Brussel, K.B., Hs. 19607 fol. 175 vb, v. 11 - fol. 185 rb, v. 18, met een onderzoek naar de incorporatie van het oorkondenmateriaal en de mondelinge overlevering*. Leuven, 2002. [Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling]

DE RIDDER 1979: P. De Ridder, 'Dynastiek en nationaal gevoel in Brabant onder de regering van Hertog Jan I (1267-1294)'. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, 33 (1979), p. 73-99.

DE SEYN s.d.: E. De Seyn, *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, 2 dln., Brussel, s.d.

DESCHAMPS 1972: J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. [tweede, herziene druk] Leiden, 1972.

DE SMEDT 1996: M. De Smedt, 'J.F. Willems (1793-1846) als tekstuitgever', in: *Contactgroep 19e eeuw E.F.A. Snellaertcomité, J.F. Willems 1793-1845*, Gent (1996), p. 5-25.

DE VREESE 1962: W. De Vreese, *Over handschriften en handschriftenkunde. Tien codicologische studiën bijeengebracht en toegelicht door P.J.H. Vermeeren*. Zwolle, 1962.

- DOZY 1845: R.P.A. Dozy, 'Brief van Dr. R.P.A. Dozy aan Dr. De Vries'. In: *Verslagen en Berigten uitgegeven door de vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche letterkunde*, 2 (1845), p. 33-56.
- ENCARTA CD-ROM 2003: *Encarta 2003 Encyclopedie. Winkler Prins editie.* (CD-Rom), 2003.
- GÉNARD 1853: P. Génard, *Jan van Boendale gezegd Jan de Clerck van Antwerpen.* Antwerpen, 1853.
- GROTE NEDERLANDSE LAROUSSE ENCYCLOPEDIË 1971: *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie*, 25 dln. Hasselt, 1971.
- GROTE WINKLER PRINS ENCYCLOPEDIË 1990-1993: *Grote Winkler Prins Encyclopedie*, 26 dln. Antwerpen, 1990-1993.
- HAERYNCK 1888: H. Haerynck, *Jan Boendale, ook geheten Jan de Clerc; zijn leven, zijne werken en zijn tijd.* Gent, 1888.
- HAGE 1989: A.L.H. Hage, *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre.* Groningen, 1989.
- HASQUIN 1980: H. Hasquin et al, *Gemeenten van België: Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, 4 dln. Brussel, 1980-1981.
- HERMANS EN HUISMAN 1981: J.M.M. Hermans en G.C. Huisman, *De descriptione codicum: handschriftenbeschrijving, tevens syllabus bij de colleges 'Inleiding in de Westerse handschriftenkunde / codicologie'.* Groningen, 1981.
- HEYMANS 1983: J.G. Heymans, *Van den Derden Eduwaert coninc van Ingelant hoe hij van over die zee is comen in meyningen Vrancrijc te winnen ende hoe hij Doernic belach, uitgegeven met een inleiding over de Brabantse historiografie tussen ca. 1270 en ca. 1350.* Nijmegen, 1983.
- JONCKBLOET 1868: W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, 2 dln. Groningen, 1868-1872.
- KELLER 1979: Hiltgart L. Keller, *Reclams Lexicon der Heiligen und der biblischen Gestalten.* Stuttgart, 1979.
- KINABLE 1997: D.C.J. Kinable, *Facetten van Boendale. Literair-historische verkenning van Jans Teesteye en de Lekenspiegel.* Leiden, 1997.

- LEXICON DES MITTELALTERS 1979-1999: *Lexicon des Mittelalters*, 10 dln. München / Zürich / Stuttgart, 1979-1999.
- MELLAERTS 1973: L. Mellaerts, 'Dichter Jan van Boendale, Zeden-Geschiedkundige', in: *Meer schoonheid*, 20 (1973), p. 37-45.
- MERTENS 1994: Th. Mertens, 'Richtlijnen voor de uitgave van Middeleeuwse handschriften uit de Nederlanden', in: *Het Geraardbergse handschrift. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 837-845*. Hilversum, 1994, p. 184-191.
- MIDDELNEDERLANDS CD-ROM 1998: *CD-Rom Middelnederlands*. Den Haag / Antwerpen, 1998.
- MNW: E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*'s Gravenhage 1969-1971.
- NATIONAAL BIOGRAFISCH WOORDENBOEK 1964: Commissie voor het Nationaal Biografisch Woordenboek, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 15 dln. Brussel, 1964.
- SCHWENNICKE 1980-2000: D. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln*, 19 dln. Frankfurt am Main / Marburg / Berlin, 1980-2000.
- SERRURE 1855: C.A. Serrure, *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche Letterkunde in het graefschap Vlaenderen van de vroegste tyden tot aen het einde der regering van het huis van Burgondie*. Gent, 1855.
- SERRURE 1872: C.A. Serrure, *Letterkundige geschiedenis van Vlaenderen*. Gent, 1872.
- SIEGENBEEK 1826: M. Siegenbeek, *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Haarlem, 1826.
- SLEIDERINK 1995: R. Sleiderink, recensie van Stein (1994), in: *Spiegel der letteren*, 37 (1995), p. 65-68.
- SLEIDERINK 2002: R. Sleiderink, *Jan van Boendale en Weinken van Cothem*, <http://www.kubrussel.ac.be/onderwijs/letterenwijs/germaanse/onderzoek/brabyeesten/yeesten.htm>.
- SNELLAERT 1869: F.-A. Snellaert, *Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw van Jan van Boendale, Hein van Aken en anderen, naar het Oxfordsche handschrift*. Brussel, 1869.
- STECHER 1886: J. Stecher, *Histoire de la littérature Néerlandaise en Belgique*. Brussel, 1886.

- STEIN 1990: R. Stein, 'Wanneer schreef Jan van Boendale zijn 'Brabantsche Yeesten'?', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 106 (1990), p. 262-280.
- STEIN 1991: R. Stein, 'Jan van Boendales Brabantsche Yeesten: antithese of synthese?', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 106 (1991), p. 185-197.
- STEIN 1994: R. Stein, *Politiek en Historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. Leuven, 1994.
- TER LAAN 1968: K. Ter Laan, *Van Goor's Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland*. Den Haag/Brussel, 1968.
- Te WINKEL 1896: J. Te Winkel, *Overzicht der Nederlandsche Letterkunde*. [vierde druk] Haarlem, 1896.
- Te WINKEL 1922: J. Te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde. Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd* Haarlem, 1922.
- VAN CAENEGEM (1962) R.C. Van Caenegem, F.L. Ganshof, *Encyclopedie van de geschiedenis der Middeleeuwen: Inleiding tot de geschreven bronnen van de geschiedenis der westerse Middeleeuwen*. Gent, 1962.
- VAN DEN BERG 1987: E. Van den Berg, 'Genre en gewest. Biografische spreiding van de ridderepiek'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 103 (1987), p. 1-37.
- VAN DER EERDEN 1979: P. Van der Eerden, 'Het maatschappijbeeld van Jan van Boendale'. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 5 (1979), p. 219-239.
- VAN GERVEN 1979a: J. Van Gerven, 'Sociale werkelijkheid en mentale constructie in het werk van Jan van Boendale (eerste helft 14de eeuw)'. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 5 (1979), p. 47-70.
- VAN GERVEN 1979b: J. Van Gerven, 'P. Van der Eerden en Boendales mentale maatschappijbeeld'. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 5 (1979), p. 240-244.
- VAN MIERLO 1928: J. Van Mierlo, *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*. Antwerpen / Brussel / Gent / Leuven, 1928.
- VAN MIERLO 1946: J. Van Mierlo, *Beknopte geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*. [vijfde druk] Antwerpen / Brussel / Gent / Leuven, 1946.

VERKOOREN 1988 : A. Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre Meuse IIIe partie, Chartes originales et cartulaires Tome IV (1415-1427)*. Brussel, 1988.

WILLEMS 1839 : J.F. Willems (ed.), *Les gestes des ducs de Brabant par Jean de Clerk d'Anvers*. Brussel, 1839-1843.

WINKLER PRINS ENCYCLOPEDIE VAN VLAANDEREN 1972: *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, 5 dln. Brussel, 1972.